‘Maar hoe zullen wij, Hollanders, die twintigjarige grijsaards betitelen?

Pronkers, Salethelden en Flaneurs: de dandy in Nederland, 1800-1870

Masterscriptie door Anne-Karlijn van Kesteren
3045951
Eerste begeleider prof. V. Manuth
Tweede begeleider M. de Winkel
Januari 2016

Voorwoord

Mensen die mij kennen zijn allemaal bekend met het project waarvan nu het resultaat voor u ligt. De afgelopen tweeëneenhalf jaar heeft het onderzoek naar de Nederlandse dandy mij behoorlijk aan de gang gehouden. Om verschillende redenen heeft het onderzoek enkele malen stil gelegen, maar nu, nu het resultaat er is, ben ik blij dat ik heb doorgezet. Het onderzoek kende veel verschillende vormen en ook de leidende vraag is meerdere malen onder vuur komen liggen. Zoals het vaak gaat met onderzoek is het wikken en wegen van relevante onderzoeksresultaten ook binnen mijn masteronderzoek een kritiek punt geweest. Want, zoals mij werd verteld, het hoeft geen promotieonderzoek te worden. De uiteindelijke keuze om het onderzoek af te bakenen tot wat voor u ligt heeft hier dan ook mee te maken. Ambities heb ik genoeg, tijd om af te studeren helaas binnen het vaststaand curriculum niet meer. Hoe dan ook ben ik erg tevreden met en verrast door de resultaten. Het was een leuk en uitdagend onderzoek.

Mijn dank is groot aan iedereen die mij geholpen heeft en nog groter aan degene die mij mentaal hebben ondersteund. Ik dank professor Manuth, die een enorm geduld heeft getoond en mij de gelegenheid heeft gegeven het traject op mijn manier af te leggen. Ook wil ik mevrouw de Winkel danken voor haar zeer gewaardeerde bereidheid mee te lezen. Mijn ouders wil ik in het bijzonder danken, omdat zij altijd in mij geloofd hebben en tot op het einde hebben meegedacht, meegekeken en meegejuicht.

English abstract

It is often assumed that dandyism did not develop in the Netherlands in the nineteenth century, at least not before the fin-de-siècle. This master thesis research has been done on the development of the phenomenon of the dandy in the Netherlands from 1800 to 1870, before dandies like Louis Couperus and Lodewijk van Deyssel carried out the typical dandyism of the fin-de-siècle. The thesis focuses on the question whether dandyism appeared in the Netherlands and if so, how it was received and disseminated. It is important to know that it is based on the fact that fine feathers make fine birds, however, they do not make a dandy. Following the various existing definitions of dandyism, there cannot be spoken of only one form of dandyism. It has many different manifestations and it is a versatile and confusing concept. As Barbey d'Aurevilly called dandyism, it is a complete human form of existence that is not only manifested in the appearance of a man; it was a *'toute une manière d'être'*.

Trough research in Dutch newspapers and literature from the nineteenth century this thesis proves that dandyism also appeared in the Netherlands and will thereby explain the valuation of the dandy, as well as the Dutch names for this phenomenon such as saletrekel, saletjonker, pronker and flaneur. Through comparisons with the dandies from England and France, whom are extensively covered in the first chapter, is shown that in the Netherlands the dandy was sometimes admired, although not greatly appreciated. Generally one can speak of a predomination of usefulness and relevance in the Dutch society during the nineteenth century. Therefore, the Dutch dandy receives the 'general' characteristics of a dandy such as sarcasm, vanity, arrogance and charm. With this, the dandy stands as a symbol of vanity and selfishness, where pride will have a fall. This thesis proves that the developments in Dutch dandyism, which took place at the end of the century, were build on a solid base of appreciation and admiration, nevertheless, also of fear and derision for the Dutch dandy.

Inhoudsopgave

Voorwoord 2

English abstract 3

Inleiding 5

Status Quaestionis 10

Hoofdstuk 1 – Het dandyisme in de negentiende eeuw

Culturele voedingsbodem 13

De klassieke dandy 14

De *fashionable novels* 18

De intellectuele dandy 20

De werkende dandy 22

De decadente dandy 25

Richting de twintigste eeuw 28

Hoofdstuk 2 – Bespot en geadoreerd

Ontwikkelingen in de mode 30

De kleding van de dandy 32

'The Brummell Look' 34

Het ideale lichaam 36

Vals spelen 38

Onderscheiden van de rest, de das en het vest 39

Hoofdstuk 3 – Het dandyisme in de kranten in Nederland tot 1870

Culturele voedingsbodem 45

De dandy in de Nederlandse kranten 47

Saletjonker, saletrekel, pronker en flaneur in de Nederlandse kranten 52

Concluderend 58

Hoofdstuk 4 – Het dandyisme in de literatuur in Nederland tot 1870

Introductie 61

De dandy in de Nederlandse literatuur 1830-1850 62

De dandy in de Nederlandse literatuur 1850-1870 67

Concluderend 71

Conclusie 73

Verantwoording van afbeeldingen 75

Bibliografie 76

Inleiding

'Dandyism is a thing almost as difficult to describe as to define'[1]

Als men de welbekende uitspraak van de filosoof Thomas Carlyle uit 1833, *'A Dandy is a Clothes-wearing Man, a Man whose trade, office and existence consists in the wearing of Clothes'*[2] mag geloven, zou een definitie van een dandy zeer eenvoudig gegeven kunnen worden: een kleding dragende man die zijn hele bestaan wijdt aan zijn garderobe en verschijning. Ook in Nederlandse woordenboeken komen dergelijke beschrijvingen voor. Zo meldt de Van Dale: *'dan·dy [dendie] (de; m; meervoud: dandy's) man die overdreven zorg aan zijn uiterlijk besteedt; fat'*[3] Het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) beschrijft de dandy als een modegek: *'Man, inz. jonge man die steeds de nieuwste mode volgt en nauwkeurig zijn uiterlijk verzorgt'*[4]. Toch is een definitie van de dandy niet op een dusdanig makkelijke wijze te verwoorden. Kleren maken namelijk de man, maar nog geen dandy. Het begrip behelst meer dan enkel de aandacht voor mode en uiterlijke vertoning. Zoals de Franse criticus Barbey d'Aurevilly in 1845 het dandyisme noemde, is het een complete menselijke bestaansvorm dat zich niet alleen manifesteerde in het zichtbare, het was een '*toute une manière d'être'*.[5] Een dandy wordt daarbij niet enkel gevormd door zijn kleding, maar ook zijn gedrag, voorkeuren, normen, waarden en zijn omgeving zijn belangrijke meespelende factoren voordat men kan spreken van een dandy. Hij is naast een modegek iemand die door een geraffineerd samenspel van eigenschappen en manoeuvres zichzelf en zijn omgeving in zijn macht heeft. Volgens Karel Reijnders is het wezen van de dandy zelfs geheel niet in zijn kleding te vinden, maar vindt hij dat *'...het wezen van zijn dandyisme juist ligt in de vermomming…. Daarbij bedient de dandy zich van al de hulpmiddelen van de akteur, en deze begint nu eenmaal met zich verkleden. Maar hij omgeeft zich ook met rekwisieten, hij meet zich een houding aan en maakt gebaren. En hij waagt zich zelfs, hachelijkst en meest doeltreffend middel, aan woorden, aan het gesprek. Als het goed is, en dit alles is in harmonie met elkaar, gelooft de toeschouwer erin, al weet hij tegelijkertijd dat daar op het toneel niet staat wat er staat.*'[6]

[1] Barbey d'Aurevilly, citaat naar Rodgers 2012, p. 9
[2] Carlyle 1831, p. 166. Met dit citaat opent Carlyle het hoofdstuk 'The Dandiacal Body'. Dit hoofdstuk is geheel gewijd aan het kleedgedrag van de dandy en toont dit in de vorm van een satire. Lang is dit hoofdstuk gezien als sleuteldocument voor de perceptie door de middenklasse van het dandyisme in de vroege Victoriaanse jaren.
[3] Definitie van het woord dandy volgens Van Dale. (http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=dandy&lang=nn, geraadpleegd 18-06-2013)
[4] Definitie van het woord dandy volgens het WNT. (http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=A003722&lemmodern=dandy, geraadpleegd 18-06-2013)
[5] d'Aurevilly 1845, p. 12
[6] Reijnders 1972, p. 11

Er kan ook niet gesproken worden over maar één vorm van dandyisme. Het kent vele verschillende uitingsvormen en is een veelzijdig en verwarrend begrip. Sommige eigenschappen van de dandy zijn specifiek verbonden met een plaats, tijd en persoon. Andere eigenschappen kunnen als zekere karaktereigenschappen van 'de' dandy worden gedefinieerd. Met als belangrijkste grondlegger George Bryan 'Beau' Brummell (1778-1840) en als navolgers dandy's als Oscar Wilde (1854-1900) en Max Beerbohm (1872-1956) ontwikkelt het dandyisme zich gedurende de negentiende eeuw tot een veranderend cultuurhistorisch fenomeen. Zoals zal blijken uit dit verslag werden de uitdragers van dit fenomeen gedurende de negentiende eeuw gewaardeerd en bewonderd, maar ook gevreesd, uitgelachen en bespot.[7]

Oorsprong van de term 'dandy'.

Voor een man die bijzondere aandacht aan zijn uiterlijk besteed zijn er over de afgelopen eeuwen veel verschillende benamingen gebruikt. De dandy is dan ook niet de eerste man die veel aandacht besteedt aan zijn uiterlijk. Reeds in de achttiende eeuw liepen in Parijs de zogenaamde *incroyables* rond, jonge mannen die gekleed waren in los vallende, lange mantels, de zogenaamde redingotes – een verbastering van het Engelse *ridingcoat*. Naast de *incroyable* worden in Frankrijk reeds voor 1800 de woorden *fat*, *petit-maître*, *faraud*, *élégant* en *muscadin* in het woordenboek beschreven als een goed geklede man. De Franse woorden *fat* en *petit-maître,* zijn ook in andere talen, waaronder ook de Nederlandse taal, overgenomen. In Duitsland spreekt men van een *Gigerl*, *Stutzer* of *Geck* en in Engeland spreekt men onder andere van een *popinjay, beau, fop, buck, exquisite* en *macaroni*.[8] Ook het woord dandy is van Engelse afkomst en er wordt aangenomen dat het woord in de betekenis van een goed geklede man in de Schotse border gebruikt wordt vanaf circa midden achttiende eeuw.[9] In het WNT wordt vermeld dat het woord dandy in circa 1780 in de voor ons bekende spelling voor het eerst gebruikt wordt.[10] Waar het woord precies vandaan komt is echter onduidelijk, zo zou het kunnen afstammen van *Jack-a-dandy*, een zeventiende-eeuwse Schotse benaming voor een fat of kwast.[11] Het zou zelfs mogelijk kunnen zijn, maar door de Oxford English Dictionary als onwaarschijnlijk aangenomen[12], dat het woord afstamt van *dandin*, een zeventiende-eeuwse Franse benaming voor een

[7] van der Veldt 2003, p. 1
[8] Veth 1930, p. 30
[9] Betekenis van het woord dandy volgens het OED (http://www.oed.com/view/Entry/47155?rskey=SXkQ9e&result=1&isAdvanced=false#eid, geraadpleegd 17-03-2016)
[10] Betekenis van het woord dandy volgens het WNT (http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=A003722&lemmodern=dandy, geraadpleegd 18-06-2013)
[11] Betekenis van de benaming jack-a-dandy volgens het OED (http://www.oed.com/view/Entry/100498#eid40546494, geraadpleegd 17-03-2016)
[12] Betekenis van het woord dandy volgens het OED (http://www.oed.com/view/Entry/47155?rskey=SXkQ9e&result=1&isAdvanced=false#eid, geraadpleegd 17-03-2016)

sukkel of lummel.[13] Ook wordt voor de herkomst van het woord vaak gezocht in een andere richting en zelfs op een heel ander continent. In de jaren zeventig van de achttiende eeuw wordt het woord reeds in de Amerikaanse kolonies gezongen in het lied over de *Yankee Doodle Dandy*. In dit lied wordt door de Engelsen de spot gedreven met het uiterlijk van de Amerikaanse revolutionaire troepen en hun leider.[14] Met zekerheid kan men echter melden dat het woord, zoals het in de reeds genoemde woordenboeken gedefinieerd wordt, al gebruikt wordt in de beginjaren van de negentiende eeuw. Dat het woord dandy een algemeen gangbare benaming is in Engeland voor een *exquisite* of een *fop* omstreeks 1813-1816 meldt de *Encyclopaedia Brittannica*.[15] In 1817 wordt het woord ook algemeen gebruikt in Frankrijk en in 1838 worden dan ook de woorden *fashion, fashionable* en *dandy* opgenomen in het officiële woordenboek der Académie Française.[16]

Kern van het onderzoek

Vaak wordt aangenomen dat het dandyisme zich in Nederland in de negentiende eeuw niet ontwikkelt, althans niet voor het fin-de-siècle wanneer dandy's als Louis Couperus en Lodewijk van Deyssel op het toneel verschijnen.[17] In dit masteronderzoek wordt nader gekeken naar de ontwikkeling van het fenomeen van de dandy in Nederland voordat deze mannen het typische dandyisme van het fin-de-siècle uitdragen, van 1800 tot 1870. Hierbij zal de vraag centraal staan of het dandyisme zich hier manifesteerde en zo ja, hoe dit uitgedragen en ontvangen werd. Zoals hierboven reeds vermeld blijkt dat het begrip dandy niet te vatten is in een strenge en beperkende definitie en een poging hiertoe zou dit onderzoek te boven gaan. Er wordt dan ook niet getracht een nieuwe definitie voor het begrip dandy te formuleren, er zal worden gewerkt met reeds bestaande theorieën over het dandyisme. Het fenomeen zal benaderd worden vanuit de interpretatie van de dandy als een veranderend historisch fenomeen, een benadering in de voetsporen van Edwin van der Veldt.[18] Typische kenmerken van de dandy zullen daarbij de revue passeren, waarbij extra zal worden stilgestaan bij de garderobe van de dandy.

[13] Meij 1997, p. 37
[14] Moers 1960, p. 11
[15] Meij 1997, p. 37
[16] Journal de la Haye, 05-08-1838
[17] Dit wordt duidelijk wanneer men er de onderzoeken naar het Nederlandse dandyisme op naslaat, op een enkele uitzondering na richten deze zich allemaal op de laatste decennia van de negentiende eeuw. Zie hiervoor o.a. Reijnders 1972, Hielkema 1989, Dirikx 1993, Sillevis 1997 en 2006, Van der Veldt 2003 en Bink 2012
[18] Van der Veldt 2003

Opzet van het verslag

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie wordt stilgestaan bij het fenomeen dandy. De ontwikkelingen die de dandy gedurende de negentiende eeuw ondergaat worden uitvoerig belicht en hierin komen enkele kenmerkende karaktereigenschappen van de dandy aan bod. Hiermee zal een kader worden gegeven waarmee het dandyisme in Nederland in de rest van het onderzoek vergeleken zal worden. Hoewel vaak geprobeerd is een beeld te geven van het dandyisme gedurende de twintigste eeuw wordt in dit onderzoek niet getracht het moderne dandyisme verder te behandelen. Zoals uit hoofdstuk 1 zal blijken wordt de theorie aangehouden dat de ontwikkeling van het dandyisme rond de eeuwwisseling zal eindigen. Voor een volledig begrip van het dandyisme is in dit eerste hoofdstuk ook het dandyisme gedurende het fin-de-siècle opgenomen. In het tweede hoofdstuk wordt de garderobe van de dandy belicht. Hoewel het dandy zijn zit in de gehele bestaansvorm van de mannen is de kleding van de heren het eerste waarmee ze opvallen. De dandy gebruikt hiervoor het geldende modebeeld, waarvoor de basis is gelegd in het begin van de negentiende eeuw. In dit hoofdstuk wordt via de karikaturen gekeken naar de elementen waarin de dandy zich in zijn kleding onderscheidt. In hoofdstuk 3 wordt vervolgens gekeken naar de ontwikkelingen van het dandyisme in de Nederlandse pers. Om het onderscheid te behouden tussen de fictieve en de werkelijk bestaande dandy in Nederland wordt in dit hoofdstuk gekeken naar de Nederlandse kranten tot 1870. Hierbij worden, voor de volledigheid van het begrip van de ontwikkeling van het dandyisme in Nederland, naast het woord dandy ook de Nederlandse woorden saletjonker, saletrekel, pronker en flaneur onderzocht. In hoofdstuk 4 volgen vervolgens de resultaten van het onderzoek naar de dandy in de Nederlandse literatuur tot 1870 waarbij bijzondere aandacht zal worden besteed aan de verschenen boeken binnen het literaire genre van de fysiologie. Het verslag zal sluiten met een conclusie.

De dandy in Nederland

Hoewel er geen groot onderzoek naar gedaan is blijkt dat het fenomeen van de dandy al voor het fin-de-siècle in Nederland bekend is. Dit wordt duidelijk wanneer men er de kranten en de literatuur uit die tijd op naslaat. Binnen dit onderzoek naar het dandyisme in Nederland wordt daarom uitgegaan van twee verschillende categorieën dandy's, waarin het dandyisme op eigen bodem weinig verschilt van het dandyisme in Engeland en Frankrijk. Enerzijds zijn er verhalen van dandy's van vlees en bloed, anderzijds literaire typen in kranten en boeken.[19] De tweede categorie lijkt in Nederland een grotere rol te hebben gespeeld dan tot op heden wordt aangenomen. Dit onderzoek richt zich daarom op de periode voor het fin-de-siècle. Door middel van kranten en literatuur zal er gekeken worden naar

[19] Van der Veldt 2003, p. 5

het gebruik van het woord dandy en andere Nederlandse benamingen voor de dandy en de perceptie in de Nederlandse pers en literatuur, voordat de dandy zich hier ook in levende lijve gaat vertonen.

Het dandyisme dat zich aan het einde van de negentiende eeuw in Nederland ontwikkelt vertoont veel gelijkenis met de beweging die vanaf de jaren negentig in Engeland ontstaat. Het dandyisme in Nederland in het fin-de-siècle is al vaak onderwerp voor onderzoek geweest. Deze scriptie poogt dit onderzoek niet te herhalen en richt zich op het dandyisme voor 1870. Aanleiding tot dit onderzoek was de masterscriptie die in 2011 werd geschreven door Pieter van Rij, *Fats, flaneurs en fashionables*[20], waarin Van Rij kranten en literatuur uit de negentiende eeuw onderzoekt op de aanwezigheid van de dandy, waarbij ook andere, typisch Nederlandse, benamingen voor de dandy worden opgenomen.

[20] Van Rij 2011

Status Quaestionis

Het fenomeen van de dandy in de negentiende eeuw heeft reeds vele internationale (kunst)historici geïnspireerd tot onderzoek. Contemporaine bronnen gaan over adoratie door de dandy's zelf of bestaan uit kritiek en spot door critici. Tussen 1825 en 1830 was de dandy de grootste inspiratiebron voor de zogenaamde *fashionable novels*, die ook wel *dandy-novels* of *silverfolknovels* genoemd worden. Deze boeken vormen samen met de hierna genoemde teksten voor velen de basis van onderzoek naar de dandy uit de negentiende eeuw. Vanaf 1833 verscheen in Engeland het invloedrijke boek *Sartor Resartus* van Thomas Carlyle, eerst in serie gepubliceerd in *Fraser's Magazine* en later in 1836 als boek uitgegeven. Hierin werd in het hoofdstuk *The dandical body* de dandy op humoristische wijze geheel belachelijk gemaakt. Circa tien jaar later verschenen in 1844 twee publicaties gebaseerd op het leven van de opperdandy Beau Brummell, respectievelijk de uitgebreide biografie van 47 hoofdstukken van William 'Captain' Jesse (1809-1871) en *Du dandysme et de Georges Brummell* van J. Barbey d'Aurevilly (1808-1889). Gedurende de negentiende eeuw en in het begin van de twintigste eeuw verschenen er teksten door belangrijke vertegenwoordigers van het dandyisme waarin de ontwikkelingen en kenmerken van het fenomeen bestudeerd werden, zoals *Le dandy* van Charles Baudelaire (1863), *'Traité de la vie élégante'* van Honoré de Balzac (1830), *Dandies and dandies* van Max Beerbohm (1896) en *Meditatie over het mannelijk toilet* door de Nederlandse Louis Couperus (1915).

Pas later in de twintigste eeuw wordt er over de dandy voor het eerst een overzichtswerk gepubliceerd, de in 1925 door O. Mann geschreven *Der moderne Dandy : ein Kulturproblem des 19. Jahrhunderts*. Hierin staat vooral de cultuurkritische houding van de dandy centraal, waarvan Mann de ontwikkeling gebruikt om een overzicht te geven van de belangrijkste dandy's in de negentiende eeuw. Vijfendertig jaar later publiceert E. Moers het boek *The Dandy, Brummell to Beerbohm,* de meest complete en invloedrijke publicatie met een chronologische behandeling van het fenomeen. Publicaties die hierna verschenen zijn vooral geïnspireerd op dit boek. Als eerste na Moers verscheen in 1968 *Dandies* door J. Laver, een poging het uitgebreide onderzoek van Moers in een toegankelijkere publicatie samen te vatten. Naast de publicatie van Moers is van groot belang geweest binnen dit onderzoek de in 1972 verschenen publicatie van de hand van K. Reijnders, *Onder dekmantel van etiket*. Dit kleine boekje is de eerste (moderne) Nederlandse publicatie die ingaat op het dandyfenomeen en kent weinig internationale bekendheid. Reijnders schrijft zowel over Beau Brummell, als over de literaire aspecten van het dandyisme. Ook gaat Reijnders verder in op de bekende Nederlandse dandy's Louis Couperus en Lodewijk van Deyssel. De definities die Reijnders in zijn publicatie voorlegt kennen veel navolging binnen het Nederlandse onderzoek naar het dandyisme.

Na de publicaties van Moers, Laver en Reijnders wordt de dandy pas weer populair als onderzoeksonderwerp aan het einde van de twintigste eeuw. Vooral de dandy tijdens het fin-de-siècle staat dan centraal. Internationaal verschijnen er publicaties als *Rising star: dandyism, gender and performance in the fin-de-siècle*, door R. K. Garelick in 1998 en in 2001 *Dandies: fashion and finesse in art and culture*, door S. Fillin-Yeh. In Nederland verschijnt er in 1989 het boek *De dandy of de overschrijding van het alledaagse*, samengesteld door A. Hielkema, waarin vooral ingegaan wordt op het specifiek Nederlandse dandyisme. Hierin staat echter ook het populaire dandyisme tijdens het fin-de-siècle centraal en wordt niet nader ingegaan op de ontwikkeling van het dandyisme in Nederland gedurende de negentiende eeuw. Wanneer men publicaties naslaat over het Nederlandse dandyisme, zoals de reeds genoemde publicatie van Reijnders uit 1972, maar ook recentere publicaties als *Decadentie, Bloemen van het Kwaad* door P. Hagoort (1987), *Louis Couperus en het decadentisme, een thematologische confrontatie* door L. Dirikx (1993) en *Dandy tot op het bot* door E. Van der Veldt (2003), treft men vooral behandelingen over bekende Nederlandse dandy's als Louis Couperus of Lodewijk van Deyssel. De ontwikkeling van het dandyisme in Nederland is, in vergelijking met het onderzoek naar het dandyisme in het buitenland, nog nauwelijks belicht als een op zichzelf staand onderwerp. Nederlandse publicaties die volgen op Hielkema, zoals de tentoonstellingscatalogus bij een tentoonstelling in Den Haag *De Dandy* in 1997 (met in het bijzonder de bijdrage van I. Meij, *De dandy: een schoon individu*) en *Een leven als een dandy* in 2006, beiden door J. Sillevis of *Dandy's En Decadenten, Engelse Schrijvers Van Byron Tot Amis* door M. Koomen in 2008, gaan vooral in op het Engelse en Franse dandyisme en laten het Nederlandse dandyisme veelal buiten beschouwing. Pas in 2011 verschijnt er een artikel waarin het specifiek Nederlandse dandyisme centraal staat van de hand van historicus P. van Rij uit 2011, *Fats, flaneurs en fashionables. Verschillende gezichten van het dandyisme in Nederland.* In dit artikel, van groot belang voor dit onderzoek, beschrijft Van Rij de ontwikkeling van de dandyfiguur in Nederland aan de hand van de Nederlandse pers en literatuur in de negentiende eeuw waarbij de nadruk ligt op de periode 1820-1870.

Sinds circa 2005 is de dandy in het algemeen weer populair voor onderzoek. De laatste internationale publicaties die het fenomeen van de dandy behandelen zijn de in 2012 verschenen *The Dandy, Peacock or Enigma?* door N. Rodgers, na de publicatie van Moers het tweede uitgebreide en volledige handboek over de dandy, strekkende tot de eenentwintigste eeuw. In 2013 verscheen de publicatie *Artist/Rebel/Dandy, Men of Fashion* door K.Irvin, waarin het kledingaspect van de dandy uitgebreid behandeld wordt. Het kledingaspect is, hoewel het een zeer belangrijk kenmerk is van de dandy, voor het verschijnen van de publicatie van Irvin nog niet of nauwelijks als een op zichzelf staand onderwerp behandeld. Gerespecteerd kostuumhistorica en tevens modeconservator van het Rijksmuseum te Amsterdam Bianca du Mortier onderzocht voor haar doctoraalscriptie George

Brummell en zijn tijdgenoten waarbij ze het onderwerp behandelt tot 1820. In haar onderzoek maakt ze een duidelijk verschil tussen *beaux* en dandy's, waarbij ze Brummell en zijn navolgers niet rekent tot de dandy maar als de laatste exponenten van de *beaux*.

Wanneer er in publicaties gesproken wordt over de kleding van de dandy wordt dit vaak opgenomen in een aparte paragraaf, zoals in *Men in Black*, door J. Harvey uit 1995. Ook Aileen Ribeiro neemt de dandy op in haar boek *Dress and Morality*, origineel uitgegeven in 1986 maar in 2003 herzien. In de basisliteratuur over de kleding van de man, zoals *Fashion for Men. An Illustrated history* van Diana de Marly uit 1985 net zoals bij Ribeiro, de kleding van de dandy besproken in de hoofdstukken over de negentiende eeuw. In het boek *The Male Image, Men's Fashion in England 1300-1970* van Penelope Byrde uit 1979 wordt ingegaan op losse elementen waaruit de garderobe van de man bestaat, zoals het pak, het hemd en de das.

Hoofdstuk 1
Het dandyisme in de negentiende eeuw

'*een uiting van cultuurkritiek, die zich richt tegen een wereld waarin het geestelijke klimaat bepaald wordt door het materiele, ten koste van de schoonheid, de elegantie en de verfijning*'[21]

Culturele voedingsbodem

De eerste decennia van de negentiende eeuw, de Regency periode, kunnen worden gezien als een breukvlak tussen twee eeuwen en twee gedragscodes. Als gevolg van de industrialisatie is in de tweede helft van de achttiende eeuw in Engeland reeds een middenklasse ontstaan die de nieuw ontwikkelde idealen van de Franse Revolutie omarmen. Daarnaast worden invloed en macht van de aristocratie door de opkomst van de *nouveau riches*, groot-geld en grondbezitters binnen de industrie en handel, steeds kleiner. Al is er aan het einde van de achttiende eeuw nog geen sprake van daadwerkelijk verval van de aristocratie, de historische omwentelingen aan de overzijde van het kanaal zorgen er wel voor dat ook de aristocratie in Engeland zich bedreigd voelt en zich verplicht voelt de lang genoten superioriteit te rechtvaardigen.[22] Door alle ontwikkelingen komt een definitief einde aan de strikte etiquette van het ancien regime. Het dragen van een pruik en het bepoederen van hoofd en haar wordt volledig verbannen en de kleding waaraan de aristocratie zijn identiteit ontleent wordt niet langer geaccepteerd.[23] Naarmate de leidende aristocratie zich meer bewust wordt van haar bedreigde positie groeit de behoefte aan een nieuwe leader of fashion.[24] De dandy, die vasthoudt aan de oude aristocratische idealen, is een geschikte kandidaat.[25] Hij uit het verlangen naar een ideaal van aristocratische schoonheidsbeleving maar past deze aan waardoor de negatieve connotatie die verbonden is aan de extravagantie van de eerdere leidende klasse niet langer uitgedragen wordt.[26] Het dandyisme kan dan ook worden gezien als een zekere tegencultuur, een protest tegen de vulgariteit van het alledaagse, welke zijn intocht doet met de middenklasse die een steeds belangrijkere positie verkrijgt binnen de samenleving. Zoals André Hielkema in zijn inleiding van *De Dandy* schrijft, is het dandyisme een protest tegen het materialiseren en de mechanisering van de wereld, '*een uiting van cultuurkritiek, die zich richt tegen een wereld waarin het geestelijke klimaat bepaald wordt door het materiele, ten koste van de schoonheid, de elegantie en de verfijning*'.[27] Dat de nieuwe maatschappij

[21] Hielkema 1997, p. 7
[22] Moers 1960, p. 17
[23] Sillevis 2006, p. 7
[24] Meij 1997, p. 37
[25] Heijkoop 1989, p. 11
[26] Reijnders 1972, p. 9
[27] Hielkema 1997, p. 7

die in aantocht is nog geen duidelijke identiteit heeft geeft de dandy daarbij volledige vrijheid deze te creëren.[28] De Regency periode geeft hierdoor een goede voedingsbodem voor de dandy. In de ontwikkeling van het dandyisme kunnen drie duidelijke perioden worden onderscheiden. Naast de Regency periode zijn ook de tijd van Louis-Philippe in Frankrijk en de late Victoriaanse tijd in Engeland bloeitijden van het dandyisme.[29] Deze perioden zijn allen perioden van overgang, tijden waarin nieuwe gedragsregels worden ontwikkeld.

De klassieke dandy

'He dressed admirably in other respects — not at all like a beau. The ars celare artum was brought to perfection in the color and make of his clothes. It was his maxim that a man should never be remarked for what he wore, and he was an instance of that exquisite propriety.'[30]

Als grondlegger van het dandyisme wordt vaak de persoon van George Bryan 'Beau' Brummell (1778-1840) aangehaald.[31] **(Afbeelding 1)** Hij weet door zijn verschijning en gedrag zijn omgeving zodanig te manipuleren dat hij de politieke, literaire en uitgaande wereld van zijn tijd en zelfs na zijn dood volledig beheerst en fascineert, waarbij hij de grenzen van het acceptabele aftast en verlegt.[32] Veelal wordt hij de *dandy supreme* genoemd. Hij ontwikkelt een dandypose met een zeer persoonlijke elegantie en een afkeer voor geklede extravagantie, een pose gecombineerd met perfect uitgevoerd sarcasme en egoïsme die de rest van de negentiende eeuw als voorbeeld voor het dandyisme zal dienen.

Brummell is een man afkomstig uit de middenklasse die zich in korte tijd opwerkt tot in de kring van de kroonprins van Engeland, de latere koning George IV. Deze deelt de smaak van de dandy's en zijn vriendschap met Brummell geeft laatst genoemde onbeperkte mogelijkheden zich als dandy te ontplooien. Brummell en de kroonprins gaan naar school op het prestigieuze Eton in Oxford, waar Brummell bekend staat als '*not in the least studious, but very clever and a very idle boy, and very frank!*'.[33]

---

[28] Heijkoop 1989, p. 11
[29] Dirikx 1993, p. 127
[30] Littell & Co 1844, p. 195
[31] In alle overzichtswerken die over het dandyisme verschenen zijn wordt begonnen met de '*Beau*'. Echter kende Engeland in de achttiende eeuw reeds onder andere *Macaroni's, Exquisites* of *Bondstreet Loungers* die door middel van hun geperfectioneerde uiterlijk en manier van spreken in de straten van Londen nadrukkelijk aanwezig waren. Andere bekende voorlopers zijn de Franse *Incroyables* en *Les Invisibles*. Ook zijn er voor de negentiende eeuw, zo schrijft Nigel Rodgers in het laatst verschenen overzichtswerk over de dandy, *The Dandy, Peacock or Enigma?,* enkele bekende figuren, mannen met een bijzonder uitgesproken levens- en kledingstijl, die zelfs door dandy's als Baudelaire aangehaald worden als hun voorouders. Het wordt echter algemeen aangenomen dat Brummell de eerste was die het ideaal van de dandy creëerde.
[32] Reijnders 1972, p. 3
[33] Kapitein Jesse 1844, p. 24, citaat naar Reijnders 1972, p. 3

Afbeelding 1 - *George Bryan Brummell*

Na zijn ontmoeting met de kroonprins wordt hij op zijn zeventiende officier van het beroemde tiende regiment huzaren, dat onder commando staat van de kroonprins. De militairen binnen dit regiment dragen de bijnaam '*Elegant Extracts'*, vanwege hun verfijnde en vrouwelijke uitstraling en hun met grote zorg ontworpen uniformen.[34] Na zich niet bepaald te hebben toegelegd op militaire activiteiten verlaat Brummell in 1798 de militaire dienst en vestigt zich in Londen.[35] Hier wordt hij als persoonlijke vriend van de kroonprins direct toegelaten tot de belangrijkste clubs van de high society, White's en Brooks. Hij verblijft zomers en weekenden op de buitenverblijven van de leden van deze clubs en is aanwezig bij alle grote *fashionable* evenementen die worden gehouden.[36] Binnen deze kringen voelt Brummell zich op zijn best en in korte tijd wordt hij geadoreerd en bewonderd. De indruk die Brummell op zijn tijdgenoten achterlaat zorgt voor een zeer specifieke mythevorming vol anekdotes, een mythevorming waar Brummell bij leven nog bewust aan bijgedragen heeft.[37]

[34] Van der Veldt 2003, p. 11
[35] Reijnders 1972, p. 3
[36] Moers 1960, p. 25
[37] Idem, p. 22

Naast zijn kleding, waarmee hij een ware revolutie binnen de mannenkleding teweeg brengt en waar in het volgende hoofdstuk nader bij stil wordt gestaan, wordt Brummell vooral bewonderd voor en gevreesd om zijn sarcasme, een eigenschap die later ook toebedeeld is aan het dandyisme als fenomeen.[38] De betekenis van het sneren van Brummell ligt vooral in de onherhaalbaarheid ervan. Het is voor hem een verplicht onderdeel van zijn dandyisme als levenshouding.[39] De opmerkingen zijn aan een specifieke plaats, tijd en vaak een persoon verbonden. De clubs van de high society zorgen hierbij voor het beste decor. Als de Beau het de moeite waard vind een sarcastische opmerking te maken over een persoon, stijgt deze persoon in sociaal aanzien en kan diegene zich rekenen tot de *fashionables*, al kon het de persoon ook sociaal ruïneren.[40] Door dit gedrag distantieert Brummell zich van het gewone volk, zijn arrogante superioriteit een bevestiging van de aristocratische principes die onder druk staan. Maar anders dan de oude adel die het principe van solidariteit nog hoog in het vaandel hadden staan, leeft Brummell enkel en alleen voor zichzelf waardoor hij het toonbeeld van egoïsme en individualiteit wordt.[41] Hij is vrij van sociale verplichtingen, ongetrouwd en heeft geen bindingen met verwanten. Hij gaat hier zelfs zover in dat hij zijn afkomst verzint. Al is hij van goede komaf, zijn vader omschrijft hij regelmatig als '*een hoogst voortreffelijke bediende die gedurende zijn hele leven zijn plaats kende*'[42] Hiermee plaatst hij zijn familie buiten beeld. Gevoelens als jaloezie, liefde of ambitie worden vermeden omdat deze hem in zijn rol als dandy zouden beletten. Dandy's zijn nooit verliefd, enkel hopeloos geliefd door velen.[43] Bekend is dat hij aanbeden werd door zowel mannen als vrouwen en dat hij verscheidene affaires heeft gehad gedurende zijn tijd in Londen.[44] Ongetrouwd kan Brummell zich geheel storten op zijn bestaan als dandy en van zijn leven een waar kunstwerk maken. Dit kunstwerk lijkt van een vanzelfsprekende eenvoud, maar is in werkelijkheid een voltijds baan. Het is een door en door bestudeerde pose die hij dag en nacht aanneemt. Deze pose wordt vaak gezien als het masker dat de dandy draagt, een masker om zijn werkelijke persoon te verbergen. Brummell wordt hierdoor een acteur in zijn eigen leven.

De arrogantie en het narcisme van Brummell, waar hij jaren om bewonderd wordt, worden hem uiteindelijk ook noodlottig. Er zijn veel verhalen overgeleverd hoe hij precies in diskrediet van de kroonprins raakt, maar enkel bewezen is dat hij zijn beschermheer dusdanig beledigde dat deze de vriendschap in 1811 verbreekt.[45] Al probeert Brummell deze situatie nog naar zijn hand te zetten, de populariteit van de dandy vermindert daaropvolgend snel. Vooral het verlies van de financiële

[38] Zo schrijft Baudelaire in zijn beschouwing over de dandy in 1863: '*Een dandy doet niets. Kunt u zich een dandy voorstellen die het publiek aanspreekt behalve om het te beschimpen?*' (citaat naar Heijkoop 1989, p. 16)
[39] Heijkoop 1989, p. 16
[40] Idem, p. 17
[41] Idem, p. 12
[42] Moers 1960, p. 24
[43] Hollander 1993, p. 228
[44] Rodgers 2012, p. 46
[45] Heijkoop 1989, p. 17

zekerheid die Brummell door de vriendschap met de kroonprins geniet brengt hem tot val. Na de breuk met de kroonprins blijft Brummell in Londen, waar hij zich verdiept in de kansspelen en grote schulden maakt. Deze zorgen ervoor dat hij in mei 1816 het kanaal oversteekt en zich vestigt in Calais. Ook in Frankrijk raakt hij echter niet uit de schulden. Hij belandt hierdoor zelfs een paar maanden in de gevangenis. In 1840 sterft hij, na een periode van zwakzinnigheid, in het krankzinnigengesticht in Caen.[46]

In de periode dat George IV aan de macht is als koning (1820-1830), maar ook al ten tijde van zijn regentschap (1811-1820), raakt de koning bij het volk toenemend in diskrediet. Vooral zijn botte gedrag stoot zowel de aristocratie als het gewone volk tegen de borst. Als in 1832 de *Reform Act* wordt aangenomen, waarbij de macht van de koning en de adel definitief beperkt wordt, ontstaat er in Engeland vervolgens nog meer weerstand tegen autocratisch gedrag. De extravagante levensstijl van George IV en de arrogantie die in zijn regeringsperiode gewoon was aan de adel roepen veel negatieve associaties op. Hierbij behoort ook het dandyisme.[47] Na het vertrek van Brummell in 1815 hebben de dandy-idealen reeds aan kracht verloren en ziet men minder getalenteerde en stijlvolle dandy's, de zogenaamde *minor beaux* of *butterfly dandy's*, het straatbeeld sieren. In hun kleding kiezen zij voor een kleurrijke vertaalslag van hun idealen en hun algemene uitstraling neigt naar het androgyne. Hun uiterlijk heeft iets opzichtigs, '*een ongehoorde smakeloosheid door alle kleuren…*'.[48] In hun poging zich als dandy te kleden slagen zij niet en ze worden vaak aangeduid als *gent* of als *swell*, beiden niet als compliment bedoeld.[49] De *butterfly dandy's* hebben in tegenstelling tot de oudere 'klassieke' dandy's niet de sociale mogelijkheden zich verder te ontwikkelen. De toenemende kritiek vanuit de samenleving zorgt er voor dat de dandy's met hun kleding en ontwikkelde smaak niet langer respect kunnen afdwingen. Men is van mening dat deze mannen *pseudo-gentlemen* zijn, die in plaats van karakter te kunnen geven aan hun kleding, hun karakter willen ontlenen aan hun kleding.[50] Hoewel er tussen 1825 en 1830 nog een korte herleving van het dandyisme plaatsvind, vindt de dandyfiguur na de dood van koning George IV in 1830 geen genade meer in de Engelse samenleving. Niet de dandy maar de gentleman wordt het ideaal. Deze is ook goedgekleed maar geenszins frivool en draagt hoffelijkheid een groot hart toe. [51]

[46] Reijnders 1972, p. 4
[47] Sillevis 2006, p. 43
[48] Lord Pitt-Lennox, citaat naar Hielkema 1989, p. 24
[49] Sillevis 2006, p. 44
[50] Heikoop 1989, p. 24
[51] Sillevis 2006, p. 45

De *fashionable novels*

Een van de redenen waarom Beau Brummell altijd gezien wordt als de oppervader van het dandyisme is zijn invloed op de literatuur en hierdoor op de canonvorming van het dandyisme in het algemeen. Lord Byron, tevens een dandyfiguur echter in de romantische stijl, meent zelfs dat '*but three men of genius in the nineteenth century: Napoleon Bonaparte, Brummell – and myself.*'[52] Nog tijdens zijn leven, maar reeds na zijn vertrek uit Londen, vormt Brummell met zijn persoonlijkheid en de imitatie ervan in de modieuze kringen van Engeland een inspiratiebron voor verschillende romans, de zogenaamde *fashionable novels*.[53] Deze boeken, ook wel *dandy-novels* of *silverfolknovels* genoemd, zorgen tussen 1825 en 1830 met hun enorme populariteit voor een herleving van het dandyisme en men kan stellen dat deze boeken grote invloed hebben gehad op de vorming van de dandy in de rest van de eeuw. Het hoofdpersonage van een *fashionable novel* is meestal een dandy-achtige, welopgevoede jongeman die door middel van allerlei manoeuvres en intriges zijn *gentility*[54] probeert waar te maken binnen de *high society* van Engeland. Op de achtergrond spelen vaak liefdesontwikkelingen een rol, maar bovenal geven ze weer hoe men een *fashionable* bestaan moet creëren.[55] De boeken geven een heldere analyse van de dandy als persoon. Brummell zelf is te herkennen in verschillende personages zoals in de persoon van Trebeck in *Granby* (1826) door Thomas Henry Lister. Trebeck toont zich in deze roman een ware dandy en verschillende scènes in het boek geven dit duidelijk weer. Zo spreekt Trebeck over zichzelf: '*.... But unfortunately, the word 'indifference' is much more applicable to my case. It is in fact, my fault – I am indifferent. ... I can talk, laugh, and philander, and keep up a little silly persiflage, with the thousand pretty nonentities that one meets in society; but it is mere habit, or mere idleness; they excite no interest, and they seem to know it...*'[56] Brummell vond de gelijkenis met Trebeck zeer sprekend en zou gezegd hebben: '*Lister must have known those who where intimate with me*.'[57]

De bekendste, maar volgens Brummell zelf geheel niet kloppende, belichaming van de Beau vindt men in de persoon van Russelton in *Pelham, or the adventures of a gentleman* (1828) door Edward Bulwer Lytton. Brummell weigert echter zich te herkennen in de fatterige oude koukleum die voor de onderdelen van één handschoen drie kleermakers aan het werk zette.[58] De hoofdpersonage in *Pelham*, Pelham zelf, is in vele opzichten gebaseerd op Brummell, maar toont ook veel 'nieuwe'

[52] Moers 1960, p. 22
[53] Reijnders 1972, p. 4
[54] *Gentility* in de gebruikte betekenis kent geen goed omschrijvende vertaling in het Nederlands. Het woord dat hiervoor het dichtst in de buurt komt is 'deftigheid'
[55] Heijkoop 1989, p. 20
[56] Lister 1826, p. 190
[57] Dit zou Brummell tegen zijn biograaf kapitein Jesse gezegd hebben waarna deze vanuit dit personage zijn held schetste in zijn biografie.
[58] Reijnders 1972, p. 5

dandyeigenschappen. Zo besteedt hij uren aan zijn toilet en is enkel met zichzelf bezig, maar daarnaast gebruikt hij zijn dandyisme om carrière te maken en zolang hij als dandy bij de dames in de smaak valt heeft hij niets te vrezen.

Pelham geeft zelfs adviezen waaraan de kleding van een *fashionable* moet voldoen en hiermee krijgt het boek veel navolging. Tot ergernis van Brummell heeft *Pelham* op deze manier veel invloed op de kleding van de mannen, die na het verschijnen ervan modieus gekleed gaan in het zwart. Brummell zou bij de ontmoeting met zijn in de nieuwe mode van zwart en witte avondkleding gestoken biograaf William 'Captain' Jesse hebben gezegd: '*My dear Jesse, I am sadly afraid you have been reading Pelham; but excuse me, you look very much like a magpie*.'[59] Ook al was Brummell het niet eens met de mode die wordt gepopulariseerd door *Pelham*, toch wordt met name dit boek verantwoordelijk gesteld voor het moderne herenkostuum. De *fashionable novels* geven de lezer daarbij niet alleen een goede afspiegeling van het societyleven, maar geven er op deze manier tegelijkertijd ook richting aan.[60] Naast deze boeken verschijnen in deze periode ook boeken als *Sayings and doings*, *Tremaine* en *Almack's* waarin uitgebreid wordt geschreven over het doen en laten van dandy's.[61] De heren die deze boeken zeer serieus nemen en de adviezen met zorg volgen zorgen ervoor dat het ideaal van de dandy verder wordt ontwikkeld.

Naast de herleving van de dandy in Engeland hebben de boeken ook in grote mate bijgedragen aan de theorievorming van het dandyisme in de loop van de negentiende eeuw. Zo krijgt de dandy romantische trekjes, iets wat in de vroege tijd van Brummell ondenkbaar was. De eerste keer dat de dandy als *Weltschmerzer* wordt neergezet is in 1826 in de roman *Vivian Grey* van Benjamin Disraeli. In dit boek is de dandy niet langer koelbloedig, spotziek, onberispelijk en onbewogen maar opzichtig, dwepend, hartstochtelijk en lijdend. Deze omslag in de persoonlijkheid van de dandy maakt de weg vrij voor de decadente en melancholische trekken die het dandyisme de rest van de negentiende eeuw zal ontwikkelen.[62]

De *fashionable novels* verdwijnen na de Reform Act snel van het toneel en maken plaats voor werken zoals *Sketches by Boz* (1833) van Charles Dickens, waarin de sociale kwesties van het land onder de aandacht worden gebracht. Nut en deugdelijkheid werden steeds belangrijker en daar past de dandy als '*a mere man of clothes'* niet in. In de literatuur komt hij terug als doortrapte schurk, symbool voor ijdele zelfzucht, waarbij de hoogmoed voor de val komt.[63] In 1833 verschijnt de reeds aangehaalde en

[59] Reijnders 1972, p. 6
[60] Heijkoop 1989, p. 20
[61] Sillevis 2006, p. 23
[62] Heijkoop 1989, p. 21
[63] Heijkoop 1989, p. 25

invloedrijke *Sartor Resartus* van Thomas Carlyle, in serie gepubliceerd in *Fraser's Magazine* en later in 1836 als boek uitgegeven. Hierin wordt in het hoofdstuk *The dandical body* de dandy op humoristische wijze geheel belachelijk gemaakt. Ook de schrijvers van de *fashionable novels* komen er bij Carlyle slecht van af. Met deze publicatie zet Carlyle de toon voor de zeer afwijzende houding die de volgende Engelse generatie zal ontwikkelen ten opzichte van de dandy.

De intellectuele dandy

'Le Dandysme est toute une manière d'être'[64]

Met de opkomst van het Victoriaanse tijdperk maken de voor de Engelse dandy zo vruchtbare idealen van de *Regency* periode plaats voor sociale en morele richtlijnen. Het dandywezen vindt hierdoor in Engeland niet langer een voedingsbodem en wijkt uit naar Frankrijk. Hier ontwikkelt het een zekere verfijning en een vorm van intellect.[65] De *fashionable novels* worden in Frankrijk goed gelezen en komen vaak snel na verschijning in Engeland in vertaling op de Franse markt. Al in 1828 verschijnt *Pelham* in vertaling in Frankrijk en in 1832 het origineel, tot 1840 verschijnen er maar liefst zeven herdrukken. Ook *Granby* en *Tremaine* zijn in Frankrijk zeer populair. Hierdoor ontwikkelt zich hier niet het klassieke dandyisme van Brummell, maar het literaire dandyisme dat reeds romantische trekjes vertoont.[66]

Honoré de Balzac (1799-1850), bekend als schrijver van de *Comédie Humaine* maar in zijn jonge jaren een 'modejournalist', begint vanaf 1830 in de periodieken '*La Mode*' en '*La Silhouette*' over kledingvoorschriften en modeverschijnselen te schrijven. Zelf wordt hij vaak gezien als dandy en hij portretteert er velen in zijn romans, al zijn deze net als hijzelf, volgens velen, te begerig naar de kwalificatie dandy. De Balzac, klein van stuk, mist de vanzelfsprekende elegantie van een dandy. Zijn kleding is niet altijd schoon en hoewel hij een glinsterende diamanten ring draagt zijn zijn handen onverzorgd met vuile nagels.[67] In zijn modejournalen schrijft hij echter over het dragen van handschoenen en het strikken van dassen. Na de revolutie in 1830 speelt uiterlijk een niet te onderschatten rol in de sociale distinctie in Frankrijk. Het oproer in Frankrijk brengt een zekere urgentie voor een nieuwe orde en wederom, net als in de Regency periode in Engeland, wordt deze orde gevonden in kleding.[68] De Balzac schrijft dat de nieuwe indeling binnen de samenleving gemaakt kan worden op basis van één criterium: toewijding aan de elegantie. In zijn opstel *'Traité de la vie*

[64] d'Aurevilly 1845, p. 12
[65] Moers 1960, p. 13
[66] Sillevis 2006, p. 31
[67] Idem, p. 32
[68] Van der Veldt 2003, p. 8

élégante', gepubliceerd in 1830, geeft De Balzac commentaar op de opperdandy Beau Brummell maar zet tegelijkertijd de dandy hoog op de ladder van de samenleving. Onderaan staat de arbeider, aan de top de ijdele man. De positie van de dandy wordt binnen zijn opstel duidelijk wanneer hij uiteenzet dat het 'dandy zijn' niet zozeer op de aard van de kleding aankomt, maar op de manier waarop de kleren gedragen worden, een manier van onopvallende superioriteit.[69] De Balzac plaatst hiermee het dandyisme als eerste in de positie van een levensleer.

De bijdrage van De Balzac en de populariteit van de *fashionable novels brengen* het dandyisme in Frankrijk onder de aandacht. Het is mede hierdoor dat veertien jaar later twee publicaties verschijnen die het canon van het dandyisme verder bepalen. In 1844, vier jaar na de dood van Brummell, publiceert William 'Captain' Jesse in 47 hoofdstukken zijn uitgebreide biografie van Brummell. Deze biografie levert tot op de dag van vandaag de informatie over de 'opperdandy', al hangt het van vaak zeer ongeloofwaardige anekdotes aan elkaar. In hetzelfde jaar publiceert J. Barbey d'Aurevilly (1808-1889) **(Afbeelding 2)** zijn *Du dandysme et de Georges Brummell*, waardoor de dandy Brummell een ware mythe wordt. D'Aurevilly schrijft, net als De Balzac, als modejournalist in een tijdschrift, '*Le moniteur de la mode*', waarbij hij regelmatig stilstaat bij het wezen van de dandy. In een tijd waarin de modetijdschriften een ware opleving kennen vallen zijn stukken in het frivole Frankrijk zeer in de smaak. In geïllustreerde modebladen wordt toenemend aandacht besteed aan hen die de laatste mode willen toepassen in hun eigen garderobe. Door middel van de persoon van Brummell, volgens hem het dandyisme in persoon, schrijft d'Aurevilly in zijn boek een soort systeem. Een systeem, net als de *fashionable novels,* mogelijk te interpreteren als handleiding.[70] D'Aurevilly gaat verder op de theorie van De Balzac en ziet het dandyisme als een complete menselijke bestaansvorm dat zich niet alleen manifesteert in het zichtbare, het was een '*toute une manière d'être'*.[71] De belangrijkste eigenschappen van de dandy is het vermogen om te scheppen, buiten het vaste stramien van regels en logica.[72]

Hij ziet het dandyisme als een individuele strijd van een persoon tegen de gevestigde orde, soms zelfs tegen de natuur. De dandy speelt hierbij met de regels en plaatst zichzelf ermee in een haat-liefde verhouding. d'Aurevilly ziet het dandyisme daarbij als intellectuele pose, een levend meesterwerk.[73] Het vermogen van Brummell om via sarcasme en uitstraling zijn omgeving in zijn macht te houden ziet hij als het werk van een kunstenaar waarbij kleding en gedrag kunnen worden gezien als de verf en de samenleving als het doek. De dandy moet, om dit spel te spelen, beschikken over een natuurlijke souplesse en gratie. De dandy zoals die in Frankrijk in de jaren dertig en veertig door de publicaties

[69] Reijnders 1972, p. 6
[70] Idem, p. 7
[71] Hielkema 1989, p. 7
[72] Sillevis 2006, p. 33
[73] Moers 1960, p. 262

van De Balzac en d'Aurevilly bekend wordt is vooral een literaire creatie, die vervolgens in de samenleving werd gepersonifieerd.[74]

Afbeelding 2 - Émile Lévy, *Portret van Jules Barbey d'Aurevilly*, 1882

De werkende dandy

Wanneer een dandy een artistieke baan uitoefent ontkracht hij hiermee in zekere zin het 'wezen' van de klassieke dandy. Want naar het voorbeeld van Brummell verricht een dandy geen werkzaamheden en hoeft deze zich niet bezig te houden met het verdienen van geld. Om rond te komen in een tijd waarin de adel steeds meer in rijkdom en macht inlevert wordt de dandy echter genoodzaakt op een andere manier inkomen te genereren. Er ontstaan nieuwe groepen binnen de samenleving doordat traditionele scheidingslijnen verdwijnen. Niet langer is welvaart enkel mogelijk via erving en afkomst,

[74] Van der Veldt 2003, p. 9

de welvarende *nouveau riches* bedreigen opnieuw de positie van de aristocratie.[75] In deze context komt de dandy op zichzelf te staan. Een oplossing voor dit geldprobleem komt vanaf een reeds genoemde speler in het veld. In zijn opstel *'Traité de la vie élégante'* geeft De Balzac een theorie over de betekenis van *élégance* in de moderne samenleving. Hij deelt de samenleving op in drie groepen waarbij de uitersten worden gelegd bij de arbeider, voor wie een elegant bestaan geheel buiten bereik ligt, en de totale nietsnut, die zijn gehele leven aan de elegantie kan wijden en daarvoor ook de middelen heeft. Hiertussen plaatst hij de kunstenaar, en daarmee ook zichzelf, als iemand die wel werkt maar dit naar eigen zeggen indeelt. Een kunstenaar kan daarbij kiezen voor een verwaarloosd of verzorgd uiterlijk, naar wat hem het best uitkomt. Hierbij is de onverschilligheid die de kunstenaar voor werken voelt synoniem aan de onverschilligheid die kenmerkend was voor vroegere dandy's. Hiermee legt De Balzac als eerste de nadruk op de relatie tussen het dandyisme en het kunstenaarschap, een relatie die zich in de jaren zestig van de negentiende eeuw verder ontplooit.[76] Door de bijdrage van De Balzac, waarin de kunstenaar een zekere elegantie wordt toebedeeld, komt de dandy als 'werkend' persoon meer onder de aandacht. Het aantal werkende dandy's neemt in de tweede helft van de negentiende eeuw dan ook sterk toe. De werkzaamheden waar de dandy voor kiest zijn, in navolging van de filosofie van De Balzac, vaak het kunstenaarschap.

Een goed voorbeeld en tevens belangrijke speler binnen de vorming van de canon van het dandyisme is Charles Baudelaire (1821-1867) **(Afbeelding 3)** . In 1840 wordt hij reeds beschreven als een man in een wijde zwarte jas met een nauwe zwarte broek en een rode das. '*In zijn hand gehuld in een bleekroze handschoen droeg hij een hoed, die hij niet nodig had, omdat hij beschikte over een overvloed van krullend, zwart haar dat tot zijn schouders reikte*.'[77] Het door Baudelaire uitgedragen dandyisme symboliseert in zijn geheel zwarte verschijning zijn decadente gevoelens ten opzichte van de tijd. Volgens hem is zwart geschikt voor een tijd van rouw, voor een tijd waarin alles neerwaarts gaat in plaats van een tijd die in progressie is.[78] Baudelaire is hierin anders dan zijn voorgangers, hij is niet op zoek naar een modieus publiek. Hij identificeert zichzelf niet met de aristocratie maar uit er voornamelijk kritiek op. Hij beschrijft deze bevolkingslaag als barbaren en verblijft zelf vooral in het gezelschap van kunstenaars.[79] Naast zijn eigen personificatie van de dandy heeft hetgeen hij over de dandy schrijft ook invloed op het canon van het dandyisme. In zijn opvattingen presenteert Baudelaire het dandyisme in navolging van zijn eigen voorkeuren vooral als een uiting van cultuurkritiek. In het hoofdstuk *Le Dandy* van zijn *Peintre de la vie moderne* (1863) gaat hij in op de relatie tussen het kunstenaarschap en het dandyisme, aan de hand van de kunstenaar Constantin Guys. Volgens

[75] Moers 1960, p. 130
[76] Sillevis 2006, p. 32
[77] Gaspard-Félix Tournachon, alias Nadar, in 1840 over Charles Baudelair. Citaat naar Sillevis 2006, p. 38, vertaling Sillevis.
[78] Moers 1960, p. 272
[79] Idem, p. 273

Baudelaire is de kunstenaar-dandy een man van de wereld die het alledaagse leven observeert als een flaneur. De kunstenaar-dandy begrijpt dat het leven gaat om speelse allure, eenvoud, superioriteitsgevoel en een zekerheid in omgangsvormen. Van nature bezit de kunstenaar-dandy de gave om schoonheid te mengen met het inboezemen van ontzag.[80] Baudelaire typeert de dandy daarmee als een koele, zelfbewuste en gedisciplineerde waarnemer die de wereld doorschouwt, zonder er zelf door beroerd te worden.

Afbeelding 3 - Étienne Carjat, ***Portret van Charles Baudelaire*****, ca 1862**

Dandyisme is voor Baudelaire de ultieme zelfcultivering, het gevolg van de wens zich in alles te distantiëren van zijn omgeving. De kunstenaar-dandy, ook vaak getypeerd als de *bohémien* dandy, heeft daarbij een bijzondere voorkeur voor kunstmatige schoonheid en een afkeer van de natuur en de imitatie daarvan. Het enige dat telt is de kunst om de kunst te beleven, *l'art pour l'art*. Hij leeft uitsluitend om het leven als artistieke kunstvorm uitdrukking te geven waarbij de dandy een hoge mate

[80] Sillevis 2006, p. 37

van spiritualiteit toebedeeld krijgt.[81] Daarnaast heeft de dandy volgens Baudelaire een verachting voor de maatschappij waarin hij leeft, vooral voor de bourgeoisie met haar burgerlijke opvattingen over schoonheid en moraal.[82] De dandy lijdt onder het besef van alle vulgariteit om zich heen, hoewel hij dit nooit openlijk zal tonen. Openlijk lijden zou sympathie wekken, en daarmee de distantie tot de wereld om hem heen opheffen.[83] Zijn lijden moet verscholen worden achter een uiterlijk van onverschilligheid en minachting: het masker van de dandy. Baudelaire vindt het daarbij geen wonder dat de dandy wanhopig melancholisch is, volgens hem kan de buitenwereld zijn lijden niet begrijpen. Daarnaast is schoonheid voor Baudelaire een vergankelijk element, gebonden aan een tijd en plaats, aan mode en aan passie. Het dandyisme komt volgens hem vooral op in tijden van overgang waarbij het dandyisme een 'laatste uitbarsting van heldendom in de tijden van verval' is.[84] Baudelaire geeft op deze manier een maatschappijkritische inhoud aan de uiterlijke superioriteit van de dandy. Met de ingetogen, sobere dandy maakt Baudelaire de weg vrij voor de decadente ontwikkelingen die plaats vinden aan het einde van de negentiende eeuw tijdens het fin-de-siècle. Bij Baudelaire is min of meer dezelfde rol voor de dandy te zien als bij de latere decadente kunstenaars: de dandy hoeft alleen verantwoording af te leggen aan zijn eigen regels. De dandy is de laatste trotse mens, het levende geweten van een verder middelmatige wereld.

De decadente dandy

Aan het einde van de negentiende eeuw heeft de middenklasse haar sociaaleconomische positie verbeterd en zich langzaam ontdaan van de Victoriaanse moraal en burgerlijkheid. Ze staat losser in de samenleving en gunt zichzelf de tijd voor vermaak en ontspanning.[85] Deze overgang biedt opnieuw een voedingsbodem voor de ontwikkeling van de dandy, wederom op Engelse bodem. Het dandyisme aan het einde van de eeuw wordt vaak wel als burgerlijk dandyisme getypeerd, omdat de levensstijl van de dandy door iedereen, ongeacht afkomst, kan worden gekopieerd en geëxploiteerd als onderdeel van het kunstenaarsleven. Als niet eerder speelt de dandy een rol met een bijbehorend en gestileerd masker.[86] Het middel waarmee de dandy zijn publiek bereikte wordt de literatuur. Niet, zoals ten tijde van de *fashionable novels,* als onderwerp maar als schrijver. Oscar Wilde (1854-1900), schrijver,

[81] Van Rij 2011, p. 68
[82] Imanse en Steen 1978, p. 25
[83] Van der Veldt 2003, p. 6
[84] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 43
[85] Moers 1960, p. 187 en Goedegebuure en Steijger 1989, p. 49
[86] Voor een beter begrip van de ontwikkelingen van het dandyisme aan het einde van de negentiende eeuw is enige uitleg van de begrippen decadentisme en estheticisme van belang. Bij beide stromingen staat de cultus van de schoonheid voorop en worden de burgerlijke waarden die zo kenmerkend waren voor het midden van de negentiende eeuw zoals ethiek, engagement en nuttigheidsgedachten verworpen. Binnen het artistieke werk moet de natuurlijke schoonheid daarbij wijken voor de artificiële schoonheid waarbij de cultus zich zo ver uitstrekt dat ook het lelijke, het kwade en perverse en zelfs het morbide er een onderdeel van gaan uitmaken. Dit laatstgenoemde aspect is met name terug te vinden in het artistieke werk van de decadenten, waarin onderwerpen als het lichaam, de dood en de duivel veelvuldig aanwezig zijn. Het dandyisme wordt in de laatste decennia in direct verband gebracht met dit decadentisme en estheticisme binnen de kunst.

dichter en estheet, **(Afbeelding 4)** wordt het toonbeeld voor de decadente dandy en door de wijze waarop hij het dandyisme exploiteert wordt hij voor velen, waaronder de auteur van dit onderzoek, tevens als het slotstuk van het dandyisme gezien.

Afbeelding 4 - Napoleon Sarony, *Portret van Oscar Wilde*, 1882

De decadente dandy had de nieuwe burgerlijke cultuur bij uitstek nodig als voedingsbron van inspiratie en als klankbord.[87] De dandy vergroot daarmee in de jaren tachtig en negentig zijn publiek. Hij is in het fin-de-siècle niet langer een high society fenomeen maar presenteert zich aan de grote massa.[88] De burgers, ofwel het 'gewone' volk, worden voor de dandy niet enkel hetgeen waar hij zich tegen afzet, zij worden ook zijn publiek. Voor Oscar Wilde wordt het dandyisme een publiekelijk spel in een poging de burgerlijke klasse te choqueren. In de uitvoering ervan laat hij geen kans liggen zich te profileren als een dandy van beroep, waarmee hij een commercieel succes wordt. Niet langer werkt de dandy als kunstenaar om geld te genereren, maar de kunst wordt om het dandyzijn als kunst te

[87] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 49
[88] Dirikx 1993, p. 121

verheffen, er bekendheid mee te generen en er betaald voor te worden. In al zijn activiteiten richt Wilde zich op het theater en de pers en daardoor op het betalende publiek. De dandy gaat met dit publiek, in tegenstelling tot de klassieke dandy, een *liason* aan.[89] Er ontstaat een wisselwerking tussen de dandy en de burger, waarbij karikaturen als publiciteitsstunten worden gebruikt. Oscar Wilde, die in zijn werk de spot drijft met de burgerlijke moraal als reclame-estheet aan de ene kant, en aan de andere kant het publiek dat in Wilde een ideaal mikpunt vindt voor hun ongenoegen over het verfijnde en verwijfde estheticisme dat zich manifesteert en hiermee de ruimte krijgt de dandy uit te lachen.[90] Dit spel wordt in de volle openbaarheid gespeeld en over geheel Europa gevolgd.[91]

Wilde bespeelt in zijn openbare spel als een zekere *celebrity* zijn publiek met aforismen, een eigenschap die hij ook de hoofdpersonages van zijn boeken toebedeeld. Veel mensen zijn daarbij verontrust over de wijze waarop Wilde in zijn romans de zucht naar schoonheid en kwaad combineert, een van de kenmerken van decadentie. In *The Picture of Dorian Gray* uit 1891– de titel verwijst ondubbelzinnig op de *fashionable novel Vivian Grey* van Disraeli – is de hoofdfiguur, Dorian Gray, gefascineerd door *A Rebours* van Joris-Karl Huymans.[92] Dorian Gray wordt in de roman door Wilde neergezet als een ware modefanaat met een fascinatie voor het dandyisme. Wilde portretteert hem als het toonbeeld van een hedonistische estheet, dat het leven als het belangrijkste kunstwerk ziet en er alles aan doet om dit te vervolmaken.[93] Gray wil daarbij meer zijn dan alleen maar een toonaangevende dandy, hij zoekt tevens naar de onthulling van de mysteries van zinnelijkheid. Dorian Gray is, net als Wilde zelf, een voorvechter voor een seksuele revolutie, een eigenschap die tot op de dag van vandaag verbonden is aan Oscar Wilde. Hiermee wordt dan ook vaak een verband gezien tussen schrijver en hoofdpersoon.[94] De relatie in de roman tussen Dorian Gray en Lord Henry Wotton lijkt veel overeenkomsten te hebben met de relatie van Oscar Wilde met Lord Alfred Douglas, waarmee hij een homoseksuele relatie had. Een dergelijke vrije manier van denken was in het Victoriaanse Engeland echter nog geheel ondenkbaar en de seksuele voorkeur van de schrijver wordt uiteindelijk ook zijn ondergang.[95] De aanleiding van de ondergang van Wilde zijn de drie processen uit 1895 waarin Wilde wordt beschuldigd van het plegen van seksuele handelingen met andere leden van het mannelijke geslacht. Deze praktijken zijn in Engeland in 1885 in de '*Labourchère Amendment*' verboden waarbij twee jaar dwangarbeid de gangbare veroordeling is. Tot deze straf

[89] Van der Veldt 2003, p. 4
[90] Moers 1960, p. 298
[91] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 49
[92] Sillevis 2006, p. 57 - De publicatie van *A Rebours* in 1884 ging voort op de filosofie van Baudelaire. Hoewel *A Rebours* een duidelijk verslag gaf van allerlei uiterlijkheden, was het vooral het duistere verlangen naar de innerlijke ziel, de afkeer van het verleden en de wanhoop voor de toekomst die het dandyisme verder zouden vormgeven.
[93] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 52
[94] Moers 1960, p. 313
[95] Sillevis 2006, p. 59

wordt Wilde uiteindelijk op 25 mei 1895 veroordeeld. [96] Op 19 mei 1897 wordt Wilde vrijgelaten waarna hij verder leeft onder de naam Sebastian Melmoth. Uiteindelijk vertrekt hij naar Frankrijk, waar hij op 30 november 1900 overlijdt.

Niet alleen zijn seksuele voorkeur, ook het openbare optreden van Wilde wordt uiteindelijk een belangrijke reden van zijn ondergang. Wilde was van mening dat het publiek, dat zo lang om hem heeft kunnen lachen, hem tijdens het openbare proces zal steunen. Hij vergeet echter dat hij dit publiek niet alleen heeft vermaakt, maar ook jaren lang heeft bespot en uitgedaagd. Hoewel de samenleving losser staat ten opzichte van vermaak, blijft het estheticisme van Wilde altijd op gespannen voet staan met de burgerlijke moraal van productiviteit en doelmatigheid.[97] Tijdens zijn proces komt deze spanning sterk tot uiting, veel van zijn medestanders laten hem op dat moment in de steek. Wilde gaat er van uit dat ze hem zullen verdedigen, maar in plaats daarvan keert de maatschappij Wilde de rug toe voor alle spotternijen die ze te verduren kregen.[98]

Richting de twintigste eeuw

'*a now extinct species, a lost relic of the eighteenth century and of the days before the great Reform Bill of 1832; a leisurely personage, attired with great elaboration, on his way to one of his many clubs; not necessarily interesting in himself, but fraught with external character and point; very satisfactory to those for whom the visible word exists*.'[99]

Met de publiekelijke ondergang van Oscar Wilde lijkt het dandyisme te eindigen. De decadente dandy's van het einde van de negentiende eeuw zijn zich ten volle bewust van het feit dat zij een klasse in verval representeren.[100] Een eerste opleving, waarbij juist teruggegrepen wordt naar het klassieke dandyisme, laat echter niet lang op zich wachten. Max Beerbohm (1872-1956) zet zich af tegen zijn tijdgenoten en plaatst zichzelf nadrukkelijk in de traditie van het klassieke dandyisme. Hij richt zich volledig op het frivole, gedistingeerde en afstandelijke dandyisme van Brummell en beschouwt het dandyisme als eerste als een relikwie uit vervlogen tijden.[101] Zijn verzet tegen zijn tijdgenoten, en in het bijzonder tegen Oscar Wilde, maar ook tegen de dandy's die volgen op Brummell komt naar voren in zijn essays *Dandies and dandies (1896), A Peep into the Past (1894)* en *The Happy Hypocrite* (1896), waarbij hij in de laatste de spot drijft met Wilde's Dorian Gray.[102]

[96] Hielkema 1989, p. 58
[97] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 50
[98] Idem, p. 51
[99] Uitspraak van Max Beerbohm, citaat naar Van der Veldt 2003, p. 2
[100] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 43
[101] Van der Veldt 2003, p. 2, Moers 1960, p. 316
[102] Moers 1960, p. 319

Beerbohm bekritiseert zijn voorgangers, hij lacht ze zelfs uit. In *A Peep into the Past*, gepubliceerd in het eerste nummer van *The Yellow Book*, maakt Beerbohm Wilde belachelijk om zijn seksuele voorkeuren, zijn *flashy* verschijning, zijn Ierse sarcasme en zijn zogenaamde heerschappij binnen het estheticisme.[103] In tegenstelling tot zijn tijdgenoten is het volgens Beerbohm voor een echte dandy niet nodig te poseren als estheet of verbindingen aan te gaan met de kunst. Een echte dandy heeft genoeg aan zijn suprematie op het gebied van kleding en stijl en aan zijn laissez-faire houding in maatschappelijk opzicht. Het dandyisme behoeft volgens hem geen hoger doel. Hij geeft hiermee openlijk kritiek op het masker dat gedurende de negentiende eeuw een vast attribuut is geworden voor het dandyisme.

Hoewel Beerbohm op deze wijze werkt aan een revival van het klassieke dandyisme is hij wel van mening dat de dandy zijn plaats in zijn eigen tijd niet uit het oog mag verliezen. Hoewel het enige dandyisme volgens hem het dandyisme van de stilstand is, is het noodzakelijk dat de dandy een geschikte verschijningsvorm vindt die past in de maatschappij van het tijdperk waarin hij leeft.[104] Hiermee geeft hij enige vrijheid aan personages die zich later als dandy zullen manifesteren en tilt Beerbohm het dandyisme over de eeuwwisseling heen. Tot op de dag van vandaag ziet men dandyeske personen in de samenleving, nieuwe vormen van het dandyisme worden echter niet meer ontwikkeld. In 1910 trekt Beerbohm zich als dandy terug, trouwt een Italiaanse toneelspeelster en verhuist naar Rapallo.[105] Hier overlijdt hij in 1956.

[103] Moers 1960, p. 320
[104] Goedegebuure en Steijger 1989, p. 52-54
[105] Moers 1960, p. 328

Hoofdstuk 2
Bespot en geadoreerd

'...het wezen van zijn dandyisme juist ligt in de vermomming…. Daarbij bedient de dandy zich van al de hulpmiddelen van de akteur, en deze begint nu eenmaal met zich verkleden'[106]

Ontwikkelingen in de mode

Aan het einde van de achttiende eeuw verandert er veel in de mode, zowel in de vrouwenmode als in de mannenmode. Politieke omwentelingen die aan het einde van de achttiende eeuw Europa in de ban houden hebben een grote invloed op het modebeeld. Terwijl tot ver in de achttiende eeuw de focus lag op het oppervlak en de rijkheid van de stoffen wordt deze focus tegen het einde van de eeuw door onder andere de invloed van de Franse Revolutie meer en meer verlegd naar de kwaliteit van het materiaal en de snit van de kleding. De overdaad aan ornamentiek dat symbool stond voor de rijkdom en status van de drager wordt van minder belang.[107] De kosten en daaruit volgend ook de waarde van een kledingstuk zaten daarbij voorheen vooral in de dure zijden stoffen en het decoratief materiaal, niet in de arbeidsuren. Een slechte afwerking van het kledingstuk werd door de overdaad van decoratie gemaskeerd. Dit verandert rond de eeuwwisseling. Mode wordt een afspiegeling van de nieuwe maatschappij waarin vrijheid, gelijkheid en broederschap de nieuwe idealen zijn. Niet langer wordt geaccepteerd dat rijkdom, macht en status af te lezen is aan kleding. Het modebeeld versobert, voor zowel man als vrouw. In tegenstelling tot de vrouwenmode, die al snel in de negentiende eeuw weer meer frivoliteit zal krijgen, wordt hiermee de toon gezet voor het versoberde mannenkostuum tot op de dag van vandaag.[108]

Hoewel al vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw sprake is van een anglomanie in de mode wordt vooral na de Franse Revolutie inspiratie voor de nieuwe modes gevonden in de Engelse sportkleding voor het buitenleven. De Engelse mode wordt geassocieerd met een democratisch gedachtengoed waarin klassenverschillen minder tot uiting worden gebracht door middel van kleding.[109] Anders dan in de Franse modes gaan de Engelsen daarbij juist uit van de vorm van het menselijk lichaam, in plaats van deze te willen vervormen. Praktisch en comfortabel zijn de basisbeginselen voor de kleding die in Engeland wordt gedragen door de landelijke adel.[110] Een

[106] Reijnders 1972, p. 11
[107] Chrisman-Campbell 2010, p. 17
[108] Steele 2001, p. 36
[109] Hohé 2008, p. 16
[110] Chrisman-Campball 2010, p. 18

belangrijk kledingstuk hierbij is de *ridingcoat*, in het Nederlands verbasterd tot de redingote, de jas die wordt gedragen bij het paardrijden en die door praktische overwegingen aan de voorzijde ver naar achteren is uitgesneden. Deze jas wordt gedragen met een zeemleren rijbroek en rijlaarzen. **(Afbeelding 5)** Overdaad aan decoratie wordt hierbij vermeden en simpliciteit en soberheid voeren de boventoon.[111] Dit modesilhouet zou de ontwikkeling in de mannenmode gaan bepalen.

Afbeelding 5 – Modeprent, *Journal des Dames et des Modes, Costume Parisien*, 1806, nr 768

Het nieuwe ideaalbeeld voor de man wordt daarbij verder beïnvloed door een vernieuwde interesse in de klassieke oudheid. Het neoclassicisme, door onder andere de opgravingen in Italië en Griekenland van bijvoorbeeld Herculaneum en Pompeï, is terug te zien in zowel de kunst als de mode. Dit heeft voor de man een nauwsluitend modebeeld tot gevolg. Om de kleding zo goed mogelijk rond het lichaam te vormen is daarbij de kunde van de kleermaker nodig. Het kleermakersvak wordt gedurende de negentiende eeuw dan ook verder ontwikkeld. Was het in de achttiende eeuw nog gebruikelijk om

[111] De Marly 1985, p. 69

een stof te hergebruiken en tot op de draad te verslijten en uit een stof zo veel mogelijk patroondelen te halen, in de negentiende eeuw leert de kleermaker allerlei nieuwe technieken om juist zo min mogelijk van de stof te laten zien en de kleding perfect aan te laten sluiten. Hierbij wordt hij geholpen door een breed scala aan modetijdschriften en handboeken, waarvan velen voor het eerst worden gepubliceerd gedurende de negentiende eeuw.

Om de kleermaker verder te helpen de nieuwste modesilhouetten te produceren zien allerlei innovatieve hulpmiddelen gedurende de negentiende eeuw het licht. Zo wordt aan het begin van de negentiende eeuw het meetlint uitgevonden waarna allerlei maatsystemen worden ontwikkeld. Uiteindelijk zou in 1871 het bekende West-End systeem ingevoerd worden, dat tot op de dag van vandaag door kleermakers gebruikt wordt.[112] In 1856 wordt de eerste naaimachine uitgevonden waardoor, in combinatie met een maatsysteem, de productie van kleding een stuk sneller gaat. De verspreiding van papieren patronen en modetijdschriften en de ontwikkeling van synthetische kleurstoffen maken de productie van kleding daarnaast een stuk makkelijker en goedkoper. Deze ontwikkelingen zorgen er mede voor dat modieuze kleding toegankelijk wordt voor een grotere groep binnen de samenleving. De beste kleding wordt echter met de hand vervaardigd, wat anno 2016 nog niet veranderd is. Nog steeds herkent men de mooiste maatpakken aan de stiksels die aantonen of deze machinaal of met de hand vervaardigd is.

De kleding van de dandy

Omdat de dandy gebruik maakt van het geldende modebeeld is er niet zoiets als een apart en herkenbaar dandykostuum. Een dandy onderscheidt zich door overdrijving en in de details. Om een beeld te krijgen van hoe de dandy dit doet kan men kijken naar de spotprenten.[113] Reeds in 1803 verschijnen er karikaturen van de dandy en gedurende de gehele negentiende eeuw zou de dandy vaak het middelpunt van kritiek blijven.[114] Door het versoberen van de kleding van de man maakt de cartoonist er een sport van de enkeling die zich met zijn kleding onderscheidde zo goed mogelijk te bespotten.[115] In de spotprenten vinden we dan ook de meeste elementen terug waaraan de dandy te herkennen is, zoals bijvoorbeeld de das, het vest en het korset. Ook andere elementen van het toilet komen regelmatig terug in de karikaturen. Deze en andere typische elementen waarmee de dandy te herkennen is worden in 1822 in Engeland op ironische wijze uiteengezet: '*a being in regard to appearance of very doubtful gender, laced up like a young lady, with a pair of cossacks resembling a petticoat, a crop like a pounting pigeon, a painted face looking over a wall of starch and muslin, a*

[112] Hohé 2008, p. 16
[113] Günther 2003, p. 97
[114] Meij 1997, p. 37
[115] Ribeiro 2003, p. 124

patch at the corner of the mouth, its hair like the feathers of a Friesland hen, and a gold chain and glass dangling from a neck like a gander's. It was reserved for the exquisite polish of our present enlightened day (for) the men's trenching upon the petticoats, paints, stays, starched handkerchiefs, and pouting pigeon bosoms of the female. A Dandy is now so bolstered up in collars, so lost in trousers, so pinched in the middle, that he can neither have bowls of compassion, expansion of heart, nor fair use of his limbs. To have a glass fixed in the socket of the eye is no longer a defect but rather a perfection; and the wide walk, from fixed spurs, resembling the stride of a felon, is quite the go… A young merveilleux accosted me. He is the son of a plain honest citizen though he smells like a civet cat, speaks like a young milliner, and is more affected than any stage character… The made up male doll who when wig, dyed whiskers, stiff cravat, padded breast, corset, paint, and perfume are taken away, sinks into something worse than nothing.[116]

Afbeelding 6 – George Cruikshank, *Dandy at his Toilette*, collectie British museum, inv. Nr. 1991.0720.99

[116] citaat uit *The Hermit in London* door Kapitein McDonough, citaat naar Cunnington & Cunnington 1959, p. 77-79

Het tijdschrift *Fraser's Magazine* en het boek *Sartor Resartus* van Thomas Carlyle met daarin het hoofdstuk *The Dandiacal Body* (1833) dragen in Engeland sterk bij aan de afnemende populariteit van het fenomeen dandy.[117] Op ironische en humoristische wijze wordt hierin de draak gestoken met het fenomeen. Ook de kunstenaars George en Robert Cruikshank leverden een grote bijdrage aan de verminderde acceptatie van de dandy's en gebruiken de heren vaak als onderwerp voor hun spotprenten. Vooral in de jaren tussen 1815 en 1835 wordt de dandy veel als karikatuur neergezet in de populaire pers.[118] In 1819 wordt door het Engelse magazine *The Ton* het toiletritueel van de dandy beschreven, waarbij hij begint met het opbrengen van zijn make-up, waarna hij zich in zijn in zijn korset rijgt en zijn das strikt tot in perfectie. Aan de kleermaker wordt vervolgens gevraagd de jas van de dandy op te vullen op de borst en schouders, zodat de jongeman een atletisch figuur krijgt naar de laatste mode.[119] Het zijn juist deze karikaturen, zowel in schrift als in beeld, die op humoristische wijze de kenmerkende elementen van de garderobe van een dandy belichten en daardoor voor dit onderzoek interessant zijn. (**Afbeelding 6**)

'*The Brummell look*'

Als 'leader of fashion' regeert Beau Brummell aan het begin van de negentiende eeuw in Londen over de aristocratie. Brummell slaagt erin het toonaangevend mannelijk ideaal tot in de hoogste graad van perfectie vorm te geven. Deze perfectie komt terug in alles wat met "de Beau" te maken heeft: in zijn huis en bezittingen maar vooral in zijn kleding en gedrag.[120] De bijnaam van Beau dankt Brummell niet zozeer aan zijn fysieke schoonheid, maar aan zijn verschijning en de gratie waarmee hij zich voortbeweegt. Binnen de *high society* van Londen is hij een ware modekoning en de kroonprins laat zich gewillig door hem adviseren.[121] Financiële middelen hiervoor heeft hij zelf niet of nauwelijks, maar door zijn vriendschap met de toekomstige koning is hij in staat bij de beste kleermakers van Londen bestellingen te plaatsen.[122] Frequent bezoekt hij Scweitzer & Davidson, Guhtrie en Weston & Meyer, kleermakers die ook de prins Regent van kleding voorzien.[123]

Brummell excelleert in zijn kleding in simpliciteit, kwaliteit en perfectie, welke in snit en volgens de laatste mode de natuurlijke lijnen van het lichaam volgen. Hij vermijdt het fenomeen wat hij zelf noemt '*mountebank appaerance*', waarmee hij het dragen van felle kleuren en extravagante kleding

[117] Heijkoop 1989, p. 19
[118] Günther 2003, p. 101
[119] Riberio 2003, p. 124
[120] Heijkoop 1989, p. 21
[121] Idem, p. 14
[122] Rodgers 2012, p. 34
[123] De Marly 1985, p. 83

bedoelde en waarmee hij direct refereert naar de kleding van de man in de voorgaande eeuwen.[124] Hij tracht in zijn kleding 'opvallend onopvallend' te zijn: wanneer men teveel aandacht trekt met zijn verschijning doet men het niet goed. Hij laat dan ook de luxe zijdes, satijnen, kant en ruches achterwege en kiest voor de materialen wol, leer en linnen.[125]

Afbeelding 7 – Robert Dighton, *Portrait of George Beau Brummell,* 1778-1849

Typerend voor zijn kleding overdag wordt een blauwe linnen jas, de reeds genoemde redingote, die nauw om de taille sluit en waarvan de panden reiken tot aan de knie, uitgevoerd in een perfecte snit en gemaakt door de beste kleermakers. Daarbij draagt hij een crèmekleurig vest en een aansluitende

[124] Ribeiro 2003, p. 124
[125] Moers 1960, p. 34

lichte broek met zwarte hoge laarzen, genaamd *Hessians*.[126] **(Afbeelding 7)** Deze laarzen zijn zeer geschikt voor het dragen van de modieuze nauwsluitende, lange pantalons. Brummell staat daarbij bekend als de 'uitvinder' van het bandje onder de voet, de *souspied*. Hierdoor blijft de pantalon aangesloten en ongekreukt, een eigenschap die zeer gewaardeerd wordt door de dandy's.[127]

Accessoires draagt hij niet, op een gouden ring en een horlogeketting na. In de avond gaat hij gekleed in een donkerblauwe jas met wit vest, gecombineerd met een lange zwarte pantalon welke strak om de enkel met knoopjes gesloten wordt. Daarbij draagt hij gestreepte zijden kousen en een lage pump.[128] Zijn handelsmerk wordt zijn welbekende smetteloze, witte das. Het lukt hem, door middel van stijfsel, zijn das zo te knopen dat hij de hele dag goed blijft zitten. Brummell's fascinatie voor dit kledingstuk gaat ver: het verhaal gaat dat hij hem minstens drie maal per dag verwisselt. Dit om hem wit te houden, maar ook vanwege de hygiëne. Volgens Brummell ligt het geheim van de verschijning van een man namelijk in de onberispelijke netheid. '*Geen parfum, maar uitstekend linnengoed en veel degelijke wasbeurten*' zou hij hierover hebben gezegd.[129] In de tijd waarin hij leeft is het niet gebruikelijk dat een man zich iedere dag wast. Lichaamsgeuren worden met parfum gemaskeerd. Hiertegen verzet Brummell zich hevig, hij spendeert minimaal twee uur per dag aan zijn toilet.[130] Tot ver in de negentiende eeuw en zelfs in de twintigste eeuw is dit een van de belangrijkste dandyrituelen die bijdraagt aan de perfecte verschijning van de heren.

Brummell stond bekend om zijn smetteloze verschijning en kledingkeuze. Zijn volgelingen, waaronder de *minor beaux* of *butterfly dandy's*, gaan in de keuze van hun kleding een stap verder en neigen naar overdrijving. Het volgen van de lijnen van het lichaam verandert bij hen in het accentueren van het lichaam, wat resulteert in het opvullen, insnoeren en hierdoor vervormen van het lichaam. De lichamen krijgen hierdoor een wat vrouwelijkere vorm, waardoor de mannen vaak het middelpunt van kritiek worden.[131]

Het ideale lichaam

Hoewel de garderobe van de dandy tot op de dag van vandaag beïnvloedt wordt door de wisselende modes is met de kledingkeuze van Brummell de basis gelegd. Deze basis wordt hierdoor gevormd

[126] Heijkoop 1989, p. 16
[127] De Marly 1985, p. 85
[128] Rodgers 2012, p. 34-45
[129] William 'Captain' Jesse 1844, citaat naar Heijkoop 1989, p. 16
[130] Moers 1960, p. 32
[131] Ribeiro 2003, p. 124

door de klassieke mannenmode uit zijn tijd. Het onderscheid van de dandy zit daarbij in de uitvoering en detaillering van de aparte elementen. Perfectie en netheid staan hierbij voorop.

De basis van het mannenkostuum werd in de zeventiende eeuw reeds gelegd met het driedelig pak, wat zijn oorsprong kent aan het Engelse hof onder koning Charles II.[132] Deze basis zal gedurende de negentiende eeuw niet veranderen, de vorm echter wel. Tot aan de Franse Revolutie bestond het driedelig pak uit een kuitbroek, vest en jas, het traditionele *Habite à la française*. De kuitbroek werd gedragen met zijden kousen en lage pumps. De lange broek werd tot het einde van de achttiende eeuw alleen gedragen door de werkende en lagere klassen, die met de broek hun benen beschermden. Pas na de Franse Revolutie, wanneer de revolutionairen met de bijnaam *sans culottes* ('zonder kuitbroek') hun idealen bekend hebben gemaakt, wordt het dragen van een lange broek ook voor de hogere standaarden een geaccepteerd verschijnsel.[133]

Afbeelding 8 – *Drie kuitbroeken van wol, katoen en zeemleer*, ca 1800-1825, collectie Gemeentemuseum Den Haag, inv nrs. 0303978, 0303917, 0303969

Door de invloed van het neoclassicisme worden voor de man aan het begin van de negentiende eeuw de atletische manfiguren van de Romeinse beelden, met het geperfectioneerde mannenlichaam als ideaalbeeld beschouwd. Dit heeft tot gevolg dat de kleding de lijn van het lichaam gaat volgen en er ontstaat een gestroomlijnd silhouet met nauwsluitende kleding. De jas, die in de achttiende eeuw aan

[132] Chrisman-Campbell 2010, p. 27
[133] Idem.

de voorzijde twee lange fronten had en tot aan de knie rijkte, wordt daarbij in navolging van de *ridingcoat* verder naar achteren uitgesneden en de vesten worden korter totdat ze boven de heup eindigen. De jas wordt bij de schouders volumineus om zo de slanke taille en volle borst van de man te accentueren, wat in de jaren dertig nog meer zou worden benadrukt maar waarvoor reeds in het eerste kwart van de eeuw een voorzet wordt gegeven. De benen worden daarbij geaccentueerd door nauwsluitende, lichtgekleurde pantalons van wol, katoen of zeemleer die de nadruk leggen op de spieren. Ze sluiten zo nauw om de huid dat iedere welving van het been zichtbaar is.[134] **(Afbeelding 8)**

Afbeelding 9 – George Cruikshank, *Laecing a Dandy*, 1818
Afbeelding 10 – Robert Cruikshank, *Exquisite Dandies*, 1818, collectie Lewis Warpole Library, aanvraagnummer 818.12.08.01+

Vals spelen

Juist het tonen van de mannelijkheid wordt het nieuwe ideaalbeeld en er worden door de dandy's allerlei hulpmiddelen gebruikt om het silhouet te perfectioneren. Zo dragen sommigen onder het vest een korset of een buikband om zo fysieke imperfecties te maskeren en een zo klein mogelijke taillemaat te verkrijgen. Met de ontwikkelingen van het vest, dat gedurende de negentiende eeuw verschillende lengtes kent, ontwikkelen er zich ook allerlei verschillende korsetten.[135] Het idee van het

[134] Montijn 2015, p. 67
[135] Chrisman-Campbell 2010, p. 90

dragen van een korset bij mannen blijft voor velen ludiek en vooral tussen 1815 en 1820 komt men deze controversiële mode tegen op spotprenten.[136] Zo ziet men op de spotprent *Laceing a Dandy* uit omstreeks 1819 een dandy die door zijn bedienden wordt ingesnoerd waarbij hij zijn beklag doet over de mate van insnoeren, die volgens de dandy niet strak genoeg kan zijn: '*Fore God, ye Wretches, you'll never get my stays tight enough*', waarop de ene bediende tegen zijn collega zegt: '*If you don't pull tight, my Lord will have a damn big John Bull belly.*' (**Afbeelding 9**) Het volume op de borst en in de schouders wordt daarbij regelmatig verkregen door middel van vullingen en ook de spieren in de benen worden regelmatig vervalst door kussentjes. **(Afbeelding 10)**

Onderscheiden van de rest

Een dandy verwisselt idealiter viermaal per dag van kleding, startend in de ochtend met het ochtendtoilet waarbij hij een sitsen kamerjas draagt en Turkse slippers. Na het ontbijt verwisselt hij dit voor zijn ochtendkleding, bestaande uit een redingote, laarzen en sporen. In de avond kleedt hij zich om voor het diner en draagt hij een de avondkleding en schoenen, bij een gelegenheidsbal verwisselt hij deze voor pumps.[137] De versobering van de mannenkleding brengt echter met zich mee dat er een uniform straatbeeld ontstaat, waarin de man weinig ruimte wordt geboden voor individuele expressies.[138] Het is daarom juist in de details dat een modieuze man en in het bijzonder de dandy zich kan onderscheiden. De das en het vest worden hierbij de meest herkenbare uitingen van de dandy. Hierin kan de dandy vaardigheid, kleur en decoratie aanbrengen en uitblinken in de kwaliteit van het materiaal en de smetteloosheid van het linnen.

De das

Hoewel de das al reeds vanaf de zeventiende eeuw gedragen wordt, wordt in navolging van Brummell de das van wit linnen, in tegenstelling tot een overdaad aan sieraden en luxueuze stoffen, hét expressiemiddel van de welgestelde man die vanwege zijn vermogen geen lichamelijke arbeid hoeft te verrichten.[139] Voor een perfecte das die blijft zitten brengt de *dandy supreme* een lichte hoeveelheid van stijfsel aan, wat rond 1800 een innovatie betekent. Daarnaast moeten de dassen smetteloos wit zijn, imperfecties worden niet toegestaan.[140] Deze onberispelijke netheid in het linnengoed van een dandy zorgt voor excellerende bedragen die betaald worden aan de wasvrouw. Zo gebruikt een dandy

[136] Steel 2001, p. 36
[137] De Marly 1985, p. 86
[138] Chrisman-Campbell 2010, p. 29
[139] Ribeiro 2003, p. 125
[140] Meij 1997, p. 41

in de jaren twintig in totaal per wasbeurt 20 schone hemden, 24 zakdoeken, 9 of 10 paar zomerbroeken, 30 dassen, 12 vesten en kousen.[141]

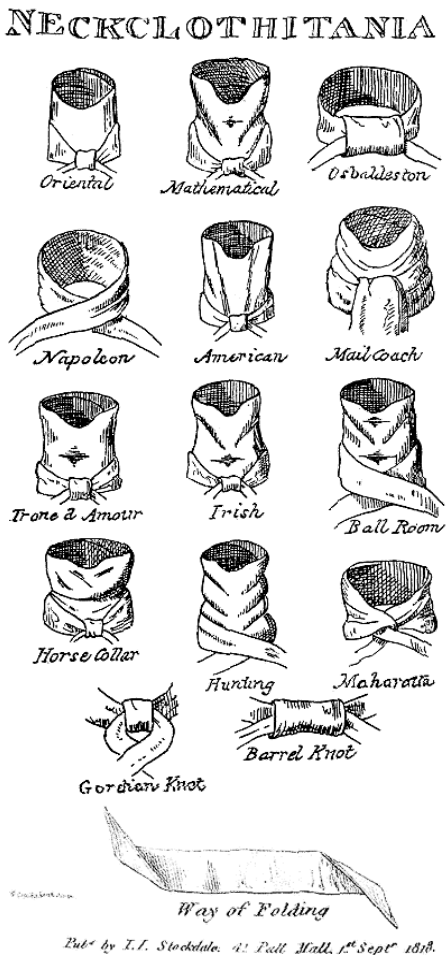

Afbeelding 11 – Afbeelding uit *Neckclothitania*, 1818

Het zelf kunnen knopen van de das wordt als een van de belangrijkste eigenschappen van een dandy gezien en betreft een ware kunst.[142] Reeds in 1818 verschijnt er in Londen een boek waarin het knopen van de das centraal staat: *Neckclothitania.* **(Afbeelding 11)** Hierin vindt men een overzicht van de verschillende hoge hemdkragen en dassen die het tweede decennium van de negentiende eeuw gedragen worden en waarin instructies worden gegeven hoe de dassen geknoopt moeten worden. Deze dassen, overwegend in het wit en zwart, worden door losse cols en stijfsel hoog gehouden.[143] *Neckclothitania* wordt opgevolgd door het Franstalige boek *l'Art de mettre sa cravate enseigné en seize leçons*, in 1827 als zevende druk uitgegeven in Brussel onder het pseudoniem van Baron de

[141] De Marly 1985, p. 86
[142] Byrde 1979, p. 111
[143] Meij 1997, p. 45, Günther 2003, p. 99

l'Empes*é*. **(Afbeelding 12)** De vele dassen die hierin te zien zijn tonen, ieder met een eigen naam, het brede assortiment waaruit de dandy in de jaren twintig kan kiezen. Vooral in volume wijken deze dassen af van het decennium ervoor, qua hoogte en stijfsel blijven ze enigszins gelijk. Variatie ontstaat er in vorm, kleur en materiaal. Zo worden de gekleurde zijden dassen een nieuwe mode.[144]

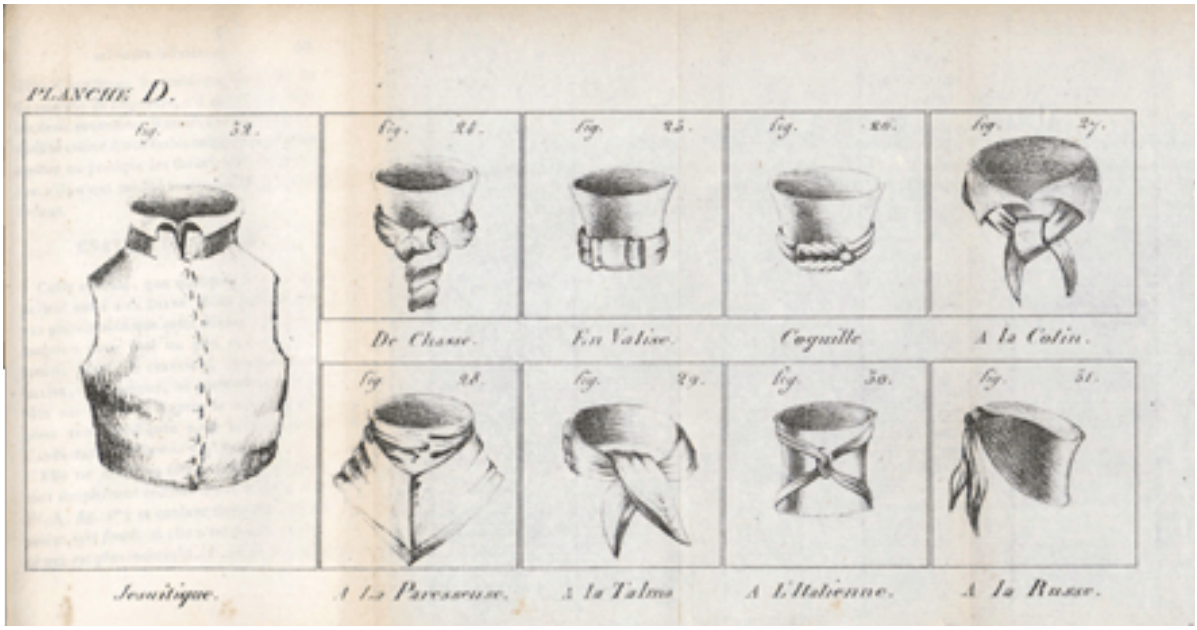

Afbeelding 12 – Afbeelding uit *l'Art de mettre sa cravate enseigné en seize leçons, 1827*

Hoewel in *Neckclothitania* de kunst van het knopen van de das centraal staat worden de dandy's op een ironische wijze beschreven. Niet de das zelf, maar vooral de hoogte ervan blijkt hierbij een punt van kritiek; '*Dandies and Exquisites … are Things, you know, whisker'd, great coated, and lac'd, Like an hour-glass, exceedingly small in the waist; … With heads so immoveable stuck in shirt collars…*'[145] In de satirische prenten met de dandy als onderwerp is de gesteven das ook veelvuldig het middelpunt van kritiek. Zo toont een prent van George Cruikshank uit 1819 drie dandy's gekleed in de laatste mode. De dandy's zijn echter getekend als apen, waarbij twee ervan ook een narrenhoed met bellen dragen. Cruikshank vermeldt hierbij: '*The sexes impaled improper between butterflies.. three pairs of stays argent, the sinister flaunch charged with Royal Pomatum & Smell (ing) Bottle… a frill rampant… Crest a pair of stays full padded supporting an elevated collar rampant holding a blackhead… winged with asses ears proper*.' **(Afbeelding 13)**

[144] Meij 1997, p. 45-46
[145] Anoniem, *Neckclothitania or Tietania, being an essay on Starchers, by One of the Cloth*, gepubliceerd door J.J. Stockdale, Londen 1818, p. 7

Afbeelding 13 - George Cruikshank, Thomas Tegg, *The Dandies Coat of Arms*, 1819, collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv. Nr. RP-P-2008-582

Het vest

Naast de das is het vest voor de dandy een mogelijkheid te excelleren in decoratie en details. Vooral tussen de jaren 1820 en 1860 is er een grote verscheidenheid aan vesten te zien. In deze jaren wordt er onder het sobere pak een gedecoreerd vest gedragen waarbij vanaf de jaren dertig de stoffen steeds luxer worden. Vanaf de jaren veertig ziet men het borduurwerk in de kleding van de man terugkomen.[146] De vesten worden daarbij steeds lager uitgesneden en de sjaalkraag komt in de mode. Op deze manier is er veel ruimte voor de das, maar ook het onderliggende hemd komt onder de aandacht. Net als het vest krijgen ook deze meer decoratie zoals opengewerkt borduursel met florale motieven.[147]

[146] Hohé 2008, p. 18
[147] Meij 1997, p. 50

De vesten dienen daarnaast tevens om de ideale lichaamsvorm te verkrijgen, waarbij het stofontwerp regelmatig visueel ondersteund door middel van een diagonale streep.[148] Sommige vesten worden op de borst gevuld om zo een vollere borst te creëren. In de Nederlandse musea zijn hiervan enkele bewaard gebleven, met name uit de jaren veertig. (**Afbeelding 14, 15**) Ook zijn er voorbeelden bekend van vesten waarin losse vullingen konden worden geplaatst, naar gelang het gewenste volume van de borst.[149] Een echte dandy is daarbij te herkennen aan de twee vesten die hij over elkaar heen draagt. Dergelijke ondervesten werden oorspronkelijk gedragen tegen de kou, maar met de komst van de dandy wordt het een modestatement. Tussen 1830 en 1850 zorgen de tweede vesten voor een extra kleuraccent in de verschijning van de jonge heren, waarbij het onderste vest in luxe vaak niet onderdoet aan het bovenste vest.[150] **(Afbeelding 16, 17)**

Afbeelding 14 – *Herenvest*, ca 1840, collectie Centraal Museum, Utrecht, inv. Nr. 5417
Afbeelding 15 – *Herenvest*, ca 1840-1845, collectie Gemeentemuseum Den Haag, inv. Nr. 0390313

[148] Chrisman-Campbell 2010, p. 60-61
[149] Idem.
[150] Meij 1997, p. 42

Afbeelding 16 – Modeprent, *Journal des Dames et des Modes, Costume Parisien*, 1831 nummer 2863

Afbeelding 17 – *Herenjas met twee vesten*, ca 1815-1820, collectie Centraal Museum, Utrecht, inv. Nrs. 5031, 5417, 9593

Hoofdstuk 3
Het dandyisme in de kranten in Nederland tot 1870

'Maar hoe zullen wij, Hollanders, die twintigjarige grijsaards betitelen? Een Fransche lion, wij weten zulks, is hetzelfde als het vroegere merveilleux, incroyable, roue, mugnet, raffine, muscadin, enz; het Engelsche lion is hetzelfde, als het vroegere dandy en fashionable. Voor alle die benamingen hebben wij er slecht twee of drie: pronker, saletjonker en saletrekel.'[151]

Culturele voedingsbodem

De burgerlijke moraal van ons land zorgt gedurende de negentiende eeuw voor een onvruchtbare voedingsbodem voor de dandy.[152] In Nederland is 'burgerlijkheid' een begrip waaraan de bevolking grote waarde hecht. Er is een duidelijk omkaderd geheel aan normen en waarden waaraan men zich dient te houden en er is een sterk maatschappelijk verwachtingspatroon waarbinnen traditionele rollen voor mannen en vrouwen centraal staan.[153] Deze rollen worden gevormd door voor beide seksen vaststaande verplichtingen. Vaak wordt daardoor aangenomen dat het dandyisme zich in Nederland niet ontwikkelt, althans niet voor het einde van de eeuw. Arrogantie en ijdelheid, typische dandy-kenmerken, worden in het moralistische of burgerlijke Nederland niet geaccepteerd. In Nederland ontwikkelt het dandyisme zich echter ook. Een reden waarom wordt aangenomen dat het dandyisme voor 1870 in ons land niet voorkomt is dat er voor die tijd geen dandy's van vlees en bloed worden herinnerd. In het fin-de-siècle met dandy's als Louis Couperus en Lodewijk van Deyssel is dit wel het geval. Dat het fenomeen wel degelijk in Nederland bekend is wordt duidelijk wanneer men er de kranten en de literatuur uit die tijd op naslaat. Binnen dit onderzoek naar het dandyisme in Nederland wordt gewerkt met twee verschillende categorieën dandy's, waarin het dandyisme op eigen bodem weinig lijkt te verschillen van het dandyisme in Engeland en Frankrijk. Enerzijds zijn er verhalen van dandy's van vlees en bloed, anderzijds literaire typen in kranten en boeken.[154] De tweede categorie lijkt in Nederland een grotere rol te hebben gespeeld dan tot op heden wordt aangenomen. Het zal daarbij blijken dat de dandy in de kranten, meer dan in de literatuur, gevormd wordt door stereotypen uit het buitenland.

Het gebruik van het Engelse woord dandy komt in Nederland later op gang dan het gebruik van het woord in Engeland en Frankrijk. De vroegste notatie van het woord dandy in de Nederlandse kranten,

[151] De avondbode, 16-11-1839
[152] Sillevis 2006, p. 48
[153] Van Rij 2011, p. 7
[154] Idem, p. 5

in de betekenis waarin het woord in dit onderzoek gebruikt wordt, is in 1816 in de *Leeuwarder Courant*.[155] Als men nogmaals in het Van Dale kijkt naar de definitie van het woord dandy, *'dan·dy [dendie] (de; m; meervoud: dandy's) man die overdreven zorg aan zijn uiterlijk besteedt; fat'*[156], valt op dat in de Nederlandse taal ook een andere benaming voor hetzelfde fenomeen bestaat: fat. Gedurende de negentiende eeuw zijn er naast fat ook verschillende andere Nederlandse woorden ontwikkeld die een vergelijkbare betekenis hebben met het Engelse woord dandy. Zo spreekt men ook wel van een 'kwast', 'bluffer', 'nurks', 'praalhans', 'pronker', 'saletjonker', 'saletrekel', 'salonheld' of 'snoever'.[157] Ook de woorden 'mooyaard'[158], 'fashionable', 'flaneur' en 'lion' komt men regelmatig tegen. De meeste Nederlandse benamingen voor de dandy hebben een zeer negatieve lading. In alle benamingen nemen ijdelheid en arrogantie van de jongeman een voorname plaats in, al zijn er ook duidelijke verschillen tussen de verschillende benamingen. De fat wordt als een totale leeghoofdige nietsnut gezien, terwijl de flaneur nog een filosofische insteek heeft. Een fashionable of lion is duidelijk herkenbaar aan zijn kleedgedrag en overmatige aandacht voor hun uiterlijk en wordt met enige argwaan bekeken.[159] In 1839 schrijft *De Avondbode* over deze Hollandse dandy's:

'*Maar hoe zullen wij, Hollanders, die twintigjarige grijsaards betitelen? Een Fransche lion, wij weten zulks, is hetzelfde als het vroegere merveilleux, incroyable, roue, muguet, raffine, muscadin, enz; het Engelsche lion is hetzelfde, als het vroegere dandy en fashionable. Voor alle die benamingen hebben wij er slecht twee of drie: pronker, saletjonker en saletrekel*.'[160]

De in dit citaat genoemde Nederlandse benamingen zijn in dit onderzoek als uitgangspunt genomen en geven een verdieping op de aanwezigheid van het dandyisme in Nederland, uiteengezet door Van Rij. Naast de woorden 'pronker', 'saletjonker' en 'saletrekel' komt ook de benaming 'flaneur' voor in de kranten. Voor de volledigheid van het onderzoek naar de dandy in Nederland in de negentiende eeuw en door de verwantschap met het type dandy dat in de literatuur beschreven wordt is ook deze benaming onderzocht.

[155] Leeuwarder Courant, 09-06-1816
[156] Definitie van het woord dandy volgens Van Dale. (http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=dandy&lang=nn, geraadpleegd 18-06-2013)
[157] Van Rij 2011, p. 2
[158] Veth 1930, p. 29
[159] Van Rij 2011, p. 2
[160] De avondbode, 16-11-1839

De dandy in de Nederlandse kranten

1800-1830

Als men kijkt naar de ontwikkeling van het dandyisme in Nederland komt men al snel tot de conclusie dat het fenomeen zich hier in de beginjaren van de negentiende eeuw nog niet heeft voorgedaan. Pas in de jaren dertig kan men spreken van de aanwezigheid van een vorm van dandyisme in Nederland, al komt men het woord reeds eerder tegen in de Nederlandse kranten. Zoals eerder vermeld wordt al in 1816 in de *Leeuwarder Courant* melding gemaakt van een dandy. Het betreft hier een vertaling vanuit het Engels van een verhaal dat in delen wordt gepubliceerd. Het verhaal gaat over de dandy Wittington die hier wordt beschreven als een man*, 'gekleed als een hoveling, zijn stok elegant tussen de vingers draaiend en iedereen oplettend bekijkend'.* [161] De verbondenheid met de aristocratie en de hogere lagen van de samenleving komt in dit verhaal duidelijk naar voren. Niet alleen deze verbondenheid, ook de verhalende vorm van het bericht wordt in de volgende decennia veelvuldig herhaald. In 1828, het jaar waarin Pelham in Engeland verschijnt, publiceert men voor het eerst een uitvoerige beschrijving van het fenomeen in een Nederlandse krant. In het Franstalige *'L'éclaireur : journal politique, commercial et littéraire de Maestricht'* wordt in een recensie van het boek '*Code civil'* een beschrijving gegeven van een *fashionable* of een dandy, waarbij beide benamingen als synoniem van elkaar worden gebruikt. Het boek kan volgens de publicist worden gelezen als een handleiding voor een leven '*du ton*', er volgt een korte samenvatting van het boek waarin een dandy, zijn kleding en zijn gewoonten uitgebreid besproken worden.[162] Zo draagt een dandy volgens de publicatie '*d'un chapeau de Bandoni, d'un habit de Staub, d'un gilet de Moreau, d'un cravatte et de gants blancs de Walker, on ne serait jamais qu'un geai pare des plumes du Paon*'[163] Een dergelijke Franstalige publicatie is niet vreemd, in ons land verschijnen in deze periode veel Frans-georiënteerde dag- en weekbladen. In deze kranten wordt tot de jaren dertig ook als enige over de dandy gepubliceerd.[164]

1830-1840

De frequentie waarmee de dandy vermeld wordt in de Nederlandstalige kranten groeit in de jaren dertig. Niet enkel in de Frans-georiënteerde dag- en weekbladen, maar in heel Nederland wordt over het fenomeen gepubliceerd. Veel van de berichten die verschijnen zijn afkomstig uit Frankrijk. Zo schrijft de Vlissingsche courant in 1837 in een brief uit Parijs: '*Het is waar men ziet hier overal den tot de uiterste bespottelijkheid toe prachtig en zoo hij meent smaakvol gekleedden petit-maître, of, laat*

[161] Leeuwarder Courant, 09-06-1816
[162] L'éclaireur : journal politique, commercial et littéraire de Maestricht, 14-07-1828
[163] Idem
[164] Van Rij 2011, p. 56-57

mij liever zeggen, dandy of fashionable, zoo als men thans gewoon is dien te noemen.'[165] Ook wordt er bericht over dandy's in België, Engeland en Amerika. Deze berichten worden vooral vanuit een beschouwend oogpunt geschreven, vaak in de vorm van een verslag over buitenlandse steden. De strekking van de berichten is vaak negatief en spottend waarbij regelmatig een vergelijking wordt gemaakt met onze nuchtere Nederlandse mentaliteit.[166] Met de verslaggevende vorm waarin de berichten verschijnen wordt al een opstapje gemaakt naar de meer fysiologische tendens die zich vanaf 1839 zal ontwikkelen in zowel de kranten als de literatuur.

Dat de dandy zich in de jaren dertig in navolging van het buitenland ook in Nederland vertoont bevestigen twee berichten uit *De Avondbode*, een krant die vanaf 1837 uitgegeven wordt in Amsterdam. Deze dandy's zijn personen in levende lijve maar worden niet met naam genoemd en daardoor ook als zodanig niet herinnerd. Hieruit blijkt echter wel dat er ook in Nederland enkele dandy's van vlees en bloed rondliepen, al dan niet afkomstig uit het buitenland, en dat het fenomeen hier zeker bekend was. Het zou zich echter nog blijven beperken tot de grote steden. In *De Avondbode* wordt in 1838 een verhaal gepubliceerd onder de rubriek Mengelwerk dat zich afspeelt in de Zuid-Hollandsche Schouwburg.[167] '*Aan mijne linkerzijde zat een jonge Franschman, een opregte Dandy van den boulevard de Grand te Parijs, die van alles sprak, die alles kende en niets in twijfel trok. Ik moest mij geweld aandoen om met hem te spreken, of liever naar hem te luisteren; want de overvloed van woorden liet mij niet gemakkelijk toe, om mij van de kosten van het gesprek te ontslaan…*'[168] Hieruit blijkt dat de dandy zich reeds in Amsterdam vertoont. Dit wordt ook bevestigd door een publicatie in dezelfde krant op 24 augustus 1838. Hierin wordt spottend geschreven in de rubriek Mengelwerk dat in de koffiehuizen te Amsterdam dandy's een "liefelijke geur" verspreiden door Havana sigaren te roken.[169]

1840-1850

Zoals de spot in de "liefelijke geur" van de Havana sigaren laat zien wordt in de kranten helemaal niet positief geschreven over de dandy. De op de onstuimige levens van de dandy's uit het buitenland gebaseerde berichten leiden daarbij al snel tot stereotypering[170] waar gemakkelijk de spot mee gedreven kan worden. Kleding is daarbij vaak het onderwerp van de komedie en ook de speelzuchtige dandy, een rebel die grote schulden maakt, is een populair thema. Een bericht in de Leydse courant in

[165] Vlissingsche courant, 23-03-1837
[166] Van Rij 2011, p. 60
[167] De Avondbode, 27-03-1838
[168] Idem, 22-09-1838
[169] Idem, 24-08-1838
[170] Van Rij 2011, p. 56

1840 geeft een overzicht van de uitgaven van een dandy: *'Blijkens een overzigt in een der Fransche dagbladen, bedragen de jaarlijkse uitgaven van eenen jongman in Parijs, die in de elegante wereld te huis behoort, zonder eten en drinken, woning of kleeding, 3195 francs. Het navolgende is de specificatie dezer uitgaven waarmede een dandy, zoo hij niet ten eten uitgenoodigd werd hetgeen echter eenen man naar de wereld niet ligt overkomt, van honger zoude kunnen sterven:*

1e Hoofdstuk. Gele of witte handschoenen, dagelijks een paar a 3 fr, totaal 1095 fr.
2e Hoofdstuk. Carbiolets en Lutéciennes, de eerste om uit te rijden, de tweeden om afgehaald te worden. Dagelijks slechts een rid, bedraacht 584 fr
3e Hoofdstuk. Diligences, stoomboten en andere middelen van vervoer, om in het schoone jaargetijde de buitenplaatsen te bezoeken, alwaar men uitgenoodigd wordt, minstens 160 fr
4e Hoofdstuk. Bloemen voor de naamdagen van de vrouwen des huizes, voor den schouwburg en op de wandelingen, wekelijks een bouquet van 3 fr. 150 fr
5e Hoofdstuk. Drinkgelden en Nieuwjaarsgiften, aan de dienstboden des huizes, welke men bezoekt 300 fr
6e Hoofdstuk. Bonbons op den Nieuwjaarsdag, albums en andere kleinigheden voor de kinderen en jonge meisjes van den huize 300 fr
7e Hoofdstuk. Aan den kapper, gelijk mede voor extra-schoeisel, parfumerien enz. 600 fr.
Toaal 3195 fr
Het verlies aan het écarté, de boilotte enz. is hier niet medegerekend omdat mogelijk de jongman ook nu en dan wint, en het quantum alzoo moeijelijk te bepalen is. De som is overigens 200 als men ziet niet al te hoog, en kan in allen gevalle het bewijs leveren, hoe goedkoop men in Parijs, in vergelijking met Londen namelijk, leven kan.'[171]

Dat een dandy door deze enorme som uitgaven regelmatig in de schulden terecht komt toont een reeds eerder gepubliceerd bericht in de Zierikzeese courant. '*De kapitein Nesbitt, een Dandy van 23 jaren, is in Londen overleden. Zijn kledermaker heeft zich met zijne rekening tot de bloedverwanten des jongen kapiteins gewend; uit die rekening blijkt, dat die grillige en verkwistende slaaf der mode in minder dan 5 jaren tijds, 31 rokken en jassen, 100 pantalons, 119 vesten, 8 overjassen en mantels en 6 kamerjapons heeft doen vervaardigen; zijne rekening bedraagt 3421 p. st., ongeveer f40,000.'*[172] De schrijver van de Zierikzeesche courant wil hiermee duidelijk laten merken dat het gedrag van de dandy niet gewenst is. Berichten in de kranten uit deze periode worden gekenmerkt door een sterk belerend karakter, regelmatig samen met een sociale aanklacht.[173] Deze publicaties moeten gezien worden als

[171] Leydse courant, 20-07-1840
[172] Zierikzeese courant, 28-11-1834
[173] Van Rij 2011, p. 56 en 60

een waarschuwing voor hoe men niet moet leven, geenszins als aansporing tot dandyisme. De gevolgen van het gedrag van de dandy's worden vaak genoemd, zo wordt bijvoorbeeld de dandy Arthur, nadat ontdekt wordt dat hij schulden heeft, door vier politiedienaren naar de gevangenis gebracht.[174]

De eerdere beschrijving in het *'L'éclaireur : journal politique, commercial et littéraire de Maestricht'* kan worden gezien als een uitspatting, bedoeld voor de kleine kring van volgers van de internationale mode die reeds bekend zijn met het fenomeen. Het dandyisme kan in deze periode in Nederland in de kranten niet worden gezien als een herkenbare gedragscode die wordt uitgedragen door een grote groep volgers.[175] Dat de in Engeland vanaf de jaren dertig zeer gewaardeerde gentleman ook in Nederland boven de dandy wordt verkozen toont het Franstalige dagblad *Journal de la Haye* in 1838. Hierin wordt een stuk gepubliceerd binnen de rubriek Feuilleton, gesitueerd in Londen, geheel gewijd aan het verschil tussen een dandy en een gentleman.[176] In dit stuk wordt duidelijk gemaakt aan welke karaktereigenschappen een dandy moet voldoen en waarin deze verschillen van de typische gentleman. Zo wordt onder andere gemeld dat de dandy leeft voor zijn plezier, geregeld naar de opera en de club gaat en zich distingeert door middel van zijn toilet. De gentleman daarentegen distingeert zich door zijn verstand en heeft een meer ingetogen karakter dan de dandy. De schrijver van het stuk heeft een duidelijke voorkeur voor de gentelman. Dergelijke vergelijkingen worden regelmatig in de kranten gepubliceerd, wat erop wijst dat deze voorkeur gedeeld wordt met het Nederlandse volk. Zo wordt in 1839 geschreven: ' *...in vele opzigten toonde hij den beschaafden gentleman, in meerder echter den Dandy te zijn. De edelman had voor zijnen aanleg te veel van de blinkende leeglopers der hoofdstad overgenomen...*'[177]

1850-1870

De berichten over de dandy in de kranten in de jaren tussen 1850 en 1870 zijn een stuk minder negatief van toon en geven aan dat de dandy een deel van zijn rebelse karakter verloren heeft. Nog steeds speelt de dandy een grote rol in de rubriek Mengelingen, Mengelwerk of Feuilleton. Zo schrijft de Nieuwe Rotterdamsche courant in 1850 '*Doch zij draagt glacé handschoenen, en heeft al het voorkomen van een jongen dandy, die in goed gezelschap gaarne gezien wordt.*'[178] Dat de dandy zelfs een goede huwelijkskandidaat is bewijst een bericht van een huwelijksaanzoek uit Assen: '*Dit werd door de ouders afgeslagen, omdat die neef, huns inziens, geene genoegzaam beschaafde opvoeding*

[174] De Avondbode, 14-11-1838
[175] Van Rij 2011, p. 56
[176] Journal de la Haye, 07-09-1838
[177] De Avondbode, 21-06-1839
[178] Nieuwe Rotterdamsche courant, 30-11-1850

had genoten, en hij zich niet als dandy kleede, noch gedroeg.'[179] Het aantal keren dat de dandy genoemd wordt is in de jaren vijftig, vergeleken met het decennium ervoor, wel drastisch verminderd. Hierdoor lijkt het alsof de dandy steeds meer een geaccepteerd maatschappelijk verschijnsel is.[180] Wat opvalt in deze twee decennia is dat het dandyisme ook is doorgedrongen tot de hogere beroepen zoals ministers of rechters.[181] Ook zijn dandy's veel geziene gasten op kunsttentoonstellingen. [182]

In berichten over de laatste mode wordt de dandy regelmatig vernoemd, met name in de berichten over accessoires.[183] De dandy wordt hierin vaak gelijk genoemd naar zijn *Lorgnet*, een modeverschijnsel zonder welk de dandy geen dandy zou zijn.[184] Ook schreef het *Algemeen Handelsblad* in 1854 in een artikel over *Het hoofdhaar en de baard*: '*... Indien onze hedendaagsche elegants, alvorens eenen salon binnen te treden, met zekere zelfvoldoening de hand door hunne geparfumeerde haren laten gaan, om eene bevallige houding aan hun hoofdtooisel te geven.'*

Naast de berichten uit eigen land worden berichten uit het buitenland nog steeds veelvuldig gepubliceerd. Vooral de dandy's uit Frankrijk vormen in deze jaren het voorbeeld voor de Nederlandse dandy's. Nederlandse jongens vertrekken zelfs naar Parijs om daar een ware dandy te leren worden. In 1861 wordt geschreven in een bericht over de belangrijkste gebeurtenissen in de *Provinciale Drentsche en Asser courant*: *'... De groote heer gaat naar Parijs! Naar Parijs – daar zal hij galant leeren worden en, van zijne hardvochtigheid bekeerd, als een dandy uit de hoofdstad der moderne beschaving terugkeeren.*'[185] Hoewel de dandy op deze manier een geaccepteerd toonaangever voor de mode lijkt te zijn, wordt er nog steeds kritiek geleverd op zijn verschijning en gedrag: '*Het is een noodzakelijkheid eerst het vest eens dandy's te ontknopen, wil men hem in staat stellen zijn wandelstok op te rapen*.'[186] In 1861 schrijft het *Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad* in het artikel met de titel 'modes' zeer negatief over *'het air van dandy's met die tot onder de kin geknoopte paletots*.'[187] Het kritiek gaat verder, een rokende dandy wordt zelfs vergeleken met een aap![188]

Naast de positieve beschrijvingen waarin de dandy een geaccepteerde toonaangever der mode is, blijft er in de jaren vijftig en zestig ook veel negatieve berichtgeving over de dandy. Zo is hij regelmatig

[179] Groninger Courant, 21-05-1850
[180] Van Rij 2011, p. 76
[181] o.a. in Rotterdamsche courant, 27-11-1861, idem, 21-22-1864, Nieuwe Rotterdamsche courant, 22-12-1862
[182] o.a. in Nieuw Rotterdamsche courant, 09-07-1855, Algemeen Handelsblad, 08-06-1859, idem, 20-08-1860, Provinciale Drentsche en Asser courant, 09-05-1867. De dandy's worden in deze berichten vaak in verband gebracht met hun bijdrage aan de ambacht of de industrie van het produceren van kleding.
[183] Algemeen Handelsblad, 02-01-1854
[184] Java Bode, 18-06-1856 en Algemeen Handelsblad, 08-04-1861
[185] Provinciale Drentsche en Asser courant, 08-08-1861
[186] Idem, 29-12-1855
[187] Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad, 23-12-1861
[188] Provinciale Drentsche en Asser courant, 04-09-1852

betrokken bij criminele praktijken. Vanaf 1850 verandert de rebelse dandyfiguur in een doortrapte schurk, die zijn verschijning gebruikt om misdaden te kunnen plegen.[189] Het voorkomen van een dandy wordt daarbij gebruikt om dingen te stelen of vrouwen lastig te vallen.[190] Zo wordt in 1851 geschreven: *'... bovendien is een in de groote wereld van Londen niet onbekende dandy er op betrapt, dat hij zijne zakken vulde met en toon gestelde tabak*.'[191] In Engeland werkt een dandy zelfs samen met een verklede agent om in een horlogezaak valse bankbiljetten te kunnen verwisselen tegen echte, waarbij ook een horloge wordt 'gekocht'![192] Naast de dandy als crimineel blijft de dandy als schuldenmaker een veel voorkomend stereotype. Zo schrijft de *Rotterdamsche courant* in 1866: '*Een jong bon vivant, bezitter van een ontzaglijk vermogen om…. schulden te maken…*'[193] Een dag later publiceert *De Tijd* over een saletjonker: '*Een jong mensch van een goed uiterlijk en innemende manieren, doch die geen fortuin maar daarentegen vele schulden heeft, en er zich veel op laat voorstaan dat hij bij het schoone geslacht zeer gezien is*.'[194] Beide stereotypen van de dandy als crimineel en als schuldenmaker blijven in de decennia die volgen veelvuldig gepubliceerd, waardoor de dandy in Nederland een negatieve uitstraling houdt.

Saletjonker, saletrekel, pronker en flaneur in de Nederlandse kranten

1800-1840

De Engelse dandy komt veelvuldig voor in Nederlandse kranten, een enkele keer wordt er in de kranten geschreven over dandy's van Nederlandse bodem. In 1820 maakt de *Bredasche courant* voor het eerst melding van een '*vaderlandsche'* saletjonker, in de betekenis van het woord zoals er in dit onderzoek naar gekeken wordt[195]. In de rubriek Mengelingen wordt geschreven: '*Het kwam mij voor, dat de bekendwording van dit stukje zelfs dienstbaar zou kunnen zijn aan het genoegen der vaderlandsche schoonen; daar zij, hetzelve lezende, het geluk zullen beseffen van te leven in een beschaafd land, waar zij aangebeden en vergood worden, en in een zoo verlichten tijd, waarin ieder saletjonker, veel wijzer dan alle ouden poeten of pholosophen, juist het tegendeel van derzelver stellingen, met alle opregtheid en stoutmoedigheid, voor elke bevallige vrouw of meisje staande*

[189] De Arnhemsche Courant bericht op 22-02-1845 bijvoorbeeld over een misdadiger die zich voordoet als dandy en steelt om zijn leven als ware dandy te kunnen bekostigen.
[190] Bijvoorbeeld in België, zo schrijft de Utrechtsche provinciaal en stads-courant op 30-04-1858, valt een dandy op de treinstations vele dames lastig door deze te proberen af te zetten.
[191] Drentsche courant, 03-06-1851
[192] Utrechtsch provincial en stedelijk dagblad, 07-07-1863
[193] Rotterdamsche courant, 29-03-1866
[194] De Tijd: godsdienstig- staatkundig dagblad, 30-03-1866
[195] De verschillende Nederlandse benamingen voor de dandy waren reeds in de achttiende eeuw bekend. Gedurende de negentiende eeuw veranderden ze echter in betekenis, waardoor ze overeenkomsten verkregen met de benaming dandy.

houdt.'[196] Het gaat hier om een bijdrage in een eerdere krant over het huwelijk, waarin verschillende filosofen uit de oudheid worden belicht. Volgens de schrijver van het ingezonden stuk zou de klassieke verhandeling over het huwelijk de saletjonkers van zijn tijd kunnen helpen. De publicatie is niet zozeer in een aanvallende toon geschreven en kan daardoor niet, zoals latere berichten, gezien worden als een aanval op de saletjonker, maar wel als een advies om zich op deze wijze te vormen naar meer gewaardeerde maatschappelijke maatstaven. Deze publicatie vormt echter een unicum en kan ook niet als algemeen geaccepteerd worden beschouwd.

De frequentie waarmee de Nederlandse saletjonker, pronker en saletrekel in kranten voorkomen neemt, net als het woord dandy, in de jaren dertig toe. Het gaat hier vooral om berichten uit het buitenland. Hoewel minder voorkomend lijkt de benaming saletrekel eenzelfde betekenis te hebben als de benaming saletjonker. De typische kenmerken van de jonkers en rekels hebben veel gemeen met de kenmerken van een dandy, maar tonen ook enkele verschillen. Een saletjonker wordt vooral als een domme jongeman gezien, zo getuigt een citaat uit de *Utrechtsche courant* uit 1837: '*Een arme duivel van een wijsgeer, die, uit zijne verborgene schuilplaats, zich vermeet de staatkundige bedoelingen en ontwerpen van Vorsten en Besturen te beoordelen, is niet ongelijk aan een saletjonker (agréable) der hoofdstad, die den top der Alpen en Pijrenëen wilde meten met zijn toneelkijker*.'[197] Naast een ietwat domme jongeman is de saletjonker vooral te herkennen aan zijn zeer verzorgde uiterlijk, geheel naar de laatste mode. In 1839 verschijnt er ook over deze schone een feuilleton waarin uitgebreid wordt stilgestaan bij zijn uiterlijk. Zo '*zweeft (hij) op gekleurde laarsjes binnen; zijne voetjes zijn zoo engelachtig lief, dat gij er van betooverd wordt*' met '*dat kolossale zoo sierlijk gebloemde vest, die troisieme, zonder eenigen rimpel, dat rokje zoo verbazend hoog uitgesneden, wat toont het eene slankheid, die in rankheid den schoonsten sleep aspergie te boven gaat.*' Hij draagt een korset, '*wat moet hij geperst geweest zijn!*' en heeft een zeer fijn geschoren baardje '*dat het een kunststuk van onzen Parijschen parfumeur en kapper uit de Kalverstraat ware*.'[198] Deze uiterlijke kenmerken zijn goed te vergelijken met die van de dandy, echter lijken dit ook de enige overeenkomsten te zijn. Men mist de arrogantie en de saletjonker lijkt ook minder bijdehand te zijn. De salethelden worden vooral als domme fliere fluiters gezien. Dat de saletrekel in Nederland toch een aanwezige verschijning is meldt de *Vlissingsche courant*: '*De Avondbode leverde onlangs eene bijdrage tot de natuurlijke historie van het saletrekeltje, gelijk het hedendaags voorkomt in den Haag, Amsterdam en elders in de vereenige Provinciën*.'[199]

[196] Bredasche courant, 11-11-1820
[197] Utrechtsche courant, 10-11-1837
[198] De avondbode, 12-03-1839
[199] Vlissingsche courant, 06-04-1839

De samenstelling van de woorden saletjonker en saletrekel, zoals ook een saletpronker wordt gebruikt, duidt dan ook vooral op het uiterlijk vertoon van stand op sociale gelegenheden als op het salet.[200] In tegenstelling tot de salethelden lijkt de benaming van pronker een betere gelijkenis te hebben met de dandy. Ook hier neemt de frequentie toe vanaf de jaren dertig waarbij een eerste introductie wordt gegeven door een bericht over de Chinese pronkers, waar onze modegekken '*die zoo veel werk van den knoop hunner das en de snid van hun rok maken*' zeker om zullen moeten lachen.[201] In 1837 wordt uitgebreid verslag gedaan van jonge pronkers in Engeland[202] en later in 1838 worden ook de Turkse pronkers in de krant uitgebreid behandeld, waarbij een vergelijking wordt gemaakt met Londen en Parijs: '*Een Turksche pronker heeft meer uitgaven dan de eerste elegant te Londen of Parijs.*'[203] In deze jaren vertoont de pronker zich echter nog niet op Nederlandse bodem.

1840-1850

Gedurende de jaren veertig komt de saletjonker als type regelmatig aan bod in de verhalende Mengelwerken en ziet men hem ook meer op Nederlandse bodem verschijnen. Intriges met schone dames en woordenwisselingen over de juiste mode worden uitgebreid behandeld. Dat de saletjonker nog steeds niet tot de allerslimsten behoort wordt duidelijk wanneer men een ingezonden stuk in de *Arnhemsche courant* uit 1844 leest over zijn aanwezigheid op de universiteit in Leiden: '*zij laat hem zuchten en vergeeft den post aan eenen geprotegeerden simpliciter gepromoveerden saletjonker, die zich beroemt geene twee maanden aan de akademie te hebben gewerkt, en juist dom genoeg is, om zich te verbeelden, zijne betrekking aan zijne bekwaamheden – risum teneatis – verschuldigd te zijn…*' Leiden vormt door de aanwezigheid van de universiteit een bakermat voor literaire ontwikkelingen. In het volgende hoofdstuk blijkt dat de jonge Leidse heren zich zeer tot het dandyisme aangetrokken voelen, wat zich in deze tijd in het buitenland ook via de literatuur verspreidt.[204]

Voor de pronker geldt dat pas vanaf de jaren veertig wordt gesproken over pronkers op Nederlandse bodem, en niet op de minste manier. In 1841 wordt in de *Drentsche courant* het Nederlandse spreekwoord 'hoe groter pronker, hoe kaler jonker' aangehaald, wat erop duidt dat de pronkers niet

[200] Bekend is dat reeds in de achttiende eeuw men in Nederland deze benamingen tegenkomt en het lijkt erop dat ze qua betekenis in de negentiende eeuw weinig verschillen. Hierdoor ook de twijfel van de auteur of de woorden als synoniem mogen gelden voor de dandy. Reeds in het werk van Aagje Deken en Betje Wolff komt de betekenis van de saletrekel op een negatieve manier naar voren. In Sara Burgerhart wordt de jonge Sara reeds gewaarschuwd het type mens als de saletrekel te vermeiden om zo een Christelijk en vroom bestaan te kunnen leiden. Zie hiervoor o.a. A. Deken en B. Wolff, Sara Burgerhart, p. 676
[201] Surinaamsche courant, 27-10-1832
[202] Leydse courant, 14-08-1837
[203] Surinaamsche courant, 19-03-1838
[204] Van Rij 2011, p. 57

zeer gewaardeerd worden.[205] In een bijdrage over de rangen in de samenleving meldt de Arnhemsche courant in 1840 over de pronker: '*De ander integendeel is vlegel geboren, en echter is het een groot heer, maar zie wat gemeene manieren! Wat ellendig voorkomen! Wat laag voorhoofd! Wat ruwe haren! Hoe valsch zijn blik! Hoe plat zijn taal! Hij is een pronker, maar inhalig; hij is onbeschaamd, maar laf. Hij bevindt zich in den eerste stand, doch alles hindert heml hij benijdt allen die hij minacht; hij is trouwloos, zonder dat hij noodig heeft te bedriegen; boosaardig, zonder dat hij zich over iemand te wreken heeft. Hoe hoog zijn stand ook zij, hij zal altijd dalen, wees daarvan zeker, omdat hij van nature tot de laagste rangen der maatschappij behoort.*'[206] De pronker lijkt zich verwaand en arrogant te gedragen en spot met zijn eigen stand. In deze beschrijving is een duidelijke overeenkomst te zien met de klassieke Engelse dandy. Het lijkt erop dat de dandy zich definitief op Nederlandse bodem heeft gevestigd als de Nederlandse pronker. Na deze vermelding komt de pronker steeds meer terug in de verhalende mengelwerken. Veelal in negatieve zin met een directe link naar de onwetende en arrogante modegekken.

Een speciale positie verkrijgt de flaneur in de jaren veertig. Het gegeven dat de jongeman niet werkt en zijn tijd kan besteden aan ronddwalen door de steden geven enige vergelijking met de gedachte die Baudelaire voor ogen had bij de dandy. Door de enorme populariteit van de fysiologie binnen de literatuur, waar in het volgende hoofdstuk verder op ingegaan wordt, komt de typisch flanerende en observerende flaneur onder de aandacht. De flaneur wordt veelal positief onthaalt, maar krijgt ook kritiek te verduren. Een typische beschrijving van de flaneur vindt men in 1841 terug in de *Surinaamsche Courant*: '*De man met bezigheden bezet, loopt zonder te zien; de ledigganger zier, zonder op te merken; de nieuwsgierige beuzelaar (flaneur) ziet en boeit alles.*'[207] De flaneur komt, net als de saletheren en de pronker, vooral terug in de feuilletons in de *Journal de La Haye*. In deze krant wordt ook veelvuldig reclame gemaakt voor boeken die binnen de literaire stroming van de fysiologie verschijnen en zeer populair zijn in binnen- en buitenland.[208] Zoals in hoofdstuk 3 zal blijken is de literaire stroming vooral populair in Den Haag en Amsterdam. In 1843 verschijnt er zelfs een tijdschrift met landelijke dekking genaamd *De Flaneur, Letterkundige en Algemeene Kunstbeschouwingen*. [209] In de kranten voor 1850 wordt in Nederland weinig aandacht besteed aan de flaneur in Nederland, publicaties betreffen vooral de Franse voorbeelden. Door het observerende karakter van de flaneur ziet men hem slechts enkele keren geportretteerd als klager, zoals in het *Algemeen Handelsblad* van 1840: '*Een Flaneur klaagt zeer over de morsigheid der straten in*

[205] Drentsche courant, 23-04-1841
[206] Arnhemsche courant, 30-08-1840
[207] Surinaamsche courant, 12-02-1841
[208] Zie hiervoor o.a. Journal de La Haye, 04-03-1842
[209] Algemeen Handelsblad, 25-07-1843

Rotterdam…'[210] Het geklaag van de flaneur betekent niet dat deze negatief in de samenleving wordt onthaald, zoals ook in de literatuur zal blijken.

1850-1870

In de kranten tussen 1850 en 1870 nemen naast vermeldingen van de dandy ook vermeldingen van de Hollandse saletjonker, -rekel, pronker en flaneur verder af, in de tweede helft van de jaren vijftig gevolgd door een dalend aantal vernoemingen van de Hollandse pronker. De salethelden verdwijnen niet helemaal uit de pers, men ziet vooral een groot verschil met aantallen met voorgaande decennia. Niet alleen in de berichten uit Nederland, ook in de berichten uit het buitenland lijken ze langzaam van het toneel verdwenen. De pronker lijkt in de jaren zestig wel geheel verdwenen te zijn uit de kranten. Tweemaal wordt het woord gebruikt in zeer negatieve zin, waarbij er niet zozeer gesproken wordt over een persoon maar meer over een slechte eigenschap.[211]

Hoewel de vermeldingen afnemen zijn de keren dat de heren benoemd worden in de jaren vijftig en zestig zeer kenmerkend voor de ontwikkeling van de dandy in Nederland en ziet men een herhaling van de jaren veertig. De salethelden en pronkers komen in de vermeldingen in deze jaren wederom als stereotypen terug in de rubrieken Mengelingen, Mengelwerk en Feuilletons maar spelen daarnaast ook een kleine rol in de dagelijkse berichtgeving. In de meldingen worden ze, in tegenstelling tot de dandy's, aan het begin van de jaren vijftig vooral in verband gebracht met afwijkende gelaatstrekken, wispelturigheid, domheid en verwijfdheid.[212] De benaming 'verwijfd' komt men dan ook vaak tegen in combinatie met het woord 'saletjonker'. Zo schrijft de *Opregt Haarlemsche courant* in 1850 in een advertentie genaamd 'Aan het schoone geslacht': '*Hoezeer door gedurige Huwelijks-aanvragen de aandacht veler ongehuwde Dames welligt geboeid wordt, doch het eergevoel soms terughoudt wat het hart inwendig voelt, uit vrees zich aan den spot van eenen lagen kwant, of verwijfden Saletjonker prijs te zullen geven…*'[213] De saletjonker wordt dus, in tegenstelling tot de dandy, niet als geschikte huwelijkskandidaat gezien. Aan het einde van de jaren vijftig wordt de saletjonker, net als de dandy, enkele malen in verband gebracht met de laatste modegrillen. Vooral het gebruik van accessoires als de hoed en de paraplu lijken de jonker welbesteed: '*Welnu! Even als die saletjonker de salon verlaat met den toegevouwen Gibus onder den arm, en buiten gekomen zonder eenige krachtsinspanning dien den vorm eens volmaakten hoeds geeft en zich het hoofd er mede dekt…*'[214] Toch wordt de jongeman

[210] Algemeen Handelsblad, 28-10-1840
[211] Zie hiervoor het Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 07-04-1864 en 04-04-1868. Beide benoemingen hebben te maken met de onkunde van leiders.
[212] Zie hiervoor o.a. Nieuwe Rotterdamsche courant, 02-11-1969, Algemeen Handelsblad, 02-11-1864, Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 04-11-1864, Tilburscge courant, 18-08-1969
[213] Opregte Haarlemsche courant, 06-07-1850
[214] De Oostpost, 23-07-1857

nog altijd als onbeschaafd persoon gezien, die zich niet naar maatschappelijke maatstaven gedraagt: '*Bij de opvoering te Parijs gaapte een saletjonker zoo verschrikkelijk, dat hij den mond uit den haak kreeg, en als men hem niet onder de kin had geslagen, zat hij misschien nog zoo*.'[215] Deze negatieve klank ziet men vooral aan het einde van de jaren vijftig terugkomen en wederom gaat de wispelturigheid en verwijfdheid van de heren de toon bepalen.[216] Dat er echter nog hoop is voor de jongemannen bevestigt de *Rotterdamsche courant*: '*Het is een belagchelijk, doch ongelukkig niet zeldzaam denkbeeld, dat in den saletjonker, die zich naar den eerste smaak weet te kleeden en altijd een woordje op zijn pas heeft, de stof ligt, waaruit later een deugdelijk gezant kan gesneden worden.*'[217]

De criminele praktijken waar de dandy in deze decennia bij betrokken lijkt te zijn blijven bij de salethelden achterwegen. Enkele malen wordt er op een humoristische wijze ingegaan op de pronker als schurk, zo schrijft de *Proviciale Drentsche en Asser courant* in 1857: '*Een arme jood liep te Parijs op de boulevards met brillen te koop: hij vroeg ook aan een net gekleed heer of hij een bril wilde koopen. "Wat kan ik door uwe brillen zien?" zegt de pronker. "Alles wat gij wilt mijnheer, beproef het maar eens." De geestige wandelaar neemt een bril, zet dien op zijn neus en zegt: "Ik zzie niets dan schurken door uw bril"…. De jood zet zich de bril op den neus, ziet den vernuftigen wandelaar door de brilleglazen aan en zegt: "Gij hebt gelijk, mijn lieve mijnheertje, ik heb ze nooit zoo duidelijk gezien als nu."*'[218] Bij echte criminele praktijken lijken de Nederlandse dandy's niet betrokken.

Zoals de saletjonker wordt ook de pronker alvorens te verdwijnen in de jaren zestig vooral in verband gebracht met de verwijfdheid, wispelturigheid en domheid waarbij de intriges en versierpogingen bij vrouwen veel besproken worden. Ook ijdelheid is een veelvuldig terugkomend thema in de kranten wanneer men bericht over pronkers. Zo wordt er in 1854 geschreven: '*Een jong mensch, die juist van Parijs teruggekeerd en naar den nieuwsten smaak gekleed was, trad de eetzaal van een hotel binnen. Hij groette niemand dan zich zelven, bezag zich in den spiegel, maakte zijne kleeding in orde, bewonderde zich, neuriede een air d'opera, monsterde opmerkzaam iedereen aanwezig, en maakte tusschen deze en zich zelven eene vergelijking, die natuurlijk tot zijn eigen voordeel uitviel*.'[219] Hierin is een duidelijke narcist te zien. Het verhaal gaat verder dat de pronker het niet duldt dat iemand geen aandacht voor hem heeft en dat hij deze persoon hierop aanspreekt. De man doet dit echter niets en zet de pronker duidelijk op zijn plaats waardoor de jongeman wordt uitgelachen. Met het schaamrood op de kaken verlaat de pronker vervolgens de ruimte.

[215] Proviciale Drentsche en Asser courant, 31-03-1863
[216] Algemeen Handelsblad, 02-11-1964
[217] Rotterdamsche courant, 19-10-1963
[218] Proviciale Drentsche en Asser courant, 15-10-1857
[219] Proviciale Drentsche en Asser courant, 24-06-1856

De jaren vijftig kenmerken zich dus door een algemene keldering van de vermelding van dandyfiguren, ook de flaneur verschijnt maar enkele malen in de berichtgeving. De flaneur lijkt zich vooral nog te vertonen in Engeland en op de boulevards in Parijs: '*... en daar tusschen door kronkelend de eigenlijke en ware flaneur, die aan eene ten toon gestelde rij-laars dezelfde opmerkzaamheid, hetzelfde ernstige onderzoek wijst als of het eene pas bij Goupil uitgekomen kostbare plaat ware..*'[220]

De jaren zestig laten daarentegen een opleving van de flaneur zien in de kranten. In 1860 werden nogmaals de kenmerken van de flaneur duidelijk gemaakt '*Als flaneur uit temperament, luistervink van professie, brengt hij zijn leven door met anderen te zien leven. Hij is een der beste opmerkers, die ik ken; geen echo herhaalt beter dan hij. Inderdaad, hij is een type. Hij kent de geheele wereld en staat met ieder op goeden voet, zelfs met personen, die hij naauwelijks eenmaal gezien heeft. Over kunst, wetenschap en industrie kan hij zeer goed meepraten; hij heeft van alles eene oppervlakkige kennis, doch weet niets grondig. Hij wil dat dan ook zeer wel weten en heeft zelfd, om zijne eigen individualiteit te classificeren, een nieuw woord uitgevonden; hij noemt zich namelijk Artiste Consommateur. Hij is dan ook werkelijk een verbruiker, die niets voortbrengt. Die specialiteit is echter de oorzaak, dat hij steeds goed geïnformeerd is en overal, waar hij zich in gezelschap van menschen bevindt, stof tot praten heeft.*'[221] Wederom is hier geen negatieve toon te lezen en het lijkt er op dat de flaneur een graag geziene gast is, vooral naar Frans voorbeeld. Dat de heren zich ook in deze jaren in Nederland vertoonden bevestigt het *Algemeen Handelsblad* in 1866: '*Des Zondags en des namiddags is het strand nog altijd de reunie van elken Haagschen flaneur en daar deze kwaliteit bijna alles is toebedeeld, is de toevloed ook groot.*'[222]

Concluderend

Veelal wordt aangenomen dat de dandy geen fenomeen is dat zich voor het fin-de-siècle op Nederlandse bodem vertoont. Hoewel wij geen grote schrijvers in ons midden hadden die een bijdrage leverden aan de canonvorming van het dandyisme, kan worden gesteld dat deze canon wel bekend was in Nederland gedurende de negentiende eeuw. Echter, zo blijkt, wordt er met enige afstand naar de dandy gekeken en men kan voor 1850 vooral spreken van de dandy als een voorbeeld van hoe men niet moet leven. Tussen 1830 en 1850 komt de dandy regelmatig als stereotype voor in de Nederlandse literatuur en kranten. Deze stereotypen zijn vaak gebaseerd op dandy's of overgeleverde berichten uit

[220] Algemeen Handelsblad, 17-03-1851
[221] Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad, 23-04-1860
[222] Algemeen Handelsblad, 21-07-1866

het buitenland en worden gekenmerkt door een onberispelijk uiterlijk, kleding naar de laatste mode en enorme uitgaven die leiden tot hoge schulden, waarmee ze veel overeenkomsten vertonen met de dandy's uit Engeland uit de jaren twintig. Niet lang na de ontwikkelingen van de *fashionable novels* in Engeland vindt een soortgelijke ontwikkeling in Nederland ook plaats, echter met een sterk belerend karakter. Hoewel de *fashionable novels* als boeken grote bekendheid genieten, zijn de verhalen eerder vaak al als losse hoofdstukken gepubliceerd in Engelse kranten. In kranten verspreid over heel Nederland worden vanaf 1836 ook met enige regelmaat losse, opvolgende verhalen geplaatst waarin dandy's een voorname, maar toch overwegend negatieve, rol spelen. De verhalen worden in verschillende episodes gepubliceerd en vaak geschreven in de vorm van een levensles, waarmee ze duidelijk verschillen met de *fashionable novels*. In tegenstelling tot een gids voor een fashionable bestaan vertellen ze juist vaak over de gevolgen van een dergelijk bestaan. Ze worden gepubliceerd binnen de rubrieken Mengelingen, Mengelwerk of in de Franstalige Feuilletons (die ook dikwijls onder deze benaming in het Nederlands verschenen). Naast aanwezig in de kranten worden de dandy's ook enkele malen opgemerkt in het uitgaansleven in de grote steden, dit komt echter maar zelden voor en regelmatig zijn het gasten uit het buitenland.

Wanneer men voor 1850 in de kranten schrijft over de dandy wordt veelal een stereotype aangehaald, met een kritisch blik op het uiterlijke vertoon dat niet gewaardeerd wordt in ons land. Het dandyisme kan tot 1850 in Nederland niet worden gezien als een herkenbare gedragscode die ook wordt uitgedragen door een grote groep volgers. De berichtgeving is overwegend negatief, waarschuwend en moralistisch van toon waarmee deze vergeleken kan worden met de meer sociale tendens in Engeland die na 1832 overheerste. In Nederland kent men ook andere benamingen voor de dandy, die een duidelijker beeld geven van de aanwezigheid van de dandy in Nederland. De Nederlandse saletjonker, -rekel of pronker hebben veel weg van de dandy, waarbij vooral de pronker de meeste overeenkomsten vertoont met de dandy's die tot de canon behoren. Ook hiervan neemt de aanwezigheid in de kranten vanaf de jaren dertig toe. Wanneer er geschreven wordt over de salethelden of pronkers lijkt men toch meer over een Nederlandse vorm van het dandyisme te spreken die hier ook uitgedragen wordt en die, net als de dandy, veel bekritiseerd wordt. Er is minder sprake van stereotypering en meer van een bestaande groep binnen de samenleving. De heren zijn allemaal herkenbaar aan hun onberispelijke uiterlijk naar de laatste mode, maar worden vanuit het burgerlijke moraal veelal als dom gekarakteriseerd. De pronker staat daarnaast vanaf de jaren veertig ook bekend om zijn verwaande en arrogante gedrag waarbij hij spot met mensen uit zijn eigen stand. Dit wordt in Nederland als zeer negatief beschouwd, maar toont daarmee wel duidelijke overeenkomsten met de ontwikkelingen in Engeland. De pronker is daarbij een ware charmeur en heeft vele intriges met schone dames, wat hem zeker niet in dank wordt afgenomen. Men kan stellen dat ook de Nederlandse dandy's niet

gewaardeerd en met een zekere argwaan bekeken worden. Een dandy-personage die niet met een dergelijke argwanende blik bekeken wordt is de flaneur, duidelijk beïnvloed door het gedachtengoed van Baudelaire en vooral populair in het de literaire stroming van de fysiologie. Vanaf de jaren veertig ziet men dit personage enkele malen verschijnen in de kranten, waarbij meestal voorbeelden uit het buitenland worden aangehaald.

De jaren vijftig kenmerken zich vooral door een algemene keldering van de vermelding van dandyfiguren. De dandy die voor 1850 nog vooral in negatief daglicht stond wordt een meer geaccepteerd verschijnsel en is vooral verbonden met de laatste modes, veelal nog steeds naar Frans voorbeeld. Zijn kleding wordt echter ook meer en meer een punt van kritiek en de dandy wordt vooral bespot om het gegeven dat hij de meest gekke modegrollen volgt. Ook de (beperkte) intelligentie en hoge schulden blijven een veelbesproken onderwerp. Deze schulden gaan gepaard met de ontwikkeling van een nieuwe dandytype, de dandy-crimineel, te vergelijken met de dandy's uit het de literatuur van na de Reform Act. De belerende toon in de berichtgeving houdt veelal de overhand en hoewel de dandy als een meer geaccepteerd verschijnsel in de kranten komt blijft het burgerlijke moraal aanwezig in de berichtgeving. Ook in Nederland heerst een algemene aanname dat hoogmoed voor de val komt en de dandy is veelal het symbool voor de ijdele en domme zelfzucht. De Nederlandse salethelden worden na 1850 steeds minder benoemd in de kranten en komen, in tegenstelling tot de dandy, juist in zeer negatief daglicht te staan. De pronker verdwijnt in de jaren zestig zelfs helemaal van het toneel. Er wordt vaak gesproken over afwijkende gelaatstrekken, verwijfd gedrag, wispelturigheid en ijdelheid, eigenschappen die niet gewaardeerd worden in het burgerlijke Nederland. Nog steeds worden de mannen als leeghoofdig en dom gezien. De algemene boodschap is dat de heren zich niet gedragen naar maatschappelijke maatstaven. De flaneur daarentegen groeit in populariteit, al kan er niet duidelijk gesproken worden over een positieve of negatieve tendens.

Hoofdstuk 4
Het dandyisme in de literatuur in Nederland tot 1870

Introductie

Vanaf 1830 wordt in de literatuur het leven van alledag steeds belangrijker. De generatie schrijvers die zich vestigen stappen af van de Romantiek, waarin grootse historische gebeurtenissen het toneel zijn voor verhalen en vertellingen. Ze willen realistische schetsen geven van het dagelijkse leven waarbij vooral de huiselijke en intieme kringen centraal staan.[223] Binnen de fysiologie als literair genre staat een bepaalde groep van de samenleving centraal en wordt vanuit een observerend perspectief beschreven alsof ze een natuurlijk fenomeen zijn. De personages worden van dichtbij ogenschijnlijk zorgvuldig bestudeerd waarna een karakterschets wordt gegeven, vaak in de vorm van vaststaande typeringen. Vaak wordt verteld vanuit een hoofdpersoon, dikwijls met het karakter van een flaneur. Het genre wordt in 1829 geïntroduceerd door iemand die nauw betrokken is geweest bij de canonvorming van het dandyisme, Honoré de Balzac, die in dat jaar *La physiologie du marriage* uitgeeft. Het genre geniet in Frankrijk een enorme populariteit.[224]

In navolging van de ontwikkeling van de fysiologie als literair genre in met name Parijs in de jaren dertig wordt dit genre vanaf 1839 ook in Nederland gepubliceerd.[225] Met *Camera Obscura* door Nicolaas Beets, onder het pseudoniem van Hildebrand, verschijnt het eerste Nederlandstalige boek met als hoofdpersoon een typische flaneur. In dit boek toont Beets de Hollandse burgerij in al haar bekrompenheid en beperkingen. Ook de in 1841 verschenen *Studententypen* van J. Kneppelhout worden gezien als een vroege fysiologie. De hoofdpersonen in de verhalen behoren niet langer enkel tot de bovenste laag van de bevolking en ook de realistische lelijkheid van het leven wordt getoond. Echter, deze lelijkheid wordt altijd getoond met de bedoeling er een beter leven tegenover te stellen. De Nederlandse fysiologie heeft hierdoor een sterk belerend karakter.[226]

Rond 1850 ontwikkelt het genre zich door tot een meer realistischere tendens, waarin de rauwheid van het leven aan de onderste laag van de bevolking van dichtbij wordt getoond. Er wordt niet langer geschreven vanuit de observerende flaneur, evenmin op belerende toon. Binnen deze ontwikkeling ziet men de verschijning van de frivole dandy, net als in de kranten, sterk verminderen. Er wordt plaats gemaakt voor de werkende dandy.

[223] http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/literatuurgeschiedenis/lg19007.html , geraadpleegd op 5 november 2015
[224] http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00845.php, geraadpleegd op 5 november 2015
[225] Van Rij 2011, p 23
[226] http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/19de/literatuurgeschiedenis/lg19007.html , geraadpleegd op 5 november 2015

Hoofdstuk 2 toont aan dat men de dandy's die in hoofdstuk 1 zijn besproken niet letterlijk terug ziet in Nederland maar dat er sprake is van een ontwikkeling van literaire stereotypen die veel weg hebben van verschillende dandytypen uit het canon. Een modegek, gevoelig voor het maken van schulden en een ware vrouwenverslinder, zo leerde Nederland de dandy kennen. Vanaf de jaren dertig heeft de dandy een vaste plek in de Nederlandse kranten en ook in de literatuur speelt hij een rol. Door de fysiologie in de literatuur van de jaren dertig en veertig wordt een tweede toneel geboden aan de dandyfiguren die in Nederland rondlopen. Een ontwikkeling die, meer dan in de kranten, hiermee bevestigd wordt. De dandy's die hier op toneel verschijnen hebben meer overeen met de in hoofdstuk 1 beschreven dandy's, al ontwikkelen er zich hier ook duidelijk stereotypen.

De dandy in de Nederlandse literatuur 1830-1850

Camera Obscura

De *Camera Obscura* is geschreven als een verzameling opstellen waarbij Beets via het pseudoniem van de student Hildebrand je aan de hand neemt en een humoristisch verslag geeft van verschillende en opmerkelijke types die hij ontmoet. Vier van de figuren die Hildebrand ontmoet kan men typeren als dandy's. Zoals in hoofdstuk 2 vermeldt was het Nederlandse volk via kranten reeds eerder bekend met het fenomeen van de dandy maar door de populariteit van het boek van Beets kan worden gesteld dat in 1839 de dandy zeker bekend is op Nederlandse bodem, waarbij de dandy in verschillende vormen ook in een beter daglicht komt te staan.[227] *Camera Obscura* is een direct succes en de eerste oplage van 1150 exemplaren is snel uitverkocht. Vele herdrukken volgen.[228] Terwijl de dandy's in de kranten vooral als modegekken worden getypeerd en maar enkele overeenkomsten met de in hoofdstuk 1 beschreven dandy's lijken te vertonen verschijnen in de literatuur meer kenmerkende dandy's die zich laten inspireren door hun buitenlandse voorgangers.

De meest herkenbare dandy in de *Camera Obscura* is de neef van Hildebrand uit Amsterdam, Robertus Nurks. In dit personage is vooral het sarcasme van de klassieke dandy te herkennen. Nurks schijnt er genoegen in te vinden de mensen om hem heen ongenoegen aan te doen en op een zeer cynische wijze *'zijn vrienden kleine grieven aan te doen, en niet alleen zijn vrienden, maar in het algemeen de onschuldigste mensen van de wereld.'*[229] Nurks maakt er zijn hoofdbezigheid van iedereen te beschimpen als de mogelijkheid zich hiervoor aandient. Zo zegt hij, '*met dien bijzonderen lach, dien de Engelschen a sneer noemen'*, over de mensen in Haarlem: '*Wat zien uw stadsgenooten er*

[227] Zie hiervoor o.a. Van Rij 2011
[228] Van Rij 2011, p. 23
[229] Hildebrand 1886, p. 20

over 't algemeen peu fashionable uit!'[230] Hiermee maakt Nurks gelijk duidelijk dat hij op de hoogte is van de laatste mode. Dit komt ook naar voren als hij de kleding van zijn neef Hildebrand van commentaar voorziet: '*Lieve hemel, Hild, wat heb je een mooi vest aan; dat had ik nog niet van je gezien; jammer dat het fatsoen een paar modes ten achteren is*.'[231] Het is daarbij vooral de gegoede laag van de samenleving, waartoe hijzelf ook tracht te behoren, die Nurks onder schot neemt. Hij identificeert zich met de *beau monde* en laat dit goed merken. Met deze wat cynische karaktereigenschappen toont Beets Nurks als een Brummeliaanse dandy, in tegenstelling tot de flanerende dandy die wordt belichaamd door Hildebrand zelf.[232] Vooral de passiviteit van Hildebrand en de observerende rol die hem is toebedeeld toont hem een typische flaneur en tevens een van de beschreven dandy-figuren.

De derde dandy die Beets beschrijft in de *Camera Obscura* wordt belichaamd door de muziekleraar Van der Hoogen. Deze dandy toont zichzelf als een ware modegek '*gedost in een zeer nauwen groenen rok met zeer kleine vergulde knoopjes en zeer nauwe en korte mouwtjes, een zeer wijden zwarten pantalon, met zeer spits toeloopende pijpen, en een gebrocheerd zijden vest. Een zwartsatijnen strop, in welks slippen een zeer lange, zeer dunne gouden doekspeld stak, met een klein goud snoertje daaraan vast, stroo-gele handschoenen en zeer puntige laarzen voltooiden zijn kleedij. Nog slingerde er een gouden halsketting, saamgesteld uit lange magere schakels, over zijn vest, en wees der verbeelding den weg naar een zeer dun goud horloge à cylindre, terwijl aan een bijna onzichtbaar elastiek koordje een klein vierkant lorgnet bengelde, dat geschikt was om, zonder hand of vinger aan te raken, in den winkel van het oog te blijven staan*.'[233] Het 'flamboyante' uiterlijk van Van der Hoogen is voor Hildebrand de aanleiding om hem in de bijnaam de 'charmante' te geven. De dandy Van der Hoogen blijkt een ware rokkenjager en een vleier te zijn en wordt door Hilderbrand ontmanteld als huichelaar die zich beter voordoet dan dat hij daadwerkelijk is.[234] Hilderband noemt de heer Van der Hoogen dan ook een fat, die wordt aangetrokken door het schoon van de dochters van de familie waar hij muziekles geeft.[235] Van der Hoogen gebruikt daarbij anderen om zelf te kunnen groeien en waarmee hij zich opwerkt tot de hogere kringen van de samenleving, iets wat door Hildebrand absoluut niet gewaardeerd wordt.

De vierde, en laatste, dandy vindt men in de charmeur Hateling, die de lezer ontmoet in het verhaal dat is geschreven vanuit het perspectief van Gerrit Witse. Ook deze dandy is een ware rokkenjager. De

[230] Idem, p. 27
[231] Idem, p. 28
[232] Van Rij 2011, p. 27
[233] Hildebrand 1886, p. 152
[234] Idem, p. 200
[235] Idem, p. 194

auteur probeert in het verhaal duidelijk te maken dat vrouwen vaak slachtoffer zijn van slechte mannen, de onbetrouwbare fatten, voor wie zij vaak vallen door hun charmes. Daar tegenover plaatst de auteur de goede en oprechte man, die werkelijk van haar houdt echter minder charmant is, maar waar zij geen oog voor heeft. Wanneer Hateling beschreven wordt als '*een jong mensch van goeden huize'* en die toch nooit '*Hollandsch*' leest, een uiting van verstand en smaak, wordt hij direct neergezet als een '*Narcissus*'.[236] De ijdeltuiterij van de dandy komt, in combinatie met zijn charmes en sarcasme, in zeer slecht daglicht te staan. Ook Hateling staat in de Camera Obscura, net als de heer Van der Hoogen, symbool voor een gedrag dat niet gewenst wordt.

Studenten-typen

In navolging van Beets wordt de dandy in de jaren veertig een populair thema in de literatuur. Hoewel de dandy's die beschreven worden duidelijk geïnspireerd zijn op de buitenlandse voorbeelden, zijn ze ook gevormd naar het gewone leven in Nederland.[237] Vanaf 1839 worden er verschillende opstellen uitgegeven onder de naam Studenten-typen, van de hand van de schrijver Johannes Kneppelhout onder het pseudoniem van Klikspaan.[238] Deze opstellen zijn geschreven vanuit het perspectief van een flaneur en de verhalen tonen het leven aan de Leidse universiteit van verschillende typen studenten, waaronder ook duidelijke dandy's. De twee meest duidelijk herkenbare dandy's in de verhalen dragen de namen van 'De diplomaat' en 'Flanor'. De eerste wordt door de schrijver vooral verafschuwt voor zijn arrogantie, gecombineerd met zijn hoge afkomst en zijn verwendheid. De diplomaat loopt ver naast zijn schoenen, hij spreekt enkel Frans en gaat voor niemand aan de kant. Hij studeert niet omdat hij dat wil, maar omdat het *etiquette* is.[239] Zijn dagbesteding is dan ook niet gericht op studeren. Hij is vooral lui, verwend en egocentrisch en besteedt veel tijd aan zijn toilet waarna hij een zittend of liggen ontbijt geniet terwijl hij de laatste nieuwtjes leest. Na het ontbijt laat de dandy de kleermaker komen, wie hij de opdracht geeft een rok te maken naar het nieuwste Engelse model.[240] In dit alles toont De diplomaat zich een ijdele, Brummeliaanse dandy, die de straat op gaat met *'een hoed op en een dik riet met zwaar besneden gouden of zilveren knop in de hand, zorgvuldig door een glacé handschoen omwoeld*.'[241] Op straat wordt de gelijkenis met Brummell nog duidelijker. De diplomaat toont hier zeer buitensporig gedrag, exclusieve maniertjes en vooral veel lust tot spot, smaad en sarcasme.[242] De schrijver maakt aan het einde van zijn beschouwing over de diplomaat duidelijk dat deze de naam student onwaardig is, maar een veel geziene verschijning is in de Leidse straten. '*Hij degeert te*

[236] Hildebrand, p. 249
[237] Van Rij 2011, p. 32
[238] In 1841 werden deze opstellen onder dezelfde naam voor het eerst gebundeld uitgegeven.
[239] Klikspaan, 2002, p. 47
[240] Idem, p. 51
[241] Idem, p. 54
[242] Van Rij 2011, p. 37

Leiden, hij flaneert door Leiden, hij verveelt zich te Leiden, hij verveelt Leiden en het corps waarvan hij zich schaamt lid te zijn, maar hij studeert niet te Leiden.'[243]

In tegenstelling tot zijn afschuw van De diplomaat toont de schrijver veel waardering voor de levenslustige Flanor. Flanor heeft zelf een afkeur voor de hooghartige aristocraten waar De diplomaat toe behoort.[244] Flanor onderscheidt zich niet zozeer in zijn extravagante uiterlijk, al toont hij zich in vele opzichten toch zeer verfijnd.[245] Hij is een levensgenieter met een grote vorm van optimisme en een drang naar avontuur. Hij houdt er van om mensen te bespotten en is voortdurend op zoek naar sensatie. Dit doet hij niet om de mensen te kwetsen, maar enkel om ze belachelijk te maken. Het bespot van Flanor brengt hem echter in grote problemen, waarbij hij wordt uitgedaagd tot een duel. Hoewel het duel voor Flanor goed afloopt en hij zijn eer gered heeft, spoort het hem aan tot meer roekeloos gedrag en uiteindelijk loopt het niet goed met hem af. Het moraal van het verhaal van Flanor is dan ook dat hoogmoed voor de val komt, een algemeen gedachtegoed in het burgerlijke Nederland in het midden van de negentiende eeuw.

Physiologie van Den Haag

In navolging van Beets en Kneppelhout verschijnen er in 1843 en 1844 twee publicaties die ook geschreven zijn vanuit het perspectief van de flaneur. In zowel de *Physiologie van Den Haag* (1843) door Een Hagenaar en de *Physiologie van Amsterdam* (1844) door Een Amsterdammer sieren de dandy's in grote mate de verhalen. In Den Haag, schrijft Een Hagenaar, zijn dandy's een essentieel onderdeel van het straatbeeld. Het type van de flaneur siert er de koffiehuizen en ook de bluffer, *lion*, *blaguer* en fat kan men vinden op straat. De schrijver typeert de fat als een typisch Haags verschijnsel, en dat men hem niet moet verwarren met de modepoppen uit Amsterdam of Utrecht.[246] Alleen de Haagse fat verstaat de kunst om eenvoudig en toch elegant te zijn, '*hij alleen kent de poëzie der glimmende en blinkende knevels, hij alleen doet zien hoe het mogelijk is, dat men, hangende tusschen corset en sous-pieds, met de beenen voorwaarts komt; hij alleen weet dat de zakken in de paletôts alleen zijn gemaakt tot berging van handen, parapluis en wandelstokken; hij alleen weet dat de oogleden alleen zijn uitgevonden om een lorgnon tusschen te kunnen vatten; hij alleen weet… maar wat weet hij al niet van die kunsten, die den mensch van dier verheven hebben tot – gek!*'[247] Hoewel de

[243] Klikspaan 2002, p. 57
[244] Idem, p. 159
[245] Idem, p. 161. Zo drinken de gasten op het feest van Flanor punch brûlé uit hoge champagneglazen, omdat de gastheer dit poëtischer vind.
[246] Een Hagenaar 1843, p. 69
[247] Idem, p. 69-71

schrijver hiermee enige vorm van trots uitspreekt dat de fat typisch Haags is, toch wordt de fat niet gewaardeerd. Hij wordt gepresenteerd als een oppervlakkige ijdeltuit zonder enige vorm van verstand. In tegenstelling tot de fat is Een Hagenaar juist zeer gecharmeerd van de straatslijper. De schrijver verzet zich in het gelijknamige hoofdstuk 'de straatslijper' tegen het eenzijdige beeld dat men van de flaneur heeft, een persoon '*wier hoofdbezigheid bestaat in niet doen'*.[248] De straatslijper daarentegen is de ware wijsgeer en dichter. '*Als wijsgeer bestudeert hij de stad, als de kruidkundige eene bloem, als de astronoom de vlekken der maan. En wie is in staat te zeggen hoevele onschatbare aandoeningen, hoevele practische kennis die bezigheid hem schenkt, welke eene bron zij is van streelend genot!*'[249] Door zich de kunst van het flaneren eigen te maken wordt hij '*een veelweter, een wandelende guide des voyageurs, eene stedelijke encyclopedie*'[250], en deze kennis van alles en iedereen binnen de stad maakt de flaneur '*tot den aangenaamsten der menschen in gezeldschap'*.[251]

Naast deze flaneurs schrijft Een Hagenaar ook het verhaal van twee vrienden, Frans Overberg uit Den Haag en Gustaaf van Dommel uit Amsterdam die zich net presenteren aan de grote wereld. Beide mannen hebben gestudeerd in Leiden, waar zij '*aan de academie tot de intimi van Flanor*'[252] behoorden. Dat Flanor, en daarmee Klikspaans *Studententypen*, als algemeen bekend worden beschouwd toont de directe vermelding van beide. Blijkbaar was het type dandy van Flanor bekend en populair dat een dergelijke vermelding genoeg was.[253] De twee mannen hebben een overmatige interesse in flaneren en vrouwen en worden door Een Hagenaar ook wel getypeerd als *lions.*

Physiologie van Amsterdam

De *Physiologie van Amsterdam*, door Jan David de Vries onder het pseudoniem van Een Amsterdammer, is in opzet en concept hetzelfde als zijn voorganger over Den Haag. Ook in Amsterdam vertoont de dandy zich, echter in mindere mate als in Den Haag. De Amsterdamse dandy's zijn vooral brutaal en tegendraads. De brutale dandy, in de belichaming van de jonge Herman, distantieert zich van anderen door te spreken over de *mystères de Paris*, over *Fransche Opera's* en bijzonder veel sigaren te roken.[254] Herman wordt getypeerd als irritante en verwaande snob, die '*nooit iets anders dan Fransch, Hoogduitsch of Italiaans zong*.'[255] Naast deze vaak flamboyante dandy vindt men in Amsterdam ook de dandy onder de benaming van de Kantoorbediende, die volgens Een

[248] Idem, p. 76
[249] Idem, p. 78-79
[250] Idem, p. 83
[251] Idem, p. 84
[252] Idem, p. 92
[253] Van Rij 2011, p. 49
[254] Een Amsterdammer 1844, p. 19
[255] Idem, p. 58

Amsterdammer het meeste weg heeft van de Haagse straatslijper. De Kantoorbedienden zijn talrijk en geven de toon aan in koffiehuizen en gezelschappen. Het is een typische flaneur die vooral zijn tijd doorbrengt met flaneren of het lezen van moderomans en zich bekommert om zijn kleding, zowel in het dagelijks leven als in een toneelstuk als acteur.[256] Zijn dag wordt ingevuld met totale verveling op het werk. Als hij aankomt plaatst hij zichzelf allereerst voor de spiegel om zijn haren in goede orde te brengen. Tussen het werken door leest hij de nieuwste moderomans. Als de werkdag bijna voorbij is zet hij klokken vooruit om maar zo snel mogelijk klaar te zijn, waarna er een breed scala aan mogelijkheden zijn voor zijn avondbesteding, zoals bezoeken aan koffiehuizen, schouwburg, een potje spelen of romans lezen (vooral van Dickens)[257]

De dandy in de Nederlandse literatuur 1850-1870

Net als in de kranten komt het fenomeen in de jaren vijftig weinig meer voor in de Nederlandse literatuur. Als gevolg van de veranderende tendens binnen de literatuur, waarbij meer realistische tendensen de overhand krijgen, verliest de flierefluitende dandy in Nederland een podium. Dit zorgt in de jaren vijftig en zestig voor de ontwikkeling van de dandy als een meer verantwoordelijke en geëngageerde maatschappelijke participant.[258] In de literatuur komen juist de traditionele burgerlijke pijlers, zoals bijvoorbeeld het huwelijk, steeds meer onder de aandacht. De dandy's die men tegenkomt in de literatuur zijn niet langer egoïstisch en leven ook niet langer enkel voor zichzelf. Hoewel nog steeds een modegek, stichten de literaire dandy's steeds vaker een gezin. Men kan veronderstellen dat de dandy's van de voorgaande decennia, in zowel levende lijve als in de literatuur, volwassen zijn geworden. De dandy krijgt steeds meer verantwoordelijkheden opgelegd en behoort zijn taak van gezinshoofd met succes te volbrengen. Een dergelijke ontwikkeling vindt niet alleen in Nederland plaats, ook in Engeland heeft het dandyisme al eerder in de jaren dertig een vorm van volwassenheid aangenomen. Bij een herdruk van *Pelham* in 1835 kiest Bulwer Lytton er zelfs voor aanpassingen aan het boek te doen om de extravagante karaktertrekken van zijn hoofdpersonage in te perken.[259] Ook Nicolaas Beets beschouwt zijn jeugd en zijn vroege werk als vergane glorie, een jeugdzonde met 'wilde haren' waarin volop plek gereserveerd is voor de dandy.[260] Tot aanpassingen van zijn eigen werk heeft dit nooit geleid, maar de schrijvers uit de jaren veertig doen in de opvolgende decennia afstand van de dandy als veelvoorkomend en flamboyant type in hun werk.

[256] Van Rij 2011, p. 53
[257] Een Amsterdammer 1844, p. 92
[258] Van Rij 2011, p. 62
[259] Moers 1960, p. 78-83
[260] Van Rij 2011, p. 64

Alexander Ver Huell

De enkele keer dat de dandy ten tonele verschijnt is in het werk van Alexander Ver Huell, in de jaren veertig als illustrator verbonden met de aanhangers van de fysiologie. In het literaire werk van Ver Huell uit de jaren vijftig komen verschillende dandytypen voor. In het werk *Nikolaas van Joveren* (1853) worden twee studentendandy's lijnrecht tegenover elkaar gezet, zowel in persoonlijkheid als binnen hun vriendschap. Nikolaas, een dandy van adellijke komaf die veel geld aan kleding uitgeeft, en zijn vriend uit het volk genaamd Laaghorst. Van Joveren was '*een mooi heer, zoo als de burger meiden zeggen, maar zijn 'mooi' was van dat soort waarvan men ook mooije kurassiers en koetsiers maakt. Hij had een blozend, gevuld gezigt, zoo als de heeren op de modeplaatjes; twee heldere bruine oogen waarin niets dan veel gezondheid te lezen was, en een paar bakkebaarden, die hij voor geen duidzend guldens zou hebben afgeschoren.*'[261] Laaghorst is daarentegen een zelfzuchtige en zeer aantrekkelijke dandy die goed in de smaak valt bij de vrouwen: '*Wat maakt zijne paille handschoenen, zwarte rok en bottes vernies een effect, wanneer zij zich op een brutale, bedaarde manier, die wezenlijk niet zonder schijnbare waardigheid was, in een salon presenteerden: en wat hielden de dames veel van hem…*'[262] later wordt over Laaghorst geschreven: '*In moed en slimheid evenaarde Laaghorst zijn modellen, zijn idealen, de Lions uit de nieuwe fransche romans.* '[263]

De twee vrienden worden in het verhaal uiteengedreven als het blijkt dat ze beiden een oogje op dezelfde mooie vrouw hebben. Het eindigt uiteindelijk in een leugen waarbij Laaghorst de dronken Van Joveren laat geloven dat hij in een duel tegen Laaghorst moet strijden om de hand van de dame. Van Joveren weet dat hij geen schijn van kans maakt tegen Laaghorst en wil het hazenpad kiezen. Hij schrijft voor vertrek drie brieven waarin hij zijn principes uitlegt en dat hij vriendschap hoger in het vaandel heeft staan dan strijd om een vrouw. De leugen komt echter uit, maar dit mag niet baten voor Van Joveren. De dame kiest voor de charmante Laaghorst. Moraal is dat Van Joveren zijn plichten is nagekomen en zijn principes boven wandaden heeft gesteld.[264] De dandy toont zich hier dus een bewust en degelijk man, die zijn verantwoordelijkheden en plichten neemt die bij het leven van een man horen.

De twee dandy's kunnen worden gezien als vertegenwoordigers van de verantwoordelijke dandy die niet langer is verbonden aan de hogere adellijke laag van de bevolking. Dit is een direct gevolg van de onrust binnen de samenleving en de klassenveranderingen die plaatsvonden door de opkomende *nouveau riches*. Reactie op deze klassenverandering is ook de bijdrage van P. van der Velde in 1862 in de populaire Vaderlandsche Letteroefeningen. In '*Een zonderling nieuwjaarsgedicht'* introduceert Van

[261] Ver Huell 1853, p. 72
[262] Idem, p. 72
[263] Idem, p. 73
[264] Idem, p. 69-94

der Velde een dandy van lage komaf, die zich weet op te werken tot de gegoede laag van de bevolking maar die zich uiteindelijk als een beter persoon ontwikkeld. Van der Velde neemt het verhaal van Nikolaas van Joveren als voorbeeld en ook hier staan twee dandyvrienden in een ruzie tegenover elkaar om de hand van een vrouw. Leonard Smit, zoon van een koopman die zich door hard werken hogerop heeft weten te werken tot griffier, sluit vriendschap met de graaf Kasimir van Renkum, een nonchalante en elegante dandy '*in balkostuum'* met '*een geur van fijne parfumerieën'*.[265] Smit kan beschreven worden als de verantwoordelijke dandy, met zorg voor zijn uiterlijk maar bewust van zijn plichten als man in de samenleving. Van Renkum daarentegen heeft veel weg van de klassieke dandytypen uit de jaren twintig, is een echte losbol en geeft geregeld meer uit dan hij zich kan veroorloven. Om zijn uitgaven te compenseren hoopte Van Renkum het hart te winnen van de rijke presidentsdochter. Smit is echter tot over zijn oren verliefd op de schone dame en vraagt Van Renkum een liefdesbrief aan haar te overhandigen. Van Renkum wil het risico niet lopen dat zijn vriend de hand van de schone dame ontvangt en levert de brief onder zijn eigen naam af bij de presidentsdochter. De leugen komt echter spoedig aan het licht en de familie van het meisje vraagt Smit op het diner. Tijdens het diner verklaart Smit zijn liefde aan de mooie dame waarbij het meisje volmondig ja antwoordt.[266]

Hoewel in dit verhaal niet de principes en deugden van de dandy centraal staan overwint wel de dandy van lagere komaf. Moraal van het verhaal is hier dus de overwinning van de lagere klassen op de adelstand, waarbij de aristocratie als mensen die veel geld uitgeven en leugenaars bekend komen te staan. De typering van dandy als verantwoordelijke en geëngageerde maatschappelijke participant komt duidelijk naar voren in de dandytypen in de literatuur uit de jaren vijftig en zestig. Dat de dandy zijn eigen geluk kan verdienen door hard te werken wordt daarbij bevestigd door de dandy van Leonard Smit. De werkende dandy heeft hiermee ook in Nederland zijn intrede gedaan. Belangrijk binnen de literatuur vanaf de jaren vijftig is het werk van Charles Baudelaire, waarbij de werkende dandy een belangrijke rol speelt en direct invloed uitoefent op de ontwikkeling van het dandyisme. Vooral zijn werk *Peintre de la vie moderne* (1863) krijgt binnen de literatuur veel navolging. De *bohémien* dandy, geïnspireerd op het werk van Baudelaire, behoort niet langer tot enkel de gegoede laag van de bevolking, ook een *selfmade man* of een kunstenaar kan zich verheffen tot een dandy. Daarbij geldt niet langer het stereotype van een luie edelman.

[265] Van der Velde 1862, p. 64
[266] Idem, p. 63-77

De invloed van Baudelaire

In de jaren zestig krijgt ook de *bohémien* dandy in de Nederlandse literatuur enige betekenis en door een nieuwe generatie schrijvers wordt meer aandacht aan het dandyfenomeen geschonken.[267] Hierbij verschijnen bekende dandytypes regelmatig op het toneel, maar is er ook een rol weggelegd voor de *bohémien* dandy. Dit type dandy wordt direct beïnvloed door het reeds aangehaalde werk van Baudelaire. De dandy in de vorm van de *bohémien* heeft een sterk romantische levenshouding waarin het ultieme lijden van de individuele levenskunstenaar in scherp contrast wordt gezet met de burgerlijke samenleving. De *bohémien* dandy wordt daarbij geteisterd door spleen, een depressieve gemoedstoestand die te vergelijken is met de Weltschmerz.[268] De dandy wordt hierdoor afstandelijk en krijgt decadente trekjes. Veel invloed heeft Baudelaires theorie over de dandy als laatste uitbarsting van heldendom in de tijden van verval: '*Het dandyisme komt vooral op in tijden van overgang, waarin de democratie nog niet almachtig is en de aristocratie nog slechts wankelt in status. In de verwarring der tijden kunnen enkele mannen, gedeclasseerd, vol walging, zonder bezigheden, maar allen rijk aan aangeboren kracht, het plan opvatten tot het stichten van een nieuwe aristocratie die evenwel moeilijker te breken is omdat ze gegrondvest zal zijn op de meest waardevolle en het moeilijkst te vernietigen eigenschappen en op de hemelse begaafdheden die werk en geld niet kunnen evenaren. Het dandyisme is een laatste uitbarsting van heldendom in tijden van verval. …. Het dandyisme is een ondergaande zon; net als de planeet die verdwijnt, is het groots, zonder warmte en vol melancholie. Maar helaas! De toenemende invloed van de democratie die alles weg vaagt en alles nivelleert, verdrinkt dag na dag de laatste vertegenwoordigers van de menselijke trots en giet de golven der vergetelheid uit over de sporen van deze wonderbaarlijke Myrmidonen*.'[269]

Deze benadering van het dandyisme ziet men in Nederland terug in het werk van Jan ten Brink. In *Het vuur, dat niet wordt uitgebluscht* (1868) laat de schrijver niet alleen een duidelijk verband zien tussen de carrièreman en de dandy, ook lijdt een dandy van Ten Brink zwaar onder het gevoel van spleen.[270] In de roman worden verschillende karakters onder de inwoners van het plaatsje Drakenheem nader toegelicht, waardoor de roman in zekere zin vergeleken kan worden met een werk uit de fysiologie. In het hoofdstuk getiteld 'Waarin zoowel het woonvertrek als de studeerkamer van den Kantonrechter te Drakenheem uitvoerig beschreven worden, en een allerliefst plannetjen ontstaat tusschen een

[267] Van Rij 2011, p. 71
[268] Charles Baudelaire heeft dit woord in de 19e eeuw populair gemaakt met zijn gedichten *Spleen I, II, III en IV*, gebundeld in 1862 in *Le Spleen de Paris*. Ook in zijn bekendste werk *Les Fleurs du mal* (1857) vormt Spleen de leidraad binnen het verhaal. Spleen wordt in de jaren zestig gebruikt als een modewoord.
[269] Charles Baudelaire, Oeuvres Completes II, herdruk in 1975, p. 711-712. Citaat naar J. Goedegebuure en T. Steijger 1989, p. 43
[270] Van Rij 2011, p. 73-74

muzenzoon en een voornaam heer, die zich verveelt.' wordt het echtpaar Van der Maliën nader toegelicht. De heer Van der Maliën, de kantonrechter in het dorp, staat daarbij vooral bekend om zijn extravagante uiterlijk: '*Zijn huistoilet was waarlijk al te weidsch voor Drakenheem, schoon er op den goeden smaak, waarmeê het gekozen was, niet kon worden afgedongen. Het lichte zomerkostuum moest door een hoogst bekwaam kunstenaar uit de hoofdstad vervaardigd zijn, daar de snit de striktste eischen van de mode des dags volgde, daar de stoffe het nieuwste patroon vertoonde, dat sints het voorjaar in den smaak was. Van der Maliën heeft daarbij iets welgemaakts en cierlijks in zijne houding, 't welk met het uitgezochte van zijn kostuum een goed geheel vormt, schoon de dandy een weinig al te veel om den hoek gluurt voor een achtbaar ingezetene van Drakenheem, die diep in de dertig is.'*[271]. Zijn spleen wordt duidelijk wanneer de kantonrechter zijn *'elegant gemeubelde kamer'* bekijkt*: 'En de weledelzeergestrenge Heer Mr. Charles Adolphe van der Maliën, kantonrechter te Drakenheem, rekte zich onder luid geeuwen eene pooze mistroostig uit en zag zijne echtgenoote met eene bizondere uitdrukking van spleen aan, waarop Haar-Edele niet de minste aandacht vestigde. Daarop liep hij het vertrek eene pooze op en neer en krulde hij zijn fijnen blonden knevel tusschen duim en index van de rechterhand. Als hij zijn blik in 't ronde sloeg was er geen enkel voorwerp, dat hem oonaangenaam kon treffen, dat zijn spleen kon rechtvaardigen….*'[272]

In het personage van de kantonrechter lijken meerdere dandytypes samengevoegd te worden. Aan de ene kant toont De heer Van der Maliën zich een ambitieuze man die een goede positie bekleed, aan de andere kant is hij een ijdele en extravagante dandy die zwaar lijdt aan spleen. Opmerkelijk is daarbij dat hij getrouwd is, wat erop wijst dat hij aan zijn burgerlijke plichten ook grote waarde hecht. Hij is daarnaast een man op leeftijd, wat niet overeenkomt met eerder behandelde dandyfiguren. Tot op dat moment worden dandy's belichaamd door jonge heren in hun twintiger jaren.

Concluderend

In de Nederlandse literatuur is het dandyisme is, in vergelijking met de kranten, duidelijker vertegenwoordigd. In de jaren veertig wordt het startschot hiervoor gegeven door de ontwikkeling in Nederland van het literaire genre van de fysiologie. Hierbinnen wordt de *Camera Obscura* van Nicolaas Beets als belangrijkste publicatie beschouwd. De dandy's die hierin beschreven worden, interpretaties van de schrijver naar de Franse en Engelse voorbeelden, dragen sterk bij aan de populariteit van de dandy in de literatuur en krijgen veelvuldige en uitgebreide navolgingen in de jaren die volgen zoals te lezen in onder andere de Physiologieën van Den Haag en Amsterdam. De dandytypen die beschreven worden in hoofdstuk 1 zijn hierbij ook meer te herkennen dan in de

[271] Jan ten Brink, *Het vuur, dat niet wordt uitgebluscht*, Arnhem 1968, p. 60
[272] Idem, p. 61

kranten uit de tijd. Zo kan de dandy Hildebrand, met zijn onberispelijke uiterlijk en zijn sneren naar zijn medemens, goed worden vergeleken met de klassieke, Brummelliaanse dandy. Van der Hoogen daarentegen heeft meer weg van de flamboyante butterflydandy's uit de jaren twintig, alvorens ze in Engeland van het toneel verdwenen. Ook in Studenten-typen komen verschillende karakteriserende dandy's voor die ieder een eigen perceptie kennen. De diplomaat wordt gekenmerkt door zijn arrogantie, luiheid, spot en sarcasme. Hiermee toont hij veel overeenkomsten met de klassieke dandy, waarbij ook zijn toilet en fascinatie voor de Engelse mode belangrijke kenmerken zijn. Flanor daarentegen wordt meer gewaardeerd maar lijkt ook geen ideale verschijning te zijn. Bij het type Flanor ziet men voor het eerst duidelijk het idee dat hoogmoed voor de val komt beschreven. Deze tendens zet zich vervolgens voort in de jaren die volgen. In de Physiologieën van Den Haag en Amsterdam is de dandy te vinden onder alle lagen van de bevolking. De dandy's die hierin aan bod komen zijn echter, hoewel zij meer gelijkenissen vertoonden met de Engelse en Franse dandy's, vaak ontstaan vanuit een moreel kritisch perspectief. De flaneur, het type dandy dat zich vanaf de jaren veertig ontwikkelt, blijkt als enige dandytype op een positieve wijze geaccepteerd te worden binnen de Nederlandse samenleving. Men kan over het algemeen spreken dat ook in Nederland, net als in Engeland na de Reform Act, nut en deugdelijkheid de boventoon voeren binnen de samenleving. Ook hier komt de dandy eerder symbool te staan voor de ijdele zelfzucht, waarbij hoogmoed voor de val komt. De literatuur toont hiermee echter wel dat de verschillende dandytypen in Nederland aanwezig waren.

In de jaren vijftig verandert er veel binnen de Nederlandse literatuur en dit heeft direct effect op de literaire dandy. Net als in de kranten neemt de aanwezigheid van het dandywezen af. Wanneer de dandy op het toneel verschijnt toont hij zich een meer verantwoordelijke en geëngageerde maatschappelijke participant. In navolging van Frankrijk ondergaat ook de dandy in Nederland een vorm van volwassenheid, terug te zien in het werk van Ver Huell en Ten Brink. De geldende burgerlijke normen en waarden waar de dandy zich aan dient te houden worden gebruikt om verschillende types dandy tegenover elkaar te zetten. Hierbij wordt duidelijk dat de dandy die zich bewust is van zijn plichten de voorkeur verdient. De 'oude' aristocratische dandy komt in een slecht daglicht te staan. In navolging van Baudelaire wordt de werkende dandy centraal gezet. De klassenverdeling en de verminderde macht van de aristocratie zorgen ervoor dat de dandy niet langer enkel verbonden is aan de gegoede laag van de bevolking. De selfmade man komt centraal te staan en ook de dandy kan zich opwerken tot een gerespecteerd figuur in de samenleving.

Conclusie

Tot 1870 bestaat er in Nederland een duidelijke culturele eenheid, waarbij kunst vaak een moralistisch doel heeft. Hierbinnen heeft de dandy een duidelijke plek. Het dandyisme is binnen dit onderzoek een veelzijdig fenomeen gebleken dat vele gezichten kent en niet als eenduidig begrip kan worden gezien.

Het dandyisme dat zich gedurende de negentiende eeuw ontwikkelt in Engeland en Frankrijk kan op verschillende manieren ook in Nederland geplaatst worden. Dandy's van vlees en bloed zijn ons niet bekend, maar de literaire en fictieve dandy's geven hier een duidelijk beeld van. Vanaf de jaren dertig krijgt de dandy in de kranten en literatuur een Nederlands toneel aangeboden. Wanneer men kijkt naar het gebruik van het woord dandy ziet men in de kranten veelal berichten uit het buitenland, met een sterk belerend karakter. Een enkele keer vinden de gebeurtenissen plaats in de grote steden van Nederland. In de ontwikkeling van het dandyisme in Nederland kan een sterke overeenkomst worden gezien met de ontwikkeling ervan eind jaren twintig in Engeland. Het feit dat de Engelse bevolking weerstand ontwikkelt ten opzichte van het ijdele en arrogante gedrag van de dandy kan als een algemene tendens in Nederland worden gezien die tot ver in de negentiende eeuw de overhand zou hebben. Het arrogante en ijdele gedrag van de dandy wordt vanaf het verschijnen van het fenomeen geplaatst als tegenpool van de burgerlijke waarden en normen die in Nederland golden. Er wordt in de kranten met enige afstand naar de dandy gekeken en de dandy is vooral een voorbeeld van hoe men niet moet leven. Er heerst een algemene aanname dat hoogmoed voor de val komt en de dandy is veelal het symbool voor de ijdele en domme zelfzucht. In de kranten is er vooral sprake van stereotypering en de dandy krijgt 'algemene' eigenschappen als sarcasme, ijdelheid, arrogantie en charme aangemeten. Ook het gegeven dat de dandy neiging heeft tot het maken van schulden is een veelvuldig behandeld karaktereigenschap.

Het fenomeen van de dandy was op deze manier bekend, maar niet gewaardeerd. Naast de benaming van dandy vindt men Nederlandse voorbeelden in de benaming van de saletrekel, saletjonker, pronker en flaneur. Deze benamingen verschijnen meer in Nederlands georiënteerde berichten, al tonen ze veel overeenkomsten met de buitenlandse dandy's. De salethelden, pronkers en flaneurs lijken een meer Nederlands dandyisme uit te dragen en de waardering is wisselend. Vooral de salethelden worden met argwaan bekeken, terwijl de pronker nog op enige populariteit kan rekenen. Wanneer men naar de resultaten uit de kranten kijkt lijkt de toon hiervoor reeds in de jaren dertig te zijn gezet. De types die dan bekend zijn en die veel overeenkomsten vertonen met de butterflydandy's in Engeland blijven aanwezig tot aan 1870. Nieuwe ontwikkelingen lijken er niet of weinig te zijn. De belerende toon in de berichtgeving houdt veelal de overhand en het burgerlijke moraal blijft aanwezig in de berichtgeving.

In tegenstelling tot de kranten wordt de dandy in de literatuur meer gewaardeerd en uitgebreider behandeld. Hoewel in de kranten niet negatief of positief ontvangen krijgt vooral de flaneur door de literatuur een belangrijke positie binnen het Nederlandse dandyisme. In navolging van de ontwikkeling van de fysiologie als literair genre in met name Parijs in de jaren dertig wordt dit genre vanaf 1839 ook in Nederland gepubliceerd. Met *Camera Obscura* door Nicolaas Beets verschijnt het eerste Nederlandstalige boek met als hoofdpersoon een typische flaneur. De dandy's die hier en in navolgende boeken ten tonele verschijnen hebben meer ontwikkelde persoonlijkheden en hoewel het hier ook vaak om stereotypen gaat zijn de heren veelzijdiger dan in de kranten. In de literatuur komen zowel klassieke dandy's voor, als ook de butterfly dandy's en de flanerende dandy's.

Een opvallend verschil met de ontwikkeling van het dandyisme in de Nederlandse kranten is het gegeven dat in de literatuur wel een verschuiving zichtbaar is. Wanneer in de jaren vijftig een meer realistischere ontwikkeling in de literatuur gaande is ziet men de aanwezigheid van de dandy net als in de kranten afnemen, maar ook veranderen. In de literatuur wordt er ruimte geboden aan een meer verantwoordelijke en geëngageerde maatschappelijke participant. De dandy wordt, in navolging van de ontwikkelingen in Frankrijk en in het bijzonder het werk van Baudelaire, meer volwassen. De dandy wordt daarbij gebruikt om verschillend gedrag tegen elkaar af te zetten. De 'oude' aristocratische dandy komt hierbij in een slecht daglicht te staan en de werkende dandy krijgt de voorkeur.

Als gevolg van de invloed van het werk van Baudelaire krijgt de dandy in de Nederlandse literatuur ook decadente trekjes toebedeeld, zoals de lijdende gevoelens van spleen. De dandy in de vorm van de *bohémien* krijgt een sterk romantische levenshouding waarin het ultieme lijden van de individuele levenskunstenaar in scherp contrast wordt gezet met de burgerlijke samenleving. Met deze eerste stappen richting het decadentisme wordt in Nederland de weg vrijgemaakt voor het dandyisme gedurende het fin-de-siècle met dandy's als Louis Couperus en Lodewijk van Deyssel. Deze ontwikkelingen die aan het einde van de eeuw plaatsvinden, kunnen daarbij bouwen op een stevige basis van waardering en bewondering, maar ook van vrees en spot voor de Nederlandse dandy.

Verantwoording van afbeeldingen

- Titelpagina, *George Cruikshank, Thomas Tegg, The Dandies Coat of Arms, 1819* – Rijksmuseum Amsterdam
- Pagina 15, Afbeelding 1 - *George Bryan Brummell* – Getty Images
- Pagina 22, Afbeelding 2 - *Émile Lévy, Portret van Jules Barbey d'Aurevilly, 1882* – Wikimedia Commons
- Pagina 24, Afbeelding 3 – *Étienne Carjat, Portret van Charles Baudelaire, ca 1862* – Wikimedia Commons
- Pagina 27, Afbeelding 4 - *Napoleon Sarony, Portret van Oscar Wilde, 1882* – The Metropolitan Museum of Art
- Pagina 32, Afbeelding 5 – *Modeprent* – Pinterest
- Pagina 34, Afbeelding 6 - George Cruikshank, *Dandy at his Toilette*, collectie British museum, inv. Nr. 1991.0720.99
- Pagina 36, Afbeelding 7 – *Robert Dighton, Portrait of George Beau Brummell 1778-1849* – Wikigallery
- Pagina 38, Afbeelding 8 - *Drie kuitbroeken van wol, katoen en zeemleer*, ca 1800-1825, collectie Gemeentemuseum Den Haag, inv nrs. 0303978, 0303917, 0303969
- Pagina 39, Afbeelding 9 - George Cruikshank, *Laecing a Dandy*, 1818
- Pagina 39, Afbeelding 10 - Robert Cruikshank, *Exquisite Dandies*, 1818, collectie Lewis Warpole Library, aanvraagnummer 818.12.08.01+
- Pagina 41, Afbeelding 11 - *Nechclothitania 1818* – Wikimedia Commons
- Pagina 42, Afbeelding 12 - *l'Art de mettre sa cravate enseigné en seize leçons, 1827* – collectie La Bibliothèque André-Desguine
- Pagina 43, Afbeelding 13 - *George Cruikshank, Comparative Anatomy-or the Dandy Tribe, 1818* – Rijksmuseum Amsterdam
- Pagina 44, Afbeelding 14 – *Herenvest*, ca 1840, collectie Centraal Museum, Utrecht, inv. Nr. 5417
- Pagina 44, Afbeelding 15 - *Herenvest*, ca 1840-1845, collectie Gemeentemuseum Den Haag, inv. Nr. 0390313
- Pagina 46, Afbeelding 16 – *Modeprent* - Pinterest
- Pagina 46, Afbeelding 17 - *Herenjas met twee vesten*, ca 1815-1820, collectie Centraal Museum, Utrecht, inv. Nrs. 5031, 5417, 9593

Bibliografie

Een Amsterdammer

Een Amsterdammer, *Physiologie van Amsterdam*, Amsterdam 1844

d'Aurevilly 1845

B. d'Aurevilly, *Du dandysme et de Georges Brummell*, 1845

Bink 2012

S. Bink, "Als Wilde en Beardsley'. Aubrey Beardsley en zijn Nederlandse navolgers', in: *Rythmus. Jaarboek voor de studie van het fin de siècle,* 1 (2012), p. 227-245

Bulwer Lytton 1883

E. Bulwer Lytton, *Pelham, or the adventures of a gentlemen*, Nebraska 1883

Byrde 1979

P. Byrde, *The Male Image, Men's Fashion in Britain 1300-1970*, Londen 1979

Carlyle 1831

T. Carlyle, *Sartor Resartus,* Londen 1831

Christman-Campbell 2010

K. Chrisman-Campbell, 'Fashioning (and Refashioning) European Fashion', in: *Fashioning Fashion, European Dress in Detail 1700-1915*, Los Angeles 2010, p. 15-33

Cunnington & Cunnington 1959

C.W. Cunnington en P. Cunnington, *Handbook of English Costume in the Nineteenth Century*, Boston 1959

De Marly 1985

D. de Marly, *Fashion for Men, An Illustrated History*, Londen 1985

Dirikx 1993

L. Dirikx, *Louis Couperus en het decadentisme, een thematologische confrontatie*, Gent 1993

Eweg 1989

E. Eweg, ''Ik leef een metamorfose' Couperus als dandy en auteur', in: A. Hielkema (red.), *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*, Meppel/Amsterdam 1989, p. 95-113

Goedegebuure en Steijger 1989

J. Goedegebuure en T. Steijger, 'De dandy tijdens het fin-de-siècle', in: A. Hielkema (red.), *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*, Meppel/Amsterdam 1989, p. 40-55

Günther 2003

S. Günther, 'Der Regency-Dandy: Prototyp und Nachfolger', in: A. Rasche en G. Wolter, *Ridikül! Mode in der Karikatur 1600 bis 1900*, tent. cat. Ridikül!, Berlijn 2003-2004

Een Hagenaar 1843

Een Hagenaar, *physiologie van Den Haag door een' Hagenaar*, Den Haag 1843

Heijkoop 1989

A. Heijkoop, 'Beau Brummell in leven en letteren', in: A. Hielkema (red.), *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*, Meppel/Amsterdam 1989, p. 11-26

Hielkema 1989

A. Hielkema, 'Inleiding', in A. Hielkema (red.), *De dandy of de overschrijding van het alledaagse. Facetten van het dandyisme*, Meppel/Amsterdam 1989, p 7-10

Hildebrand 1886

Hildebrand, *Camera Obscura*, zestiende druk, Haarlem 1886

Hohé 2008

M. Hohé, *De ideale man*, tent. cat. De ideale man, Den Haag 2008

Hollander 1993

A. Hollander, *Seeing trough clothes*, Londen 1993

Imanse en Steen

G. Imanse en J. Steen, 'Achtergronden van het Symbolisme', in: *Kunstenaren der Idee, symbolistische tendenzen in Nederland ca 1880-1930*, Den Haag 1978, p. 21-35

Klikspaan 2002

Klikspaan, *Studentenschetsen* (ed. Annemarie Kets, Mariëlle Lenders en Olf Praamstra), deel 1 (teksten). Constantijn Huygens Instituut, Den Haag 2002

Kuiper 1998

Yme Kuiper, 'Aristocraten contra burgers. Couperus' Boeken der kleine zielen en het beschavingsdefensief rond 1900', in: Remieg Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen*, Kampen 1998, p. 186-217

Laver 1968

J. Laver, *Dandies*, Londen 1968

Lister 1826

T. H. Lister, *Grandby*, Londen 1826

Littell & Co 1844

E. Littell & Co, "The Life of George Brummell, Esq." by Captain Jesse' in: *Littell's Living Age*, Londen 1844, p. 195-196

Meij 1997

I. Meij, 'De dandy: een schoon individu', in: tent. cat. *De dandy*, Den Haag 1997, p. 37-61

Moers 1960

E. Moers, *The Dandy, Brummell to Beerbohm*, Londen 1960

Montijn 2015

I. Montijn, 'Man, broek, pantalon: Mr Darcy', in: tent. cat. *Romantische Mode*, Den Haag 2015, p. 66-69

Reijnders 1972

K. Reijnders, *Onder dekmantel van etiket*, Amsterdam 1972

Ribeiro 2003

A. Ribeiro, *Dress and Morality*, Londen en New York 2003

Van Rij 2011

P. van Rij, *Fats, flaneurs en fashionables, verschillende gezichten van het dandyisme in Nederland*, Amsterdam 2011

Rodgers 2012

N. Rodgers, *The Dandy: Peacock or Enigma?,* Londen 2012

Sillevis 1997

J. Sillevis, 'De dandy als held', in: tent. cat. *De dandy*, Den Haag 1997, p. 5-18

Sillevis 2006

J. Sillevis, *Leven als een dandy*, Arnhem 2006

Steele 2001

V. Steele, *The Corset, a Cultural History*, Londen 2001

Te Velde 1998

H. te Velde, 'Herenstijl en Burgerzin, Nederlandse burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw', in: R. Aerts en H. te Velde (red), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen,* Kampen 1998, p. 157-185

Van der Velde 1862

Van der Velde, 'Een zonderling nieuwjaarsgedicht' , in: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, jaargang 1862, p. 64

Van der Veldt 2003

E. van der Veldt, *Dandy tot op het bot*, 2003 (artikel te raadplegen op http://www.geschiedenis.nl/index.php?go=home.showBericht&bericht_id=214)

Veth 1930

A.C. Veth, *De mode in de caricatuur*, Amsterdam 1930

Ver Huell 1853,

A. ver Huell, *Schetsen met een pen,* Amsterdam 1853

Viersma-Eweg 1987

E. Viersma-Eweg, 'Couperus en het dandyisme', in: *Bloemen van het kwaad, documentatie Decadentie, Studium Generale*, Nijmegen 1987, p. 86-110

Geraadpleegde kranten

De kranten die in deze scriptie geraadpleegd zijn, zijn allen digitaal te raadplegen in de databank van historische kranten via de website van de Koninklijk bibliotheek, www.kb.nl

Algemeen Handelsblad (1828-1940)
Arnhemsche courant (1814-1944)
Bredasche courant (1814-1870)
Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage (1853-1869)
De avondbode : algemeen nieuwsblad voor staatkunde, handel, nijverheid, landbouw, kunsten, wetenschappen, enz. / door Ch.G. Withuys (1837-1841)
De Oostpost : letterkundig, wetenschappelijk en commercieel nieuws- en advertentieblad (1853-1865)
De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad (1846-1958)
Drentsche courant (1827-1851)
Groninger courant (1814-1856)
Java-bode : nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch-Indie (1853-1957)
Journal de La Haye (1830-1849)
L'éclaireur : journal politique, commercial et littéraire de Maestricht (1827-1829)
Leeuwarder courant (1813-1942)
Leydse courant (1758-1868)
Nieuw Amsterdamsch handels- en effectenblad (1857-1863)
Nieuwe Rotterdamsche courant : staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad (1844-1929)
Opregte Haarlemsche Courant (1673-1869)
Provinciale Drentsche en Asser courant (1823-1945)
Rotterdamsche courant (1813-1867)
Surinaamsche courant (1820-1844)
Tilburgsche courant (1869-1931)
Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad : algemeen advertentie-blad (1813-1869)
Utrechtsche courant (1813-1840)
Utrechtsche provinciale en stads-courant : algemeen advertentieblad (1840-1862)

Vlissingsche courant (1835-1848)
Zierikzeesche Courant (1797-1886)

Overige bronnen

Van Dale via www.vandale.nl
Woordenboek der Nederlandsche Taal via http://gtb.inl.nl/
Oxford English Dictionary via http://www.oed.com/